

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי וולפסון

חבר המערכת בארץ-ישראל — שמעון הלקין

מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ב (כרך מ"ד) אב-אלול, תשכ"א חוברת ז' (225)

ה ת ו כ ן

- יצורים מעפר — פיוט חדש לרבי יהודה הלוי רב ירחן 115
- חליפת מכתבים בין שמעון דוכנוב וחיים טשרנוביץ 119
- הוראותיה של ההיסטוריוגרפיה היהודית משה חזקוני 123
- פרופ' שמעון דוכנוב — ההיסטוריון של העם היהודי
- שמואל אייזנשטאדט 137
- מי במים... (סיפור) ש. ל. בלאנק 146
- לזכר הלל בבלי:
- הלל בבלי — דרכו בספרות ובחיים אפרים א. ליסצקי 157
- קווים לדמותו של הלל בבלי יצחק זילברשלג 163
- לתולדות הלל בבלי א. ר. מלאכי 166
- הערכות ודברי בקורת:
- (א) „בצלמו" מאת שמואל בלקין שלמה ווינד 174
- (ב) בדרך למדינה ל. שפאל 177
- (ג) חכמת ישראל במערב אירופה מ. פרנקל 178
- רשימות ומקורות
- מחודש לחודש יצחק עברי 181
- תוספת לרשימת המשתתפים בקונגרס הראשון ח. אורלאן 184

„ בצרון ”
1141 ברודוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Second Year of Publication

Vol. XLIV - AV-ELUL, 5721 (September, 1961) - No. 7 (225)

CONTENTS

Creations From Dust—A New Liturgical Poem by Judah Halevi	<i>Don Jarden</i>	115
Correspondence Between Simon Dubnow and Chaim Tchernowitz		119
Teachings of Jewish Historiography	<i>M. Hezkuni</i>	123
Prof. Simon Dubnow—The Historian of the Jewish People	<i>Samuel Eisenstadt</i>	137
Who By Water . . . (Story)	<i>S. L. Blank</i>	146
Hillel Bavli—In Memoriam:		
Hillel Bavli In Life and Literature	<i>E. Lisitzky</i>	157
Lines on Hillel Bavli	<i>Eisig Silberschlag</i>	163
Biographical Study of Hillel Bavli	<i>A. R. Malachi</i>	166
EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:		
(a) In His Image by Samuel Belkin	<i>Solomon Wind</i>	174
(b) Ben Halpern's Idea of The Jewish State	<i>Leo Shpall</i>	177
(c) Jewish Scholarship In Western Europe	<i>M. Frankel</i>	178
Review Of The Month	<i>Itzhak Ivry</i>	181
Addenda	<i>H. Orlan</i>	184

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

\$7.00 a Year (\$8.00 Outside U.S.)
Copyright, 1961, by Bitzaron, Inc.

בַּעֲרוֹן

נוסד עלידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ב (כרך מ"ד) אב-אלול, תשכ"א חוברת ז' (225)

יצורים מעפר - פיוט חדש לרבי יהודה הלוי

מאת ד"ר רב ירדן

הפיוט "יצורים מעפר" לרבי יהודה הלוי מתפרסם כאן לראשונה מתוך כתביד עתיק (מספר 481, דף 67—68א), השמור בספריית "היברו יוניון קולג' " בסינסינטי. פיוט זה אינו נזכר ב"אוצר השירה והפיוט" לדוידזון. הפיוט מנוקד בכתב-היד נקוד משובש, וכאן ניתן בניקוד מתוקן.

הפיוט מורכב מחמש מחרוזות שאותיותיהן הראשונות מצטרפות לשם המחבר יהודה. לצורך המשקל משתמש הפיוטן בנסמך במקום נפרד ("מעפר", בית 1; "מבשר", בית 8) ובבנין קל במקום נפעל ("יבהל", בית 20).

תוכן הפיוט הוא: א) סנגוריה על האדם העומד למשפט האל ביום הדין (בתים 1—15), ב) זרוו האדם לתשובה (בתים 16—24), ג) התראה לאומות ונחומים לישראל (בתים 25—30). הסנגוריה מבוססת על הדגשת רעיון אפסות האדם, שנוצר מעפר, ונברא מבשר ודם, והוא חשוב כמת, וכנרדם, ובמה נחשב הוא שהאל יעמידנו למשפט. חלק זה מושפע מכתובים כגון: מה אנוש כי תגדלנו וכי תשית אליו לבך ותפקדנו לבקרים לרגעים תבחננו (איוב ז', י"ז—י"ח), ד' מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו אדם להבל דמה (תהלים קמ"ד, ג'—ד'), ומה יצדק אנוש עם אל (איוב ט', ב'), וביחוד מן הכתוב: ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי (תהלים קמ"ג, ב'), שחלקו האחרון משמש פזמון בפיוט. זרוו האדם לתשובה מבוסס על הדגשת רעיון גדלות האל, יחידותו ונצחיותו. ההתראה לאומות והניחומים לישראל מקבילים לרעיונות הכתובים: ד' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה

יריע אף יצריח על אויביו יתגבר ... והולכתי עורים בדרך לא ידעו וגו' (ישעיה מ"ב, י"ג—ט"ז), מי זה בא מאדום ... אני מדבר בצדקה רב להושיע ... כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (ישעיה ס"ג, א'—ד').

לידודה הלוי

--- U / --- U	--- U / --- U
להקריבם לפניך	יצורים מצפר, מהם
לכלות בם שונניך	לשפטם על חטאיהם
כעד בינם לביניך	ואשמתם לעיניהם
ואת הצדק בדיניך	ושקר יענה פיהם
ואמה לעזי עד חי	5 והם מתים בחיייהם
לפניך כל חי	כי לא יצדק
אשר הבל וריס נדמה	7 הַתְּדוּי, צור, לְכֹן אָדָם
וסופו יהיה רמה	ונברא מבשר ודם
ומתניו ימלאו אימה	ומפחדך אזי ידם
ועור עוד ויקומה	10 וירד אל שאול נרדם
והוא נרדם בעודו חי	ומה יועיל בקום נרדם
לפניך כל חי	כי לא יצדק

ה ע ר ו ת

- 1 בני אדם שנוצרו מצפר, ככתוב : וייצר ד' אלהים את האדם עפר מן האדמה (בראשית ב', ז'), מה ערכם ומה חשיבותם שאתה האל תקריבם למשפט לפניך.
- 2 לשפט אותם על חטאייהם ולכלות בהם את חציך השנונים, כלשון הכתובים : חצי אכלה במ (דברים ל"ב, כ"ג), אשר חציו שנונים (ישעיה ה', כ"ח).
- 3 והרי אשמתם היא לגנו עיניהם, כלומר אשמתם ברורה, והיא מעידה גדם, כלשון הכתוב : הפרת פניהם ענתה במ (ישעיה ג', ט').
- 4 וגם אם יטענו בדין אין ממש בטענתם, שאינה אלא שקר, אבל אתה האל צודק בדיניך. השמוש בצורה „ואת" במקום „ואתה", כאן ולהלן בתים 15, 23, הוא על-פי לשון הכתוב : ואת תדבר אלינו (דברים ה', כ"ד), וכן בהגדה של פסח : את פתח לו.
- 5 והם חשובים כמתים גם בעודם בחיים, כמאמר חז"ל : והמתים אינם יודעים מאומה אלו רשעים שבחיהו קרויין מתים (ברכות יח:), אבל אתה האל חי לעולם.
- 7 איך תוכל, האל, לשפט את האדם המשול להבל וריק, ככתוב : אדם להבל זמה (תהלים קמ"ה, ד').
- 8 ושנברא מבשר ודם, כלומר מחמר שפל ורפה, וסופו לרמה ולתולעה בקבר, כדברי עקיבא בן מהללאל : ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה (אבות ג', א').
- 9 ומפחדך ביום הדין יאלם דם ומתניו ימלאו פחד, כלשון הכתוב : על כן מלאו מתני חלחלה (ישעיה כ"א, ג'). בכתב-היד כנראה : יאדם (במקום : ידם), אלא שהאלף מסופקת, כי צורתה משונה משאר אלפין שבכתב-היד.
- 10 וימות וירד אל הקבר כשהוא גרדם, שכל חייו אינם אלא תרדמה, ויתעורר ויקום למשפט האל.
- 11 והרי אין תועלת בקימת הגרדם, שכן היה גרדם גם בעודו בחיים.

וְיִמָּה יִיכַל אֲנוֹשׁ יַעֲנֶה	לְפָנֶיךָ אֲדוֹן עוֹלָם
וְהוּא דוֹמָה כְּמוֹ קָנָה	רְצוֹן קוֹמָה וּפְיוֹ נְאֻלָּם
15 וְאֵת דִּין וְעַד כְּשֵׁנִי	מְעִידִים נְאֻמָּן קוֹלָם
וּמִי יִיכַל עֲמַד לְפָנֶי	מְנַלָּה אֵת אֲשֶׁר נְעַלָּם
וְאָנָּה בֶן אֲנוֹשׁ יַפְנֶה	רְבִרְחַ מִפְּנֵי אֵל חַי
כִּי לֹא יִצְדֵק	לְפָנֶיךָ כָּךְ חַי
דְּכָרִים מִי יִשִּׁיבֵהוּ	וּמִי יַעֲמַד לְעֲמָתוֹ
20 וְיִפְצֶה פֶּה וְיַעֲנֵהוּ	וְלֹא יִבְהַד בְּיַרְאָתוֹ
הֲלֹא יַחֲדֵד לְבַדּוֹ הוּא	וְאֵין בְּקִלְתּוֹ נוֹוֹלָתוֹ
שְׁחָקִים לֹא יִכְלֶפְלוּהוּ	וְאֶרֶץ מְגֻדְלָתוֹ
וְאִיךָ תִּיכַל הַשִּׁיבֵהוּ	וְאֵת הַמַּת וְהוּא הַחַי
כִּי לֹא יִצְדֵק	לְפָנֶיךָ כָּךְ חַי

- 13 ומה יוכל האדם לענות לפניך, אתה אלהים אדון העולם. השמוש בצורה „יוכל... יענה“ במקום „יוכל... לענות“ הוא על הרך הכתוב: בלא יוכלו יענו בלבושיהם“ (איכה ד, י"ד).
- 14 והלא הוא דומה לקנה רצון (על-פי ישעיה מ"ב, ג') ופיו אלם ואינו יכול לענות דבר בדין. בכתב-היד: רצון (במקום: רצון).
- 15 ואתה אלהים הנך גם השופט וגם העד, כמאמר חז"ל: הוא הדיין הוא עד (אבות ד', כ"ב), וגאמן אתה כשני עדים שעדותם גאמנת, ככתוב: על פי שני עדים... יקום דבר (דברים י"ט, ט"ו).
- 16 ומי יוכל לעמד לפני ה' המגלה כל געלם, ככתוב: כי עיני על כל דרכיהם לא נסתרו מלפני ולא בצפן עונם מנגד עיני (ירמיה ט"ז, י"ז), כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יראה (איוב ל"ד, כ"א).
- 17 ולאן יפנה האדם ולאן יברח מפני אלהים, ככתוב: אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח (תהלים קל"ט, ד').
- 19 מי יוכל להשיב לה' דבר ביום הדין ומי יוכל לעמד לפניו, ככתוב: ומי יעמד לפניך (תהלים ע"ו, ח').
- 20 ומי יוכל לפתח את פיו ולענות לו מבלי להבהל מפני פחד ה'.
- 21 הלא ה' הוא אחד ויחיד ואין זולתו, ככתוב: אני ד' ואין עוד זולתי אין אלהים... כי אפס בלעדי (ישעיה מ"ה, ה'—ר').
- 22 השמים צרים מלהכיל את ה' והארץ כולה לא תוכל להכיל אותו מפני רוב גדולתו, ככתוב: כי השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו (דבריהמים ב', ב', ה').
- 23 ואיך תוכל, אתה האדם, לענות לאל ביום הדין, הרי אתה משול למת והאל חי ואיך יוכל המת להדיין עם החי. יש כאן כנראה השפעה מלשון הכתוב: וזאת אומרת לא כי בנך המת ובני החי (מלכים א', ג', כ"ב); וממאמר חז"ל: אלמלי אני חי הוא מת יכול החי להכחיש את המת ועכשו שאני חי והוא חי היאך יכול החי להכחיש את החי (ברכות כו:). וכן כתב רבי משה בן עזרא, בן דורו וידידו של רבי יהודה הלוי: ואיך מת יקו לספר וספר גאון החי (בשם אל, ברודי, רל"ז).

25 דְּהִלְכֶם, פּוֹעֲלֵי עוֹלָה, בְּיוֹם הַדִּין מְקוֹם מִבְּרַח
 וּפִיכֶם יַעֲנֶה מֶלֶךְ לְשִׁדֵי עֵת אֲשֶׁר יִצְרַח
 וְהַדְּעָה לְהַגְדִּילָהּ יִלְלָה עַד בְּנֵי מוֹרַח
 וְלִסְגָּלָה בְּרַב הַמֶּלֶךְ יְשִׁיבָהּ מְקוֹם אֲוָרַח
 אֲשֶׁר עָמַד בְּתַפְלָה אֲשֶׁר עָמַד בְּתַפְלָה
 30 כִּי לֹא יִצְדַּק לְפָנָיִךְ כָּל חַי

- 25 אתם הרשעים העושים עול, היש לכם מקום מקלט מברח אליו ולהסתר בו ביום הדין, והלא הכתוב מעיד: אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און (איוב ל"ד, כ"ב). וכנראה הוא פונה כאן אל אומות העולם העושות עול לישראל. מלת "מברח", בכנוי הרבים "מברחיו", נמצאת במקרא רק פעם אחת, בכתוב: ואת כל מברחו בכל אגפיו בחרב יפלו (יחזקאל י"ג, כ"א), ושם הפירוש, כנראה: בריחיו, פליטיו.
- 26 ואיך יוכל פיכם לענות מלה לאל החזק ביום הדין, עת יריע ויצריח כגבור, ככתוב: ד' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנראה יריע אף יצריח (ישעיה מ"ב, י"ג).
- 27 ובעת שהאל ידע להגדיל יללה על מפלת בני המזרח, כנראה העממים שמשלו בימי הפיטן על ציון.
- 28 אבל את ישראל, שנאמר בו: והייתם לי סגלה מכל העמים (שמות י"ט, ה'), ישיב בחמלה רבה (ככתוב: וברחמים גדולים אקבצך, ישעיה נ"ד, ז') אל ארץ ישראל, מקומו של אברהם אבינו שנקרא אזרח, כדברי התלמוד: איתן האזרחי זה הוא אברהם (בבא בתרא טו.).
- 29 אשר עמד בתפלה לבקש את פני אלהים, ככתוב: ואברהם עודנו עומד לפני ד' (בראשית י"ח, כ"ב), תרגום יונתן: ואברהם עד כדון בעי רחמין על לוט ומשמש בצלו קדם ד' (ואברהם עד כעת מבקש רחמים על לוט ומשמש בתפלה לפני ד'). לשם המשקל יש לחבר את הד' השוואית במלת "עמד" אל מלת "בתפלה", כדי לקבל יתד.

חֲלִיפַת מְקַתְבִים בֵּין שְׁמֵעוֹן דּוּבְנוֹב וְחַיִּים טְשֶׁרְנוֹבִיץ

(מארכיונו של רב צעיר)

קשרי ידידות נתקשרו בין שמעון דובנוב, ההיסטוריון של עם ישראל, לבין חיים טשרנוביץ (רב צעיר), ההיסטוריון של ההלכה בישראל, בזמן שבתם באודיסה, שם זכו שניהם להימנות עם חכמיה. מכתבי דובנוב וטשרנוביץ, המתפרסמים להלן, לקוחים מארכיונו של רב צעיר. שלושה קוים זה אחר זה בגופו של מכתב, מסמנים השמטת דברים, שטרם הגיעה שעתם להתפרסם. את פגישותיו עם דובנוב מתאר טשרנוביץ בספרו „מסכת זכרונות“, ניו-יורק, תש"ה, עמ' 107—115. — המערכת

א.

וערקי סמוך לוילנא, ז' אלול תרס"ו.

ידידי היקר!

מברך אני אותך, ידידי, על שדה פעולתך החדשה בהנהגת הישיבה¹. העתידה להיות מרכז רוחני במדבר „הגוים“ ברוסיא, ונושא אני את נפשי אל היום, אשר יתן לך היכלת להשקיע כל כוחותיך בבנין הגדול (לעתיד) הזה וגם להתפרנס מעבודתך זו כדי שלא תזדקק להרבנות הרשמית. אם לעצתי תשמע, ראוי לך להסתלק מרבנות זו המקברת את שם בעליה, אם רק יש תקוה שתוכל להתפרנס גם בדוחק משתי המשרות האחרות הקרובות זו לזו — הנהגת הישיבה והרבנות הרוחנית. ומוטב שתעזוב ברצונך ובהטעמת דברים את „מושב הלצים“ תחת פקודת אבינביצקי² מלעשות זאת בעל כרחך אחרי איזה סקאנדל מצדו.

בטח הגיד לך ידידנו אחד העם שבחורף העבר השתדלנו אני והוא בעדך בפטרבורג בענין הרבנות, אך לע"ע נשקע הדבר. אולם כעת, אחרי שעמדת בראש הישיבה האודיסאית אולי אין לך הפץ בשנוי מקום.

דבר עקירת דירתי לפטרבורג עודנו מוטל בספק, מסבת ה„בהלה“ השוררת בימים האחרונים. בקרוב יתברר הדבר — אם אשאר בוילנא עוד לשנה אחת (סוף סוף אהיה מוכרח לצאת לפ"ב), או אעתיק מושבי לפ"ב בספטמבר זה.

את שאלתך ע"ד הד"ר יונאוויץ³ הנני פותר בחיוב, כי אין אני רואה בצוק העתים שלנו מורה הגון אחר במוסד כזה — כי מי יפנה בימינו דעתו להוראה בחכמת ישראל? ואולי ברבות הימים ישתכלל הצעיר הזה בעבודתו וירכש לו גם נסיון פדגוגי.

אשתי ובני דורשים בשלומך. ושלום לך ולכל אשר לך.

ידידיך מוקירך שמעון דובנאָוו

הגני שולח לך היום בבאנדראל למנחת זכרון את מחברתי החדשה ע"ד
ה"אמנסיפציה של היהודים בצרפת". הנ"ל.

ב.

ווילנא, י"א אלול, תרס"ז

ידידי היקר!

בשלחי לך ברכתי לשנה החדשה, הגני מודיעך בתור תשובה על מכתבך
האחרון, כי לעת עתה לא עלה במחשבתי שם איש שיהיה מוכשר לכהונת מורה
לתנ"ך ודברי הימים בישיבתך; אבל מזה אין ראייה שקשה למצא איש כזה.
רעיוני נבוכים כעת, כי בעוד שני ימים אסע אני לפטרבורג על מנת להשתקע
שם, ופוור הנפש גדול מאד. שאל נא את פי המורשה של חברת מפיצי השכלה
המורה פיאָלקאָוו שיבא בקרוב לאודיסה. אולי יודע הוא מורה הגון הדרוש לך.
בני יעקב נסע בשבוע העבר לאודיסא. אם תפגשוהו העמידהו נא לבחינה בתנ"ך
ובחכמת ישראל...

ושלום וברכה לך, מאת ידידך מברכך ש. דובנאָוו

ג.

ריגה, 23 מאי 1938

לידידי היקר והנכבד, ר' חיים טשרנוביץ, שלום וברכה.

קבלתי בזמנו את ספרך הגדול "תולדות ההלכה" (4), והגני מחזיר לך תודה
על המתנה החשובה ודברייך הטובים בשער הספר. לא עניתי לך עד היום מפני
שהייתי חולה בשעת קבלת הספר ואחר כך במשך כמה שבועות, וכשבתי לאיתני
השקעתי את עצמי בעבודה רבה. במשך ימי הקיץ החפשים אעיין בספרך. עתה
אני כותב אליך ע"פ האדריסה של המו"ל שלך ומסופק אני, אם יגיע המכתב
אליך, ועל כן יהיו דברי מעטים.

שוכן אני בקרית-יערים על יד ריגה מזמן שעזבתי את ארץ הדמים של
המן הרשע. ועד היום "לא פסק פומי מגירסא". כדי לקיים מה שנאמר: "כי
היא חייך ואורך ימך". אשמח מאד, אם תודיעני על מצבך באמריקה ועבודתך
המדעית.

שלך בידידות נאמנה ש. דובנוב

ד.

יולי 10, 1938

לרבי שמעון דובנוב, נ"י, שלום וברכה

ידידי הנכבד,

קבלתי גלויתך ושמחתי עליה מאד, כי כמה פעמים כתבתי אליך ולא
נעניתי הצטערתי מאד על זה שהרי נשארנו "בודדים בערבה" שמכל הקבוצה

האודיסאית נשארו לפליטה רק שנים-שלשה גרגרים מפוזרים ומפורדים. אחד אחד הלכו כולם לעולמם, הם הלכו למנוחות ואותנו עזבו לאנחות. וראית את הקץ המר והרע הזה, שלא בעל המרכז הרוחני [אחד העם] ולא משורר התחיה [ח. ג. ביאליק] ולא בונה עיר על אדמת החול⁵) ולכל הקבוצה הלוחמת על "זכויותינו" כביכול חלמו על זה. יפה אמרת "כי היא חיינו ואורך ימינו" — שאין לנו שיור אלא התורה הזאת. אבל אם אין "עם" ישראל, בשביל מי ניתנה התורה הזאת? והלא מברכים "חיי עולם נטע בתוכנו", לחבלי משיח בלי משים. ומתי יהיה קץ הפלאות, אם יהיה איזה קץ. אשרי המפקפק ואוי למאמין.

ידידי, אתה שואל לעבודתי הספרותית במדינה זו. בקיצור, אני יכול להגיד כי את גופי הצלתי לפליטה במדינה זו, אבל לא את נפשי. הנני כאן כערער בערבה. ממשיך אני את עבודתי, אבל כשאני מגיע לפרשת "כיניוס" רעדה אוחותני, כי עדיין אני עומד בפיוזר, וכפי שאמר הרמב"ם ז"ל, נפשי מפוזרה על שבעה ימים. כתבי עדיין לא מצאו להם גואל, שזה היה עיקר תכלית ביאתי למדינה זו. מכל פסוקי כתבי הקודש בחרו להם אנשי אמריקה פסוק אחד, שדורשים אותו להלכה ולמעשה, והוא: אשר פיהם דיבר שוא וימינם (אפילו הימנים שבהם) ימין שקר.

את שני החלקים "תולדות ההלכה" ששלחתי לך הוצאתי על חשבון עצמי (המור"ל הוא לשון נקיה ואין מן הלשון האמת היא, זה אלא מפני הכבוד). המור"ל האמתי היא אשתי שתחיה⁶). אי אפשר [למצא] לא מור"לים ולא תומכים. חכיתי לגואל כמה שנים. כשראיתי שאין עוזר התחלתי להוציא על חשבון עצמי. ולו הייתי יכול להוציא כתריסר אכסמפלרים בשביל ידידי וקרובים ללבי הייתי שבע רצון הרבה יותר ממה שאני מוכרח להוציא אלף אכסמפלרים ואחר כך לטפל עם מור"לים ערלים ועם מוכרי ספרים... וכל הסוחרים למיניהם, שנפש היפה סולדת בהם. אתה בודאי עמדת בנסיון עם הנפשות הללו, ואתה יודע את נפש המחבר. אשריך שנפטרת מהם.

אני עובד כידוע לך בבית-מדרש לרבנים מיסודו של ווייס⁷). יש לי קצת סיפוק רוחני מעבודתי. הספקתי להרחיב את המוסד, להכניס בו צעירים בני תלמידי חכמים יותר מטיפוסם של בני הישיבה שנתאמרקו. אבל רחוק המוסד הזה מן ישיבתי באודיסה כמובן. ישיבה פזו לא תחזור לישראל עולמית, ולא כל הסביבה הרוחנית שלה. ב"ה העמדת שם תלמידים רבים, שעשו להם שם גדול בספרות ישראל. ד"ר יחזקאל קויפמאן, בעל "גולה ונכר", ד"ר יהודה קויפמאן מן הסופרים הסדרנים בארץ, וויסלבסקי⁸), קרופניק⁹), גוטמן¹⁰). הלא אתה זוכר רבים מהם. הם בעלי שם בארץ ישראל. גם כאן יש הרבה מהם. כמובן, תלמידים כאלה לא יהיו לעולם כאן, אבל בדרך כלל הוא מוסד לא רע ועבודתי בו אינה גדולה וקשה, ופרנסתי מצויה, ויכול אני לעבוד. אלא שיש שני דברים המעיקים על לבי ואינם נותנים לי מנוחה. אחד מי יודע אם יהיה סיפוק בידי להוציא את ספרי וכתבי, שעבדתי עליהם כל שנותי. ולמי כל העמל הזה. עמל ורעות רוח

שלא יביא ברכה בעמלי. ושנית זהו ענין ארץ ישראל שנדחיתי ממחיצתי שהייתי
 נבחר לאוניברסיטה ומחמת פוליטיקה זעומה נתגלגל הדבר וירדתי לאמריקה.
 ונדחקה לי השעה שלא זכיתי לעלות לירושלים, וכעת נסתבך הענין כל כך על
 ידי המנהיגים החדשים שאני בחלה נפשי בהם — — — ובמגנותיהם¹¹ ובכל אשר
 להם. נמצאתי רחוק ממחמד נפשי. אחד העם ע"ה נלחם בשבילי הרבה ועמד
 בפרץ, אבל הוא נחלש לעת זקנתו ולא היה יכול לכבוש את ההר הגדול — — —
 והייתי שנים רבות כמבולבל מחמת צער ויגון עד שחליתי והייתי חולה מסוכן.
 אבל קמתי ואזרתי כח והתחלתי לעבוד ביתר שאת וביתר עז, וזוהי כעת עבודת
 חיי, שאני מצמצם בזה כל זמני — תולדות ההלכה. כעת סדרתי לדפוס את החלק
 השלישי. אגב, אני הולך בעוד ימים אחדים לארץ ישראל לבקר את משפחתי
 שם, כי יש לנו שם משפחה גדולה ואשה שם כל ימות הקיץ. אשמח מאד לקבל
 ממך מכתב פרטי על כל מהלך חייך ומחשבותיך, וכתוב על שם בתי
 Dr. A. Granowsky, Ramban St. 43, Rechavia, Jerusalem.

כשאקבל ממך מכתב שם, אכתוב לך יותר באריכות. לעת עתה תסתפק במועט זה
 ודי לחכם כמוך שתחכם ותבין את מצבי הרוחני — — —

גם כתבתי על אודותיך, ליובל שלך, ומקווה אני לפרסם את הדברים
 בשעתם בספר על האישים.

שלום לך וברכה גם מאשתי.

ידידך, אוהבך ומכבדך, חיים טשרנוביץ

ה ע ר ו ת

- (1) ישיבת אודיסה המפורסמת, שרב צעיר עמד בראשה משנת תרנ"ז עד תרע"א. בתרס"ג
 קיבלה הישיבה רשיון מממשלת רוסיה להרחיב את המוסד ולהפוך אותו לבית מדרש לרבנים.
- (2) אחד מרבני הטעם באודיסה. הוא וחברו, ד"ר משה קרעפס, נלחמו ברב צעיר. למחלוקת
 זו הקדיש רב צעיר פרק באוטוביוגרפיה שלו, "פרקי חיים".
- (3) ד"ר יהודה יונוביץ.
- (4) הפרך הראשון יצא בשנת תרצ"ה, והפרך השני בשנת תרצ"ז.
- (5) מאיר זינגוף (1861—1936), שהיה ממייסדי שכונת "אחוות בית", שהיתה לאחר-כך
 לעיר תל-אביב, והוא שימש כראש העירייה משנת 1921 עד סוף ימיו (בהפסקה של שנים
 אחדות, 1925—1928).
- (6) הנסה לבית קיסין. נולדה בדרויה (לאטביה) בשנת תרל"ה ונפטרה בניו יורק בשנת תש"ו.
- (7) רב צעיר הוזמן להורות בו בשנת תרפ"ג.
- (8) ד"ר צבי וויסלבסקי (1889—1957). מסותיו הסוציולוגיות-פילוסופיות נקבצו בספרים
 "יחידים ברשות הרבים", "ערובי רשויות", "חבלי תרבות", "על מצפה", "הרומאן והנובילה
 בספרות המאה התשע עשרה" ועוד. היה מעורכי "העולם", "מאונים" וכמה מספרי "מוסד ביאליק".
- (9) ברוך קרופניק (קרוא), העורך הספרותי של העתון "הבוקר".
- (10) יהושע גוטמן, מחבר הספרות היהודית-ההלניסטית (יצא בהוצאת "מוסד ביאליק").
- (11) הפוונה לד"ר יהודה מאגנס (1877—1948), שהיה נגיד אוניברסיטה העברית משנת
 1925 ונשיאה משנת 1936 עד יום מותו.

הוראותיה של ההיסטוריוגרפיה היהודית

מאת משה חזקוני

בתחילת תשכ"א, ביום ב' של ראש השנה, חל יום-הולדתו המאה של שמעון דובנוב; ובד' באב מלאו שבעים שנה לפטירתו של צבי גרץ (1817—1891). התאריכים האלה משמשים הזדמנות נאותה לעיון מחודש בספריהם של שני ההיסטוריונים הגדולים, במחקרי קודמיהם ובחיבורי תלמידיהם, — לא לשם הערכת הישגים בלבד, אלא גם לשם התעמקות בלימוד ההוראות של קורות עמנו. הוראות-היסוד שיצאו עד כה מבית מדרשה של ההיסטוריוגרפיה היהודית בכללה, לא היו בשעתן הוראות לשעה בלבד, אלא הוראות לדורות.

בהוראותיה של ההיסטוריוגרפיה היהודית טמונים פתרונים של כמה בעיות-יסוד הנוגעות לקיום עמנו בתקופת בראשית של העצמאות הלאומית במדינת ישראל. בהוראות אלה יש לחפש גם את פשרן של כמה פרשות סתומות הנוגעות לעיצוב עתיד עמנו בארצות הגולה.

שלשה היסטוריונים ושני כתרים

שמעון דובנוב נולד חדשיים לפני פטירת יצחק מרדכי יוסט (1793—1860), שחיבורו בן תשעת הכרכים — „תולדות בני ישראל מימות המכבים עד לימינו“ (הופיע בגרמנית בשנות 1820—1828), — היה הנסיון הראשון לתאר דברי ימי היהודים בצורה כה רחבה ומקיפה. אולם דובנוב לא היה יורשו הרוחני של יוסט. מפריד בין שניהם צבי גרץ, הקלאסיקן הגאוני של ההיסטוריוגרפיה היהודית. בהתקינו תרגום לרוסית לאחד מכרכי ההיסטוריה של גרץ, עשה דובנוב אחד מצעדיו המכריעים לקראת יעודו ופעולתו כהיסטוריון יהודי בעל גישה מקורית ובעל הרצאה חדשה משלו. כל ההיסטוריונים היהודיים שבאו אחרי גרץ ודובנוב, הושפעו מהם במידה מסויימת, כי שניהם האצילו מרוחם על כל שבאו אחריהם לניר ניר בשדה חקר תולדותינו. גרץ נתן לכתובת קורות עם ישראל תנופה לאומית-רוחנית, שהלהיבה את הלבבות בהשראתה, ודובנוב תיאר את קירות ישראל לאור מדעי החברה, בהדגישו את צורות החיים השונות ואת האבטונומיה, השלטת הנפשי-הפנימי של הקהילות בארצות הגולה, בכוונה תחילה להדגיש

המעבר מיוסט לגרץ ומגרץ לדובנוב מסמל את התפתחות חקר תולדותינו למן ראשית המאה הי"ט עד למחצית הראשונה של המאה הנוכחית. במשך תקופה ארוכה היו יהדות מערב-אירופה ויהדות מזרח-אירופה מוכרות כל אחת בכתרי-רוח שונים זה מזה. יהדות המערב נטלה את הכתר של חקר מדעי, ויהדות המזרח את הכתר של תורה ולמדנות. אחר כך סיגלה לעצמה יהדות המזרח גם את שיטות המדע של יהדות המערב, וקמו בה ובקבוצי-יהודים אחרים כמה חוקרים והיסטוריונים נועזים, שבהמצויינים שבהם ניפרים תכונות החלוציות של יוסט, התנופה הלאומית רבת-החזון של גרץ, וכושר הניתוח החברתי של דובנוב. ההיסטוריונים היהודיים החדשים למדו מקודמיהם, לא רק איך לגלות תעודות, אלא כיצד להבינן; לא רק לתאר מאורעות, אלא גם להסביר גורמיהם; לא רק למסור עובדות, אלא לפרשן כהוגן; לא רק להצביע על אישים רבי מעש והשפעה, אלא גם לצייר את הסביבה בה היו מעורים ולחשוף את מקורות השראתם. ואף על פי שכל אחד מן ההיסטוריונים החדשים שונה מתברו בגישתו הרעיונית והחברתית — הרי רובם ככולם מסכימים למסקנות הכלליות של הטובים בקודמיהם ומוריהם בכתיבת קורות עם ישראל. ממחקריהם וחיבוריהם נמצאנו למדים, שהעם היהודי נבדל תמיד בהרבה בחינות וסגולות משאר העמים; שהסוד והיסוד של קיום עמנו טבוע ביהדות; היהדות אינה אלא מציגה נאה וברוכה של זכרון לאומי וסדר חיים עממי, ושל מוסר ומידות מיוסדים על דינים ומצוות לאומיים; במציגה זו כלולים גם השאיפות לגאולה לאומית והכיסופים לתקן עולם במלכות שדי למען פדות האנושות כולה.

גרץ ודובנוב היו לא רק היסטוריונים גדולים, אלא גם סופרים ברוכי כשרון ורבי עצמה. גרץ כתב בגרמנית בלבד, אבל דובנוב, אף על היותו כותב בעיקר ברוסית, תרם לספרותנו גם חיבורים מקוריים בעברית וביידיש, וערך בעצמו את תרגומי ספריו לשתי השפות הללו. שניהם, גרץ ודובנוב, היו ממניחי היסוד של ההיסטוריוגרפיה היהודית החדשה. אך האמת ניתנה להיאמר, שיוסט פעל הרבה והשקיע עמל רב להכשרת הקרקע לחקר תולדות היהודים.

צבי גרץ ושמעון דובנוב, כל אחד לפי דרכו, מתחו בקורת חריפה על יוסט, על חיבורו ועל השקפותיו. אך בשעה שגרץ מצא בו צדדים לשלילה וגם לחיוב, מצא דובנוב את יוסט כולו חייב באי-הבנה ובסילוף-העובדות מכוון לשם אפולוגטיקה זולה. בהעריכו את תרומת קודמו ואת רעיונות-היסוד שבשיטתו, הדגיש גרץ ש"באמצעים בלתי מספיקים ניגש יוסט אל העבודה העניקית הזאת וזכותו גדולה היא, שפתח דרך בתוך הלאבירינת הזה... צוררי היהודים העקשנים והארסיים ביררו מבין הדפים של ההיסטוריה היהודית את המכוערים ביותר, כדי לעטות בהם חרפה עליה ועל נושאייה. נתעוררה בלב יוסט השאיפה להראותה באור יותר טוב. בעצם הדבר אמר להוכיח בראיות מן ההיסטוריה היהודית, כי היהודים היו תמיד אזרחים אוהבי שלום ונתינים נאמנים — — — היהודים בכללם היו תמיד בני חייל, אשר לא רצחו נפש ילדים נוצרים מעודם, גם אין בהם

עוון אחד מן העוונות שטפלו עליהם. רק הפרושים ונכדיהם, הרבנים, בלבד הם אנשים נבזים מלאי אמונות טפלות ובערות. — — — הוא רצה לסתור את דבריהם של מעריצי ההיסטוריה היהודית ובוזיה גם יחד — — — בכל זאת פעל יוסט בספר ההיסטוריה שלו פעולה ממשית לטובת גזעו — — — העיר על מקורים, שעל פי רוב היו אז בלתי־ידועים — — — אולם הוא נתן להיסטוריה היהודית רבת־הגבורה אופי של יבשות וקטנות המח". מתוך הערכת גרץ מופיע גם יוסט כאילו היה היסטוריון בן־זמננו בעל גישה "כנענית": "בין הישראלים העתיקים, אבותיהם ובני דורם של הנביאים ומשוררי התהלים, פתח יוסט באופן מלאכותי תהום עמוקה, וכל כך העמיק להפריד ביניהם, כאילו היהודים אינם צאצאי הישראלים, כי אם צצו מן האדמה. בשכלו הקר ראה יוסט בדברי הימים רק גיבוש של מקרים, שאינם כפופים לשום חוק"¹.

דובנוב מתח, כאמור, בקורת קטלנית על יוסט, כי מצא בחיבורו ובהשקפותיו מגרעות עצומות — לא מעוף ולא אופק; במקום תפיסה עמוקה — אריכות מיגעת, נוסף לשיטה לקויה והשפעה הרסנית. "יוסט כתב את דברי ימי ישראל בעולם על סמך מקורות ישנים ומקוטעים, שלא עלה עליהם עול הבקורת, ובעצמו מחוסר היה חוש הבקורת. היה מתבולל מתון ומתקן מתון וסופר בינוני בפובליציסטיקה... וכל אלה הכוונות המתונות השקיע גם בספרי ההיסטוריה שלו. יוסט דן לכף חובה את קנאי יהודה, שנלחמו ברומי ומוכיח שרוב בני האומה לא עמדו על צד "המורדים" הללו. כמו כן מוצא הוא דופי ב"התבדלות היהודית התלמודית" ואינו מרגיש בדבר, שהתבדלות זו מקורה במלחמת הקיום של האומה; באגדה ובמדרש, אלו בתי הגנזים של השקפות העם, אין הוא רואה אלא דברי הבאי; את רדיפות היהודים ופורענויותיהם משתדל הוא להמתיק, ובשביל הנחה כל שהיא לנרדפים הוא מחזיק טובה ל"מלכי חסד הנאורים"... ספר זה נתפשט הרבה בשעתו. — — — אחרי חקירותיהם של צונץ, גייגר, פראנקל והבאים אחריהם אבד כל ערכו"².

מיוסט לגרץ

מרתק אין קץ מבדיל בין יוסט לגרץ, לפי הערכת דובנוב. הוא מוצא בגרץ משום רמז לגישתו הוא בניתוח העובדות ובפירושו: "כשהתעמק גרץ בדברי ימינו הרגיש בדפיקת לב העם היהודי מתחת לכל המלבושים הדתיים. ועל מחשבתו עלתה לעשות מעשה רב: לתאר חיי העם הישראלי לדורותיו, על יסוד המקורות הבדוקים לאור הבקורת — — — ובכדי לבנות בנין שלם של דברי ימי ישראל נצרך היה ארדיכל גאוני, וגרץ היה ארדיכל כזה... ומיד נראה מה בינו לבין יוסט שקדם לו — — — במוחו של גרץ לא נתבכרה עדיין ההשקפה החברתית

(1) ד"ר צבי גרץ: דברי ימי ישראל. כרך ששי. תרגום א. בן אורי, עמ' 228—229.

(2) דברי ימי עם עולם. מאת שמעון דובנוב. עברית מאת ברוך קרופניק [כעת: קרוא]

בהשתתפות המחבר, כרך תשיעי, עמ' 65—66.

הרחבה על דברי ימי ישראל, אבל קרוב היה לדרך אמת זו של הבנה מדעית³). עד להופעתו של גרץ לא קם בעם ישראל היסטוריון בעל שיעור קומה כמותו. שום היסטוריון לפניו לא נתן תיאור כה מקיף ומסכם של תולדות היהודים והיהדות על יריעה רחבה ובהרצאה קלה ושוטפת. בשנת 1853, כשהופיע לראשונה כרך א' של דברי ימי ישראל לגרץ — הוא הכרך המוקדש לתקופת התלמוד ויוצריו, — הופיע על בימת ההיסטוריוגרפיה היהודית הגאון, שמקור השראתו היה רגש של אהבה רבה לעמו. בתכונות נפשו נתמזגו כשרון ספרותי מלא כח עלומים, הזון אמנותי ושקידה ללא גבול. בזכות סגולות אלה היה גרץ להיסטוריון בעל מעוף ובעל בקיאות מפליאה בכל אוצרות ספרותנו רבת-הדורות ואמן גדול בתיאור תקופות, אישים ופעולותיהם. בכמה מתיאוריו הגיע גרץ לשיא דראמטי, והדמויות המקסימיות שצייר בקולמוסו הברוך הזינו את המחשבה ועוררו את הרגש של קוראיו.

בצעירותו היה גרץ ממקורביו של ר' שמשון רפאל הירש, מנהיג היהדות החרדית בגרמניה. אולם אחר כך הגיע לכלל הפרה, שכשם שספנה אורבת ליהדות מן הריפורמה הדתית הקיצונית של אברהם גייגר, כך עלולה להזיק לה גם העמדה הנוקשה של החרדים, המסרבים לזוז מדעתם כמלוא נימה. לפיכך התייצב גרץ לצדו של ר' זכריה פרנקל, שבמרכזו שיטתו עמדה תורת ההתפתחות ההיסטורית של האומה ותרבותה. כבעל מזג מלחמתי סוער ותקיף בדעותיו, היה לו לגרץ אומץ הרוח, שהוא בעצמו העריץ באופיים של גיבורי ישראל בעבר. גרץ כתב את ספריו בשפה הגרמנית ובארץ הגרמנים. אך הוא לא חס מפניהם וירה בהם חיצי-פולמוס בוטים ויורדים חדרי בטן, וכך גרם לנביחות בלתי-פוסקות של כלבי-הרחוב של התנועה האנטישמית. גרץ היה שונא תכלית שונאה את הכנסייה הקאתולית כי זכר לה את חטאיה הכבדים כלפי עם ישראל. בגלל איבתו לקאתוליות היה גרץ ממצדדיו של הנסיך ביסמארק, "קאנצלר הברזל" של גרמניה, גג התייחס בחיוב ל"קומונה הפריסאית", אף קשר קשרי-ידידות עם קארל מארכס והחליף אתו מכתבים וספרים⁴. גרץ עורר את חמתם של היהודים, שקסמה להם ההת-בוללות וחיבורו של יוסט היה המקור העיקרי לידיעותיהם על היהודים והיהדות. מנהיגי המתבוללים, שמשום עינא בישא התחפשו כמה מהם במסכות של השכלה, יצאו נגד גרץ בחרון-אף מיד לאחר הופעת הכרך המוקדש לתלמוד. קצפם יצא על גרץ משום שהדגיש, שהגמרא שמרה את היהדות מחיסול רוחני בהשפיעה השפעה מבורכת על החיים והדתיים והמוסריים של היהודים. בשעה שהמתבוללים זלזלו בתלמוד הורה גרץ, שהתלמוד הוא הדגל שסביבו התרכזו קיבוצי היהודים

(3) שם, עמ' 225—226.

(4) א בריוו פון היינריך גרעץ צו קארל מארקס (1877), מיט אן אריינפיר פון א. טשעריקאווער און ב. ניקאלאיעווסקי (מיט רעפראדוקציעס) — "היסטארישע שריזטן", יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט, ווילנע 1937, עמ' 656—664. כך זה של "היסטארישע שריפטן" מוקדש ליובל ה-75 של שמעון דובנוב.

בעולם כולו והוא שהציל את עמנו מסכנת פירוד לכיתות-אמונה שונות. הודות לתלמוד, הטעים גרץ, היה ליהודים מציין לשאוב ממנו ידיעות על קורות עמם; בינתם והבנתם נתעמקו בעזרתו כי הוא פדה את המשועבדים ונטולי-הזכויות מפייגור רוחני בהדליקו בשבילם את נר המדע. כן הורה גרץ, כי האמונה באחדות הבורא לפי רוח היהדות מהווה הכחשת כל אמונות ההבל, שהתפשטו בעולם מאז האלילות הקדומה; ושעמנו הוא העם היחיד שהתיר את החופש בספירות הדת, כי המחשבה הברורה מהווה קו אופייני בתכונתו הלאומית של עם ישראל.

אחד עשר הכרכים של דברי ימי ישראל לגרץ לא נדפסו לפי סדר כרונולוגי. שני הכרכים שבהם מתוארת ההיסטוריה הקדומה ביותר של האומה, — מאז ראשיתה עד לתקופת החשמונאים, — הופיעו לאחרונה. אם בקשר לתקופות מאוחרות בתולדות עמנו הסתמך גרץ רק על מקורים ותעודות, שפירש אותם לפי הכרת-האמת המדעית שלו, הרי ביקש לתאר את התקופות הקדומות ביותר רק לאחר שיראה במו עיניו את הזירה ההיסטורית, — את הארץ שבה התחוללו מאורעות התקופות הנידונות. ביקורו של גרץ בארץ ישראל בשנת 1872 שימש לו כהכנה יסודית וכדחיפה מכרעת לחבר את שני הכרכים של תולדות עם ישראל על אדמתו. הביקור בארץ האבות הסעיר את רגשי הרומאנטיקה הלאומית שהיו ממלאים את נפשו של גרץ ההיסטוריון, ואחר שובו לגרמניה התחיל עוסק בתעמולה ופעולה להטבת מצבו הפלפלי של הישוב הקטן והדל בארץ הקודש. לימים נתקרב גרץ אף לתנועת "חובבי ציון". אך בשעה שגישתו היתה עירוב של רומאנטיקה וצדקה, מצא אצל "חובבי ציון" גם מגמות מדיניות מפורשות מרחיקות-לכת, ומשום כך התרחק אחר כך מתנועתם.

גרץ הסתכל בקורות התפתחותו של עם ישראל מתוך השקפת-יסוד של גבורה לאומית והישגים רוחניים. כהיסטוריון היה גרץ לא רק בנאי-אמן, אלא גם מסתב אבנים ומכין לבנים כדי להניח יסודותיה של ההיסטוריוגרפיה היהודית, — כפי שמעידים מחקריו השונים, לרבות אלה שפירסם ב"ירחון להיסטוריה ומדע של היהדות", כתב-עת שעריכתו עברה לידיו בשנת 1869. לעתים היה גרץ חד-צדדי בגישתו והתנהג שלא כשורה בהערכת אישים, מפעלים ושיטות מסויימים ביהדות. הוא ביטל את מסקנותיה הקיצוניות של בקורת המקרא, ומאידך הביע בעצמו דעות, שהרגיזו את החרדים, כגון דעתו שתורת הקבלה אינה אלא מרמה ספרותית. חד-צדדיותו גרמה גם ליחסו השלילי לתרבות של יהדות מזרח-אירופה וללשונם העממית יידיש. גרץ לא היה צריך לעבור ימים ומדפריות כדי להכיר את יהודי רוסיה ופולין. מחוז פוזנה, בו נולד גרץ, היה חבל של פולין לפני סיפוחו לפרוסיה, ותושבי המחוז היהודיים לא היו אלא בנים ובני בנים מגורמנים של יהודים פולנים. אך הודות לפעולתו של גרץ קם אחר כך היסטוריון גדול שני, שמעון דובנוב, שתיקן את שגיאות קודמו והפריך כמה ממסקנותיו. אבל אין מגרעות אלה מפחיתות את ערכו של גרץ כהיסטוריון, שהצטיין בריכוז החומר

ובהשתלטותו עליו. הוא נפח בעובדות העבר רוח חיים אמנותית על ידי חישוב השתלשלות האירועים ושילובם זה בזה בריקמה הכללית של יצירתו.

מפעלו ההיסטורי של גרץ הגיע למרום ההשפעה החינוכית בקרב היהודים. בכמה מארצות המערב היוו כרכי „דברי ימי ישראל“ מקור השראה להתעוררות לאומית בחוגי נוער יהודי מתבולל. משה הס, מאבות הסוציאליזם הבינלאומי, מחבר „רומא וירושלים“, תרגם לצרפתית כרך אחד של גרץ, — את הכרך המקיף את קורות היהודים למן ראשית תקופת החשמונאים עד לחורבן הבית השני. „דברי ימי ישראל“ במקורם בגרמנית נסתיימו בשנת 1848. אולם בשביל התרגום לאנגלית הוסיף גרץ לחיבורו תיאור היסטורי עד לשנת 1870, כאילו חזו עתידות וראה, שערך חינוכי רב צפון לכרכי ההיסטורי שלו בין היהודים בארצות הדוברות אנגלית. אחד ההישגים הגדולים ביותר בתרגום „דברי ימי ישראל“, מהווה תרגומו העברי של שאול פנחס רבינוביץ (שפ״ר). בצירוף הערותיו והארותיו, עם הוספות מאת אברהם אליהו הרכבי⁵. תרגום כרכים מסוימים נפרדים היה מעשי ידיהם של קלמן שולמן, אברהם קפלן, י. א. טריווש, א. ר. פינקל ונחום סוקולוב. ערך רב נודע להוצאה העברית המנוקדת והמצויירת בששה כרכים, בתרגומם של ש. ל. ציטרון, ד״ר ש. א. קאמינצקי וא. בן-אורי. בצירוף מבוא ותולדות המחבר מאת עורך-ההוצאה, פ. לחובר⁶. אולם כרכי גרץ בהוצאת שפ״ר היו לא ספרי קריאה בלבד, אלא גם ספרי לימוד והדרכה לצעירים בעלי שאר רוח, שהתעתדו לעסוק בחקר תולדות עמנו. העיבוד של כרכי גרץ ליידיש עורר התעניינות בקורות ישראל גם בין השכבות העממיות של יהדות מזרח אירופה, — בין ההמונים שלא ידעו שפות אחרות כדי קריאת ספר מדעי בהן⁷.

פעולות גרץ והישגיו מאמתים את המימרה, שכל בן-אדם יש לו שעה לעשות היסטוריה, אבל רק יחידי סגולה ברוכים בכשרון להיות כותבי היסטוריה. אמר מי שאמר, שתולדות היוונים דומות לפואימה רבת-יופי, ותולדות הרומאים דומות לציוור רב-גוני. את דברי ימי ישראל לפי תיאורו של גרץ אפשר להשוות למחזה רב-עלילה המצטיין גם בהוד פיוטי ובציוריות נשגבה. זהו מחזה היסטורי, שבגללו זכה מחברו לחיי נצח בתולדות תרבותנו — מחזה שמערכותיו מזכירות

(5) דברי ימי ישראל, מיום היות ישראל לעם עד ימי הדור האחרון. מתורגם עברית בתוספת הערות מאת שאול פנחס ראבינאוויץ, עם הערות ומילואים מאת א. א. הרכבי, 8 כרכים, וורשה, 1890—1889. הערות הרכבי נדפסו מחלק ג' ואילך.

(6) ד״ר צבי גרץ: דברי ימי ישראל, הוצאת „יורעאל“ (ש. שרברק), תל-אביב. כרך ראשון ושני תורגמו ע״י ש. ל. ציטרון. בכרך השני נתפרסמה כפתיחה מסתו של יעקב פיכמן על „ההיסטוריון כאמן וכסופר“. הפרך השלישי והרביעי ניתרגמו ע״י ד״ר ש. א. קאמינצקי. תרגום הכרך החמישי והשישי הוא מאת א. בן-אורי. המהדורה הראשונה של תרגום ציטרון הופיעה בוורשה, בהוצאת „אחיספר“. תרגומם של שלום אטינגר וישראל אחידוב יצא בתל-אביב, בשנות 1953—1954.

(7) תרגומים ועיבודים מפרקים מסוימים של „דברי ימי ישראל“ לגרץ נתפרסמו בעתונות יידיש, היומית והשבועית, הן באירופה, הן בארצות אמריקה הצפונית והדרומית. בכמה מקרים לא נזכר בעיבוד המקור ממנו שאב המעבד את החומר, שהשתמש בו.

לכל דור ודור כי מוטל עליו תפקיד חדש ומיוחד להבטחת קיומו הנצחי של עם ישראל⁸).

מגרץ לדובנוב

את ראשוני צעדיו כחוקר היסטוריה יהודית עשה שמעון דובנוב עוד בימי חייו של גרץ, ובשנת פטירתו של גרץ פירסם דובנוב תכנית מפורטת לחקר קורות יהדות רוסיה. מיד לאחר פטירתו של גרץ הופיעה תכנית זו בעיבוד לעברית בשם „נחפשה ונחקורה“. היא נדפסה בקובץ הראשון של „הפרדס“, בעריכת י. ח. ראבניצקי, אודיסה, 1892, ונתפרסמה אחר כך בצורת תדפיס מיוחד⁹.

דובנוב נתגלה לא רק כהיסטוריון חדש, אלא כחוקר בעל היסטוריוסופיה משלו, — כהיסטוריון הבוחן את התקופות בתולדות ישראל ומאורעותיהן לפי גישה חברתית-תרבותית, על ידי ניתוח גורמים רוחניים, תהליכים כלכליים והבדלי סביבה ומעמד. הוא בחן אירועים והתפתחותם בסגנון דייקני ושוטף כאחד. דובנוב לא זילזל בשום פרט קטן שבקטנים אם ראה בו צורך לפירושה של פרשה שתומה בקורות עמנו או להסברת מניעים ותמורות שהיו שרויים בצל. דובנוב היה בקי בכל מקצועות-העזר של חקר היהדות. ברוב שנות חייו עסק באיסוף חומר לנדבכים חדשים לבנין היכלה של ההיסטוריוגרפיה הלאומית, וגילה נשכחות מתוך דברי-דפוס וכתבי-יד. בעיקר מצטיינים בחידושיהם הרבים חלקי חיבורו המוקדשים לקורות יהדות רוסיה ולקורות יהדות מזרח-אירופה בכלל. כרכיו מהווים לא תיאור תולדות ישראל בלבד, אלא גם אוסף גדול של מקורות ותעודות, בלויית ניתוחים בדרך הצימצום.

רעיון האבטונומיה, רעיון השלטון העצמאי היהודי בגולה, הונח ביסוד השקפתו ההיסטורית של דובנוב, ורעיון זה מתמוג עם גישתו החברתית בביאור התפתחותו הלאומית והתרבותית. בהקדמתו ל„דברי ימי עולם“ מדגיש דובנוב: „...דברי ימי עולם“ פירושו דברי הימים לעם שכל העולם מקומו — — — כמו בדברי ימי עולם הכלליים, כך גם בדברי ימי ישראל בעולם מן הראוי שתהא שולטת השיטה הסינתטית של צירופי מעשים ודעות — — — תעודתו העיקרית של החוקר היא... גילוי ההתפתחות ההיסטורית הכללית הטמונה בהמון העובדות. — — — עבודה סינתטית כזו לא תצויר בלי בירור ההבנה או הקונצפציה של ההיסטוריה הישראלית וטבעה של נושאה, — העם העברי — — — הנשוא

8) בעברית הופיעה ביוגרפיה מפורטת של גרץ, כתובה בידי א. שמרלר: „חיי גרץ, כולל תולדות ההיסטוריון הגדול היינריך גרץ ופעולותיו“, בהוצאת בלוק, ניו-יורק 1921, 161 עמוד. מעמ' 115 ואילך מביא שמרלר תרגום הערכתו של גוטהרד דייטש, מי שהיה תלמידו של גרץ בשנות 1876—1879.

9) על פעולתו של שמעון דובנוב בעברית, על חיבוריו בתרגום עברי משל אחרים, ועל תגובות בספרות ובעתונות העברית על ספריו ודעותיו, מסופר בפרטות בביבליוגרפיות שמירסמו א. ר. מלאכי ויוסף מיזל ב„ספר שמעון דובנוב“, ערוך בידי שמעון ראבניצקי, הוצאת „אררט“, תשי"ד, עמ' 221—239.

של ההיסטוריוגרפיה המדעית צריך להיות העם עצמו, האישיות הלאומית, התהוותה, גידולה ומלחמת קיומה"¹⁰).

תוך כדי תיאור קורות היהודים יסביר רובנוב: ההיסטוריה של עם ישראל עוברת כציר מקוטב אל קוטב במרכז ההיסטוריה של האנושיות כולה. ההבדל העיקרי בין שני עמי-תרבות עתיקים, היהודים והיוונים היה בזה, שהיוונים הקדומים העריצו את היופי החיצוני ואת הגבורה הגופנית, ולעומתם היו בני יהודה מעריצים את היופי הפנימי, ואת הגבורה הרוחנית; גבורה זו — היא היא שעמדה לאבותינו ולדורות אחריהם תוך זמנים רבי סבל וצער, כשהיו צרות ניתכות על ראשי היהודים בשעה שטבעו בים של גזירות ורדיפות; להבנת-שלהבת של אמונתם האירה ליהודים במחשכי הגיטאות, שבין תושביהן המושפלים נמצאו גיבורי-רוח רבים; המשמעת הדתית, — שמקור השראתה היה לימוד התורה, התלמוד ונושאי כליו, — היתה תמיד ליהודים מה שהיתה המשמעת הצבאית לעמים אחרים; ומשמעת זו מזכירה לכל דור ודור של בני עמנו מה שמחייבת אותו אצילות לאומית-רוחנית.

היהדות אינה ענין של כיסופים סתם לעתיד לבוא. מדגיש רובנוב, אלא שאיפה נשגבה, שבחלקה העיקרי היא ניתנת להגשמה בכל זמן ועידן; כשם שישנם יהודים דתיים, כך ישנם מסורים לעמם שהם בלתי-דתיים, אך יהודי הממיר את דתו נעשה בוגד הפורש מעמו ויוצא מעבר לתחומי הלאומיים; אין אנו חוששים, שמא יזיק ליהדות להעבירה תחת שבט הבקורת, כי אנו מאמינים בנצחיות עקרונותיה.

אכן — מטעים רובנוב — היהודים בתפוצותיהם נמצאים בסכנת-טימיעה תמידית, נוסף לסכנת-השמדה גופנית. לפיכך נתחשלו ההגירות ממקום למקום לכלי-זיין כביר כח במלחמת הקיום של עמנו; בה בשעה שהיהודים נהנים מתרבויות של אומות העולם, שואפים הם, מתוך השראה לאומית, לקיים ולפתח את תרבותם הם, כי היהודים הלאומיים חדורים רגש הוודאות — בניגוד למה שסבורים המתבוללים המפוזרים — שבני-תרבות מבין אומות העולם נוהגים כבוד רק ביהודים שאינם מזלזלים בכבוד עצמם; ומכיוון שיהדות מהווה מציאות רוחנית, אי אפשר לחסלה על ידי השמדה, כי רק דבר שבגוף הוא בן-תמותה, אך ערכי רוח קיימים לעולם ובעזרתם זוכים לחיי נצח גם המחזיקים בערכים הללו.

10 דברי ימי עם עולם. תולדות עם ישראל מימי קדם עד היום הזה. עברית מאת ברוך קרופניק, בהשתתפות המחבר, כרך א', — הוצאת "דביר" זו מכילה י"א כרכים. הופיעה גם מהדורה עממית, בהשמטת ההערות והתעודות: "דברי ימי עם עולם... מהדורה לעם בכרך אחד. הותקנה על ידי ברוך קרוא. תוספת סקירה היסטורית על דברי ימי עם ישראל משנות 1936—1951 מאת ש. ל. קירשנבוים". הוצאת "דביר", ת"א, תש"ך. — תרגום יידיש של "דברי ימי עם עולם" לדובנוב, בשם "די וועלט געשיכטע פון יידישן פאלק", יצא בעשרה כרכים, (9 הופיעו בבואנוס איירס), בהוצאת הקונגרס העולמי לתרבות יידיש. על תרומת דובנוב ליידיש וספרותה, עי' "לעסקיאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור", כרך ב', גניירוק, עמ' 467—473.

כשלוש שנים לפני הירצחו על-ידי הנאצים בגיטו של ריגה, סיים דובנוב את חיבורו הגדול. הוא סיימו בזמן שבאופק התחילו מתקשרים העננים הכבדים של אימת המלחמה. אבל ההיסטוריון הישיש כתב את דברי הסיום ל„דברי ימי עם עולם“¹¹) מתוך אמונה עמוקה ומתוך בטחון גמור בקיומה הנצחי של האומה: „... לא היינו עם עולם במובן השטח, אילו היינו בשעות צרה מופרדים, וללא היו כל חלקי היהדות על פני כדור הארץ מאחדים את כוחותיהם להצלת החלקים הנתונים בסכנה לשם שמירת כלל ישראל. סכנות השנים האחרונות קרבו את תפוצות הגולה יותר מאשר בזמן מן הזמנים. — — — היהודים באירופה ובאמריקה נתלכדו מתוך התעוררות משותפת לבנין המולדת הקדומה שלנו — — — אין להתיאש מן הפורעניות הניתכות עלינו בשנים האחרונות. — עם ישראל נכנס למאה ה-19 במנין שלשת מליונים באירופה, ורק כעשרה אלפים נידחים היו באמריקה וקימץ מקוננים ליד הפותל המערבי בירושלים. עכשיו הוא מורכב משה עשר מליונים, שמהם יושב שליש באמריקה וכחצי מיליון בונים את ארץ ישראל המחודשת מתוך צפיה למדינה יהודית או למרכז לאומי גדול. — ובכן, דברי ימי ישראל נמשכים והולכים“.

כשם שתיקן דובנוב מה שעיוותו קודמיו, כך תוקן על ידי הבאים אחריו מה ששגה הוא בעצמו, ביחוד בספר אחד, שכתב אותו דובנוב בעברית לקיים הבטחתו לאחד העם, — הוא ספר „תולדות החסידות“¹²). התיקונים לטעויות דובנוב בנוגע לחסידות נעשו על ידי סופרים שקמו מתוך הסביבה בה צמחה וגדלה החסידות, ועל ידי היסטוריונים, שהתמחו בחקר התפתחותה.

יוסט, גרץ ודובנוב היו היסטוריונים שחיבוריהם עשו היסטוריה, כי כרכיהם היו מקורות השראה ויניקה למאמצים ולתנופה בכל המקצועות של חקר תולדות עמנו. המאה שעברה מזמן לידתו של דובנוב ומותו של יוסט, — ושבעים השנים שחלפו בתוך המאה מאז פטירתו של גרץ, — רשמו וחקקו בקורות היהודים מאורעות והתפתחויות, שאין דוגמתם אצל עמים אחרים. כשמסתכלים אחרנית, מבעד למירווח של העבר, מגיעים לידי הכרת האמת, שבחליפות המאה הזאת נתרחשו הרבה תמורות מרחיקות לכת ומכריעות במהלך ההיסטורי של היהודים. העובדות של התקופה, משנת הולדתו של שמעון דובנוב עד לשנה הי"ג לקיומה של מדינת ישראל, מצטרפות לעובדות של התקופות הקודמות בתולדות האומה, וכולן מתמזגות למשנה שלמה, המכילה הוראות בית מדרשה של ההיסטוריוגרפיה היהודית, — הוראות לדור והוראות לדורות.

11) דברי ימי עם עולם, כרך אחד עשר, עמ' 54.

12) תולדות החסידות. על יסוד מקורות ראשונים, נדפסים וכתבי יד. שלשה חלקים. הוצאת „דבר“ תל-אביב. — תרומתו לספרות העברית מכילה גם את „פנקס המדינה או פנקס ועד הקהילות הראשיות במדינת ליטא... ערוך בצרוף מבוא והערות ע"י שמעון דובנוב. ברלין: „עינות“, תרפ"ה וxxx + 358 עמוד.

מידות והוראות

מה הן ההוראות היוצאות מבית־מדרשה של ההיסטוריוגרפיה היהודית? מן המידות שההיסטוריה היהודית נדרשת בהן ומן הלקח הצפון בפרטי תקופתיה נמצאנו למדים, שהיהודים הינם אולי העם היחידי, שהפך את תולדותיו לדת, — בניגוד לעמים אחרים שדתותיהם באו להם מן החוץ וקבלת אמונה מסוימת היא אצלם אך מקרה היסטורי מסויים בהתפתחותם. כשם שהיהודים הפכו את תולדותיהם לדת, כך הפכו את המציאות של העבר לדבר שבהווה: כל חג הפסח, — יציאת מצרים מחודשת; כל חג השבועות, — התחדשותו של מעמד הר־סיני, ותרניג המצוות דומות לשלבים של הסולם שבחלום יעקב: הוא מוצב ארצה, ראשו מגיע השמימה ומלאכים עולים ויורדים בו. היהדות היא מזיגה מבורכת של עם ודת שאין להפרידם אלא אם כן רוצים להטיל מומים בגוף האומה כולה. באמונה הישראלית מתבטאת העצמאות היהודית, עצמאות של עם נבחר ונפרד משאר העמים, — בכל תקופה, בכל אקלים ובכל מצב. בלי מושגי היהדות על אחדות הבורא והתגלותו היתה האנושיות כולה חוזרת לתוהו ובוהו של עבודת אלילים. חכמינו שבתקופת הבית השני העמידו ביהדות, במקום האצולה של זרע הכהונה וזרע מלכות בית דוד, את האצולה של כל אדם מישראל המקבל על עצמו עול מלכות שמים ועול לימוד התורה. רק בעיני בני הפקר נראית היהדות כעול כבד מנשוא. אך ירושה רוחנית אינה עומס לדבקים בה, אלא נחלה מבורכת שנפשם ניזונה הימנה, — עושר שמור לבעליהם לטובתם ולטובת אחרים מבני עמם. היהדות היא מעל לכל זמן, ומשום כך היא עתיקת ימים. חדשה ורעננה כאחת.

מתוך פרטיה ודקדוקיה של ההיסטוריה היהודית נמצאנו למדים, שכמה מערכי הרוח הגדולים שנוצרו על ידי בני עמנו בארצות הגולה, נוצרו כשמירה וכתרופה נגד תחלואי הגולה, — להקדים רפואות למכות, לקדם את פני הרעה של שנאת הגויים ולבטל את מזימותיה. בכמה מדינות ובמשך תקופות רבות שנים נאלצו היהודים לשבת בגיטאות. הם היו נתונים שם בשביה גופנית, אבל לא בשעבוד רוחני. אפשר לו לבן־אדם ליהנות מחופש הרוח ולהיות בעל זרועות חובקות עולם ומלואו אף בזמן שהוא חבוש בבית האסורים; ומאידך יכול בן־אדם להיות עבד מבחינה רוחנית אף במדינה של חופש ודימוקראטיה. — כפי שמעידים פחדם ושנאתם העצמית של המתבוללים בכל הזמנים. מימיהם לא הקימו היהודים אף גיטו אחד, אלא כל מקום ומקום שהגיעו לשם בנדודיהם, הקימו בו ישוב בעל חיים פנימיים עצמאיים. כל אחת מקהילות הקודש בגולה הרגישה עצמה כחטיבה מיוחדת של עם ישראל כולה, ובני העדות התנהגו בדרכי נימוס כאילו היה מקום מושבם מעין מושבה רחוקה של קיסרות יהודית רחבת ידים, — אי יהידי מבודד בים של גויים. הישובים היהודיים בארצות גולה שונות נהפכו לגיטאות רק לאחר שהשליטים, מושפעים מן הכמורה, הקיפו אותם בחומות כדי להפריד בין היהודים, בני המיעוט, לבין שכניהם הנוצרים, בני הרוב. כלום היו החיים של הגויים מעבר

להומות יפים ונעימים מחייהם של היהודים בסימטאות הרובע שלהם בין החומות? בני ההמון הנוצרי היו רובם ככולם משועבדים לשליטיהם בגוף וברוח. השליטים עצמם, ככל המונם, לא ידעו קרוא וכתוב, בשעה שכל בן-ישראל, אף מן הפשוטים, היה בקי בחלקו העיקרי של סידור התפילה. הגיטאות היו מרכזים של פעולה רוחנית כבירה, והחומות שהקיפו אותן היו כאין וכאפס מול רצונם העז ועמידתם העקשנית של היהודים לא להמיר את דתם ולא לוותר על אחדותם עם שאר בני עמם באשר הם שם.

השימוש במידות הזרות לטבעה, לרוחה ולאופיה של אומתנו גרם לכך, שמאז ראשיתה של תקופת האמאנסיפאציה קמו בינינו יחידים וכיתות הפוסלים או מכחישים את רעיון בחירתו של עם ישראל מכל העמים. אולם ידוע להמשתמשים במידות של ההיסטוריוגרפיה היהודית, שהבחירה האמורה בעם ישראל אינה אותה „בחירה“ של עם השואף להשתלטות על עמים אחרים, אלא בחירה המבוססת על התחייבויות ומשימות רוחניות השונות תכלית שינוי מאלה של עמים אחרים, הן בספירות הדת, הן בחיים הפלליים. אכן, גם לעמים אחרים היו אנשים, שהקריבו את חייהם על מזבחות דת ואומה, או בגלל התמסרותם לרעיון מסויים ולחופש המצפון. אבל ברוב המקרים היתה זאת מיתתם של יחידים או של קבוצות-אנשים מעטות-מספר, בהשוואה למה שאירע לנו. המארטרילוגיה שלנו מספרת לא רק על קדושת השם של יחידים, אלא על מות-קדושים של קהילות שלמות, שהיו תפארתו של עם ישראל. בימינו אנו הושמדו ששה מליונים יהודים ביבשת אירופה, — ועדיין נמצאים בינינו אנשים, החוששים מפני אימת המושג של עם ישראל כעם הנבחר! קורות היהודים בעבר הרחוק והקרוב מוכיחות, שכשם שהעם היהודי נבחר למארטרילוגיה, שאין דוגמתה בתולדות עמים אחרים, כך נבחרה אומה זו להתקשרות באדמתה ההיסטורית, שאין דוגמתה אצל עמים אחרים שהוגלו ממקורתם המקורית. שלש פעמים חזרו בני עמנו למולדתם הלאומית: לאחר יציאת מצרים; בתקופת שיבת ציון לאחר שבעים שנות גלות בבל, ובתקופתנו לאחר קרוב לאלפיים שנות סבל. ההיסטוריון בעל הגישה המסורתית-הדתית רואה בשלש השיבות למולדת הלאומית הוכחה ברורה, שאין להטיל ספק בהשגחה העליונה ובהבטחות הבורא לעם ישראל הנבחר; וההיסטוריון בעל הגישה החילונית דורש ומפרש עובדות הללו בשימוש מושגים על היות היהודים „עם יחיד במינו“, על דבר „התפתחות למעלה מן הרגיל“ ועל „אירועים מסוימים“ בתולדותינו. אולם המושגים הנבדלים, שמדגישות שתי האסכולות של חוקרי ההיסטוריה היהודית, — האסכולה הדתית לחוד, והאסכולה החילונית לחוד, — אינם אלא שמות נרדפים למושג העתיק „אתה בחרתנו“. ההיסטוריה היהודית, — ללא הבדלי גישה של כותביה לאמיתות השתלשלותה והתפתחותה, — מלאה הרבה ראיות לחיזוק ההנחה, שאי אפשר להפריד בין היסטוריה יהודית ובין גיאוגרפיה לאומית, — בין עם ישראל לבין ארץ ישראל, — כשם שאי-אפשר להפריד בין האומה הישראלית ובין אמונתה.

גם החילוניים בין חוקרי דברי ימי ישראל מדגישים כי הדת היהודית מהווה משמעת לאומית שרבים מפרטיה ודקדוקיה מחייבים גם את כל שאינם־דתיים לקיים אותם. זוהי סיבת גישתם השלילית של רוב ההיסטוריונים החילוניים למתקני הדת למיניהם, משום שהם מכירים בכמה „תיקונים“ — לא שאיפה כנה לרופירמה דתית, אלא תשוקה עזה לחקות את שכניהם מאומות העולם. עם ישראל מסוגל לתרום כמיטב יכולתו לטובת האנושות כולה, לא על ידי מעשי חיקוי, אלא על ידי הישגים מקוריים ואופייניים לאומה זו, — מדגישים סופרי ההיסטוריה החילוניים, ורובם תמימי דעים עם ההיסטוריונים בעלי הגישה הדתית, שלשם הגשמת רעיונות נשגבים ומטרות נעלות אין צורך לחקות עד לתקופת „אחרית הימים“ של ימות המשיח, כי הם צריכים מימוש לאלתר, בכל זמן ועידן ובכל אתר ואתר.

למה מעוררים היהודים תמיד את שנאתם של רודנים, של שואפים לשלטון ואת איבתם של משרתיהם נגועי תסביך הנחיתות? ההיסטוריוגרפיה היהודית משיבה לשאלה זו: מפני שקיום עמנו בעולם מזכיר לשלטים ולעוזריהם, שעבודת אלילים היא תמיד חטא פל־יכופר, ואשר למתבוללים בקרב בני עמנו, — השקפותיהם המסולפות על אופי היהדות אינן אלא חלום־בלהות, שמקורו בשנאה העצמית וברגש הפחדנות שבתכונות המתבוללים. אי־אפשר להם, ליהודים, להיות יהודים למחצה וגויים למחצה לאורך ימים, מעשי החיקוי והחונף לא הועילו למתבוללים אף בזמן שהיו „נמוכים מעשב ושקטים ממים“. ד״ר בנימין זאב הרצל הגה את רעיון הציונות המדינית לאחר שהסיק את המסקנה, כי ההתבוללות היא בלתי־מוסרית משום שהיא מטיפה להתאבדות עממית־רוחנית. ההתבוללות, — אין פירושה אחווה בינלאומית, מפני שהיא דורשת חיסולם של מיעוטים ושל עמים קטנים על ידי חזקים וגדולים מהם. הצדק ההיסטורי גרם לכך, שכל התנועות שקמו בקרב עמנו במטרה להעשיר ולרומם את החיים היהודיים, — אף התנועות הקטנות ביותר, — הצליחו במידה איזו שהיא. אך התנועות ששאפו להתרחקות מן העם ולניתוק הקשרים עם העבר, — לרבות התנועות שניהלו את תעמולתן במסווה של „אוניברסאליות“ ושל „קוסמופוליטיות“ — נכשלו לבסוף כשלון גמור. מעל דפי העבר של תולדות עמנו ומתוך נסיונותינו ההיסטוריים בתקופות־משבר שונות, מאירים זיקי־תקווה, שליהודים הנתונים עכשיו בשביה „מעבר למסך הברזל“, עוד צפון עתיד עממי רב, ושכל הנבואות השחורות על התבוללותם המוחלטת, אינן אלא נבואות־שקר.

מימינו אש דת

אכן, בכל תקופות נדודיהם הושפעו היהודים מתרבויות של עמים אחרים, אך יצירתם הרוחנית התבטאה בהישגים, שאין להטיל ספק במקוריותם ובאופיים הלאומי. מן ההיסטוריוגרפיה היהודית יוצאת הוראה, שהאלף־בית של עם ישראל היה מן הגורמים העיקריים לאיחוד היהדות העולמית ולחיזוקה, למרות היותה

מורכבת מבני עדות פזורות ונפוצות בכל קצווי תבל. בעזרת לשונם העברית הקדושה, ובסיוע לשונות העזר, שהרוח הלאומית הלבישה אותן מחלצות הכתב העברי, ביניהן הלשונות ארמית ויידיש, נתאפשר לכל בני עדה יהודית, אף מעדה המבודדת בפניה נידחת של ארץ רחוקה, לבוא בדברים עם אחיהם היהודים בכל מקום שהם, גם במקומות שם לא היו ידועים ערכן ותפקידן האוניברסאלי של יוונית ולאטינית. מימי ראשית האמאנסיפאציה נוכחנו לדעת, שכל מקום בו הראו יהודים נטיה לסלף את ייחודם הרוחני, התחיל סילוף זה בחילוף אותיות האלף-בית העברי בכתב נכרי. המרת הכתב גרמה לנו "תכונה מיוחדת", שאינה אפשרית אצל עמים אחרים. מובן מאליו, שספר צרפתי על סין משתייך לספרות הצרפתית, ולא לספרות הסינית, וספר רוסי על ספרד הוא חלק מן הספרות הרוסית ולא מן הספרות הספרדית וכיו"ב. אבל בהשפעת ההתבוללות הלשונית בתוך חוגים רחבים בעמנו, השתרשה ההנחה המוטעית, שספרים על נושאים יהודיים, אף על היותם כתובים בלשונות נכר, משתייכים לספרותנו הלאומית. בעלי נקודת-עמדה זו מביאים ראיה וחיווק לדבריהם מן הספרים, שגדולי ישראל בימי הבינים חיברו בערבית. אולם אינם מביאים בחשבון את העובדה, שיוצרי תרבותנו ב"תור הזהב", קידשו את ספריהם הערביים על ידי השימוש בכתב העברי. הם נתנו לחיבוריהם עברית תוכן לאומי וגם צורה לאומית, ולקוראי הספרים הללו נשמע מעל עמודיהם הד צלצולה של השפה העברית.

"אותו היום שנעקר כח היצירה מבית חייו ובא לדור בלשונות נכריות, דירת קבע, — הטעים ת. ג. ביאליק ז"ל, — אותו היום קשה בעיני משני החרבנות גם יחד. שקול הוא בעיני כיום של סילוק שכינה מישראל"¹³. ואחד מגדולי הוגינו בזמן החדש, ר' שמעון ראבידוביץ ע"ה, הדגיש במבוא לחיבורו, המוקדש להיסטוריוסופיה הישראלית: "ספרות ישראל בלעז — — — אין בכוח כותביה מטפחיה ולא את נפשם לברר אמת לאמיתה: מה יאמרו הגויים. ספרות-לעז זו, רבת "שנאה עצמית" מכאן, ותעמולה צעקנית הנאחזת גם במזבח ה"תשובה" מכאן, כולה בחוץ ופניה לו לחוץ, חוץ שלהם וחוץ שלנו, — ועתים שלנו חוציותו קשה מזו שלהם"¹⁴.

מתוך ההיסטוריה היהודית ומתוך מציאות חיי-התרבות שלנו יוצאת ההוראה, שיש הבדל עצום בין ספרות "יודאיקה" לבין ספרות יהודית לאומית. לסוג ה"יודאיקה" משתייכים הספרים על היהודים ועל היהדות בכל הלשונות, אולם ספרות יהודית היא רק זו, שספריה כתובים בכתב הלאומי של עם ישראל, באלף-בית הכתוב מימין לשמאל. "מימינו אש דת למו...".

(13) "דביר", ספר א', ברלין תרפ"ג; "פרקים", כרך ב', ניוירוק, תשרי תש"ך, עמ' 1—3.

(14) "בבל וירושלים", כרך ראשון, תשי"ז, עמ' 32.

„שאלת היהודים“ ומדינת ישראל

כותבי תולדות עם ישראל תיארו בספריהם את המאמצים השונים לפתור את „שאלת היהודים“. מעמיקי ראות ומעמיקי חשוב בין ההיסטוריונים הסבירו והוכיחו, ש„שאלת היהודים“ היא לאמיתה „שאלת הגויים“, — בעיה חמורה ומסובכת בקשר לבני אדם, הנתפסים לאיבה עוורת, לא לשונאים אותם, אלא לשונים מהם. כשם שריבונותן של מדינות חדשות באפריקה לא פתרה את „שאלת הכושים“ בארצות-הברית, — כי בעיה זו אינה ניתנת לפתרון מעשי אלא על ידי התושבים הלבנים באמריקה, — כך לא תיפתר „שאלת היהודים“ בברית המועצות על ידי מדינת ישראל, אלא כשיכיר המשטר הסובייטי בזכותם של יהודי רוסיה לחיות כיהודים לפי רצונם ובזכות ההגירה לאלה הרוצים בה.

הכרזת עצמאותה של מדינת ישראל פתרה את „שאלת היהודים“ רק במובן אחד: הודות להקמת המדינה ניתנה לעמנו כתובת לאומית של ארץ ששעריה פתוחים לכל יהודי הרוצה להשתקע בה, ובגלל השתייכותה של מדינת ישראל לאירגון האומות המאוחדות זכה עם ישראל להפריה בינלאומית כאומה בפני עצמה. מדינת ישראל אינה המדינה היחידה שהרוב מבני עמה נמצא מחוץ לגבולותיה. רוב הסקוטים אינו יושב בסקוטלנד, ומספר בני „התפוצות“ של העם האירי עולה בהרבה על מספר בניו היושבים על אדמת אירלנד.

עם עולם — והנצח

בזכרנו את מניחי היסוד של ההיסטוריוגרפיה היהודית, אנו מצויים להדגיש הדגשה יתירה את חזון הגאולה השלמה, שהיה מקור השראתם. הדגשה זו, כוחה יפה בכל עת ובכל שעה, וביחוד בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, שהיא גם תקופת בראשית לעצמאותה של מדינת ישראל.

האמיתות של תולדות היהודים והפירושים לאמיתות הללו בחיבורי צבי גרץ ושמעון דובנוב ובספרי תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, מהווים הוראות בית מדרשה של ההיסטוריוגרפיה היהודית. הוראות אלה מוכיחות, שמעבר לאופק של המציאות הרגילה, קיימת מציאות אמיתית ויפה הימנה, — המציאות של אמונה, בטחון והשראה, ושל התמסרות לקיומו של עמנו. במציאות זו נוצרה ונתחשלה הדימוקראטיה של היהדות, — דימוקראטיה המחייבת כל אדם מישראל לאצילות ורוחנית, בהתאם לנסיגות העבר של עם ישראל כולו.

מיוזג אמיתותיה של ההיסטוריה היהודית דומה לאבוקה הנישאת מול הרוח בחשכת ליל סופה וסערה. הרוח נושבת והומה, אך להבת אש האבוקה תלהט ולא תכבה. הלפיד מאיר בחשכה, ומתוך הסערה קול קורא לכל דור ודור מבני עמנו: „זכור ימות עם עולם!“

המלה „עולם“, — פירושה: נצח. „והנצח“ — זו ירושלים!

פרופ' שמעון דובנוב - ההיסטוריון של העם היהודי

(במלאות 100 שנה להולדתו)

מאת פרופ' שמואל אייזנשטאדט

הערת המערכת: הפרופ' שמואל אייזנשטאדט הוא בעל השקפה מארכסיסטית, ומנקודת מבט זו הוא מעריך את תרומתו של שמעון דובנוב להיסטוריוגרפיה היהודית. אין המערכת מזדהה עם גישתו של הפרופ' אייזנשטאדט, ואנו מפרסמים את מאמרו לפי העקרון של חופש הדעה. על דפי "בצרון" נפגשים סופרים מזרמים שונים, והאחריות לדעות המובעות במאמרים על מחבריהם.

א

לא מן הדברים הקלים הוא לכתוב את תולדותיו של עם בכלל ואת תולדותיו של עם עתיקימים כעמנו בפרט. ההיסטוריון חייב ללמוד באופן יסודי את המקורות הראשונים ולעיין בהם בעין בוחנת, אובייקטיבית ובלתי־משוחדת. והמקורות הראשונים הם רבים, מפורזים ומפוצלים ויש ללקטם, לצרפם, להגיחם ולנקותם משיבושים, ולפרקים יש עוד לגלותם ולפענחם. המחקר ההיסטורי כרוך גם בחקר לשון והוויי, בחקר עתיקות חומריות וגראפיות, בסיוורים בסביבה האקלימית והגיאוגראפית, ששימשה זירה למפעליו ההיסטוריים של העם ובסיס כלכלי, מדיני ואסטרטגי לחייו ולמאבקיו. הזמן מתאכזר בכל מקום ובכל שעה למקורות ההיסטוריים, משכיחם ומטשטשם, ויש גם שכותבי־רשומות מאירים לכתחילה את המאורעות באור מתעה, מסלפים את משמעותם מדעת ושלא מדעת; יש שהם מקרינים באור דת התרחשויות חילוניות, ויש שהאבהה היתירה לעם, היא מקלקלת את שורת ההגיון, עוקרת עובדות מסוימות משורשן המציאותי, או מתעלמת מהן לגמרי. ויש גם שההיסטוריון משולל מראש כושר הסתכלות אובייקטיבית במאורעות, אם הוא בן מעמד מסויים בעם או בן מפלגה מסוימת, שרואה את מערכת העובדות דרך אספקלריית האינטרסים של מעמדו או מפלגתו בלבד, ועל ידי כך הוא פוסל את עצם ייעודו בתור היסטוריון של העם.

אם אצל עמים אחרים יותר צעירים מעמנו כך, קל־יחומר לגבי כתיבת ההיסטוריה של עמנו, שהיא משתרעת על פני שטח של ארבעת אלפים שנה ושאינה מצמצמת במרכז גיאוגראפי מסויים, כי אם מסתעפת והולכת לכל מרחבי כדור הארץ וקשורה ודבוקה בחיי ארצות ועמים, משופעת מתרבויות־עולם רבות ומשולבת

בכל תופעותיה ודרכי-מחשבה עם כל המשטרים הפלפליים של העולם הישן והחדש: משטר הקומונה הקדומה, משטר העבדות, הצמיתות, הרכושנות והסוציאליזם.

מראשית ימי התהוותו של העם היהודי ועד היום שלובות תולדותיו עם ההיסטוריה הפלפלית, המדינית והתרבותית של העמים, בין ששיתף אתם פעולה וקלט את השפעתם, בין שהתסגל אליהם על מנת להחזיק מעמד בתור מיעוט לאומי ובין שנאבק נגדם בכל דרכי המאבק הקולקטיבי. אף החוקר הנעלה ביותר לא יוכשר, איפוא, לכתיבת ההיסטוריה היהודית, אם לא ילמד באופן יסודי את הוויות ההיסטוריה של אשור ובבל, חת וכנען, מצרים, יוון ורומי, ספרד ואיטליה, הולאנד אנגליה וצרפת, ליטא ופולין, רוסיה וארצות-הברית, ואם לא יתן את דעתו קודם על התרחשויותיה החברתיות של האומה במכורתה ההיסטוריה ולא ילמד במקורה את ספרותו רבת-הדורות של העם.

קשה ביותר על ההיסטוריון היהודי העיון במקורות ראשונים של תולדות-העם, כיוון שמראשית ימי חייה של האומה קמו חבלנים על נכסי-תרבותה הכובשים, קיעקעו מפעם לפעם את אוצרות רוחה. ובייחוד משנעקרה האומה ממקומה נעשה לה קשה ביותר לשמור על אוצרותיה הלאומיים ולטלטל אותם בדרכי גלותה. הם כונסו בספרים ומגילות שלא תמיד ניתן לשמרם. הנצרות הלוחמת, האינקביזיציה, השמד והאנטישמיות קמו להשחיתם. ויש מקורות היסטוריים שניגזזו בקרקע או שהובלעו בארכיונים שונים בעולם והם הלכו ונתגלו במשך הזמן ועודם הולכים ומתגלים מיום ליום.

ולא זו בלבד. כי אם מצבו המיוחד של העם היהודי במשך דורות רבים גרם שלא מדעת להשתבשות דרכי-המחקר. החל מימי גלות בבל הופיעה האומה בפזורה במעטה של עדה דתית, ורושמי-רישומיה האפילו על המאורעות הפלפליים והמדיניים, על כל מערכת החיים החילוניים, בלבוש דתי, תיאולוגי, ובמקום לראות את העם בתור חטיבה סוציאלית הם ראו את היהדות בתור השקפת עולם דתית מופשטת; והרי רק על ידי הסרת הלוט הזה ניתן להיסטוריון היהודי להסתפל הסתפלות שלמה ואובייקטיבית בחזיונות ההיסטוריה היהודית.

ואף זאת: הרדיפות האיומות והמתמידות שנרדפה האומה סילפו את דרכי המחקר בתולדותיה גם מבחינה אחרת. ההיסטוריון היהודי בתור בן נאמן לעמו ורגיש ביותר לפרשת התרחשויותיו מתמלא רחמים ואהבה לכלל-העם וסוטה לפרקים שלא במתכוון מדרך התיאור האובייקטיבי של החזיונות ההיסטוריים אל דרך לימוד הזכות, ההגנה וההתנצלות. הוא לוקה במידה רבה באפולוגטיקה, המשבשת את דרכי-המחקר.

אחד האלמנטים החשובים ביותר בהיסטוריוגרפיה של כל עם ושל עמנו בפרט היא שיטת-המחקר וההסברה, שבה נוקט ההיסטוריון. מן המפורסמות הוא, שההיסטוריון איננו כרוניקאי, המביא לידיעת הציבור רק רשימה של עובדות בלבד. ההיסטוריה איננה מחסן של גרוטאות משימושם של דורות. היא פרשה של מאורעות

מודעים ומשולבים, המכוונים להנחות את העם בדרך חייו בהווה ובעתיד, ולפיכך חייב כל היסטוריון ליתן דין-וחשבון לעצמו על השיטה, שבה הוא נוקט במחקרו ההיסטורי. ואף אין עליו להמציאה, למצוץ אותה מאצבעה. רבות חרשו בשדה זה כותבי תולדותיהם של העמים, יש שיטות מחקר שנפסלו ויש אחרות שתוקנו ושוכללו, ועל ההיסטוריון היהודי להפיר את דרכי ההיסטוריה כשהוא ניגש אל מלאכתו האחראית והמורכבת בכתיבת תולדותיו של עמו.

ב

לאור הרעיונות והשיקולים הללו ניתן לנו לעמוד ביתר בהירות ושלימות על מפעל חייו וחקירותיו של שמעון דובנוב כהיסטוריון של העם היהודי, אשר השנה מלאו 100 שנה להולדתו.

שמעון דובנוב הוא ההיסטוריון היהודי הראשון, אשר צמח על קרקע היהדות הרוסית. הוא נולד בשנת 1861 בעיצומו של דור ההשכלה, בעיר אמצ'יטלב שבליטא. הוא קנה בנעוריו ידיעה יסודית במקורות ההיסטוריים העתיקים, למד תורה ותלמוד וספרות ימי-הביניים והיה מיועד לשמש ברבנות. אך הצטרפותו בגיל צעיר לתנועת ההשכלה שינתה באופן יסודי את מסלול-חייו. הוא יצא מעיירת מולדתו לבירדה הצפונית של רוסיה, אל "החלון לאירופה" שנפתח לרווחה מימי פטר הגדול, ושם, בפטרבורג, קנה לעצמו השכלה כללית מקיפה, בא בחוגי מלומדים וסופרים וזיקתו למדע ההיסטורי בכלל שלושה היתה אצלו עם הכמיהה וההחלטה להתמסר לחקר תולדות-ישראל.

בעודנו בגיל של 21 שנה מפרסם שמעון דובנוב את מאמרו הראשון על "המומנטים העיקריים בתולדות המחשב היהודי" וניגש לעבודתו בשקידה רבה. דומה תחילה, שהוא עומד להתרכז בחקר תקופה מסוימת בהיסטוריה היהודית, בתקופה הקרובה לו קירבת זמן. הוא פותח במחקר תנועת שבתי צבי והפראנקיסטים ואחר-כך בתנועת החסידות, והוא תרם באמת תרומה חשובה להגדרת מהותה החברתית והשתלשלותה. אלא שעבודות הללו הרחיבו בהדרגה את אופקי-ראייתו ושדה-עיונו ופתחו לפניו את הדרך לחקירה כוללת בתולדות יהודי ליטא, פולין ורוסיה, שהיו בימים ההם קרקע בתולה.

מראשית צעדיו אלה נתקל שמעון דובנוב לפרקים בהעדר חומר ראשוני, בפרשיות סתומות ובמאורעות בלתי-מזוהים, והוא בא לידי הפרה, כי בנסיבות אלו אין המחקר, ובייחוד כינוס החומר למחקר, יכול לשמש נחלת יחיד בלבד, כי משימה חשובה מוטלת על ציבור המשכילים בעם לעסוק בצוותא בריכוז ובפענוחו של חומר עזוב ונשכח, של ליקוט לבנים לבניין בירתה ההיסטורית של יהדות זמננו. ומשום כך הוא פונה כבר בשנת 1891 לציבור היהודי בקריאתו הנמרצת בשפה הרוסית על "העבודה הקולקטיבית באוסף חומר לתולדות יהודי רוסיה". ושנה אחת לאחר-כך הוא מפרסם בעברית קונטרס מיוחד על אותו נושא בשם "נחפשה ונחקרה", והוא מארגן סביבו קבוצות של נוער משכיל, המסייע לו בריכוז

חומר של פנקסי-קהילות, חברות בעלי-מלאכה, זכרונות ותיקים, מכתבים, מצבות, ועוד. וכך הוא הולך ומרחיב בהדרגה ובהתמדה עצומה את מסגרת מחקריו, פותח שערים לעיון ולחקר ההיסטוריה העברית, תחילה באירופה ואחר-כך בעולם כולו, לכל אורך חזיתה, בת אלפי השנים.

אולם בכל מחקריו אין שמעון דובנוב יושב אוהל, צמוד לכתבים ולגווילים ישנים בלבד ואינו מרוחק ומופרש מן המציאות החברתית של דורו. הוא קובע כבר מראשית דרכו המחקרית את הסיסמה: „ההיסטוריה היא המדע של העם ובשביל העם“. והלכך הוא מסתכל בעין בוחנת גם בדינאמיקה של חיי ההווה, לומד ממנה גזירה-שווה על העבר וקובע פרוגנוזה על העתיד, שיהפוך מחר לחוליה נוספת בספר ההיסטוריה. הוא מסתלק מהשקפתו המיושנת של צונץ, כי ההיסטוריה היהודית בתפוצות אינה אלא היסטוריה של עיניוים ושל יצירת-ספרים. הוא ראה, כהגדרת אליהו טשרניקובר תלמידו, את מהות ההיסטוריה היהודית „בשאיפה העמוקה לקיום העם בתור עם ולניהולו העצמי בתור גוף לאומי“.

עם כל הביקורת שיש למתוח על כמה הנחות של שיטתו בהארת עובדות ובהיסטוריוגרפיה בכלל, מזדקרת לעינינו וקיימת קיום נצחים דמותו המונומנטאלית של שמעון דובנוב בתור ההיסטוריון היהודי החילוני הראשון, שהקיף את מאורעות ההיסטוריה היהודית מראשיתה ועד ימינו באופן כולל ואנציקלופדי.

כבר בראשית ימי פעולתו הספרותית במקצוע ההיסטוריה היהודית לא פרש שמעון דובנוב מן הטיפול החברתי והספרותי בבעיות החינוכיות של המציאות היהודית בהווה. הפרעות של שנת 1881, שהיפו גלים בקרב האינטליגנציה היהודית הצעירה ושעוררו אותה למחשבה ולפעולה ציבורית, השפיעו גם על שמעון דובנוב והטביעו לאחר זמן קצר את חותמם גם על פעולתו הספרותית ועל דרך תפיסתו את המאורעות החברתיים בכלל.

כידוע, התעוררו בעקבות הפרעות ההן שתי תנועות ציבוריות מקבילות — תנועת „ביל"ו" ותנועת „עם עולם“, ובשעה שאחיו הבכור שמשון הלך עם הבילויים ארצה והיה במייסדי חברת „שה"ו“ (= שיבת החרש והמסגר), למד מלאכה בירושלים וקיבל הלכה למעשה את עקרונותיה של החברה „תחיית-ישראל“, אשר כתבה בספר הזכרון שלה: „בעבודת אדמתנו לבדה לא יחיה העם כאשר לא יחיה גם בלעדה, והדבר הראשון שיש לנו לעשות בארץ הזאת הוא לעמול להשיב להעבודה והמלאכה את כבודן, אשר היה להן לפני בתוך היהודים ואשר ירדו פלאים באלפי שנות גלותנו בארצות זרות“, — אותה שעה היה לבו של שמעון אחיו עם תנועת „עם עולם“, אשר פתחה בהתיישבות חקלאית של יהודים באמריקה, נשמהשורר הלאומי יהודה ליב גורדון, מלווה אותה בשירו:

קומי, נלכה במקום אור החופש

ירח על כל בשר, יאיר כל נפש.

ג

עצם הופעתו של שמעון דובנוב בתורת היסטוריון של העם היהודי היתה פרי שינוי הערכים ביהדות שהתהווה במחציתה השנייה של המאה ה-19. תנועת החסידות ובעקבותיה תנועת ההשכלה, שנולדו עם שחר המשטר הרכושני באירופה המזרחית, פיצחו את קליפת התיאולוגיה, שראתה את היהדות בתור פת דתית, ופתחו את הדרך לעיונים פלפליים וסוציולוגיים במבנהו של הקיבוץ היהודי. ההיסטוריון היהודי הפולני, אשר קדם לשמעון דובנוב ואשר הניח בחיבורו ביסוד תיאורי-המאורעות של ההיסטוריה היהודית את הגישה התיאולוגית, היה ד"ר צבי גרץ. יש בחיבורו הרבה מן המליצה הרומאנטית. סגנונו הממותק נתיישן לא מעט ואיבד את טעמו הקודם גם לאחר שתורגם עברית בתוספת הערות מסורבלות מאת אברהם אליהו הרכבי ושאל פנחס רבינוביץ.

ההתעוררות החברתית שהתחילה פועמת בעוז ביהדות רוסיה ופולין, הבשילה את הצירך בגישה אחרת למאורעות ההיסטוריה היהודית, לביסוסם על אשיות חברתיות, להימנעות מן האפולוגטיקה ומהקרנת החזיונות ההיסטוריים באור הדת. שמעון דובנוב פילס לו את הדרך למחשב היסטורי חילוני וריאליסטי. הוא היה חניך האסכולה הרוסית האזרחית של תקופתו וקיבל את שיטת המחקר מקאראמזין, קליוטשבסקי וקארייאב, ורק בתקופה מאוחרת יותר הושפע במידת-מה מן ההיסטוריונים והוגי-הדעות המהפכניים דוברוליובוב, הרצן וצרנישבסקי. מכל מקום אין לו מתחילתו כל קו ברור וכל אידיאה מרפזית. דומה, שהוא מגשש לו דרך, סותר ובונה, מחפש ומוצא, מחבר חוליה לחוליה, מהדק מאורע למאורע ותקופה לתקופה, לומד סמוכים, ואמצעי ההידוק והחיבור שלו הם לפי הרוב יותר טכניים מעקרוניים. הוא נוקט בשיטת הפראגמאטיזם ההיסטורי, עוקב אחרי שרשי-סיבות ותוצאותיהם, מבחין בין מאורעות-אבות, המולידים מאורעות-תולדות, ההופכות במשך הימים אבות למאורעות חדשים.

בתחילתו הוא שמרני ברובו, הוא נאבק עם עצמו ומתגבר בקושי רב על מורשת האסכולה התיאולוגית, אשר פרש ממנה. הזמן הנסער והנרגש היה בעזרו. אקלימה החברתי של יהדות רוסיה משרה עליו מרוחו, רוח של קיבוץ יהודי חי, חילוני ומשכיל, נאבק ולוחם. ואף על פי כן לא נשתחרר שמעון דובנוב בשלימות מן הגישה האפולוגטית והתיאולוגיה של קודמיו, ביחוד כשהוא בא לתאר את חיי היהודים בימי-הביניים. במקום למצות את „ההבנה הסוציולוגית“, כפי שהוא מכנה אותה, עד תומה ולעמוד על הגורמים החברתיים-פלפליים, הפנימיים והחיי-צוניים, שפעלו בכל מקום ובכל זמן בתור מניעי-יסוד לעיצוב המאורעות ההיסטוריים בעמנו, הוא נאחז לפרקים שלא מדעת בהשקפות שעבר עליהן כלה, כי העם היהודי „הנצחי“ משמש פינומן היסטורי מיוחד במינו, מופלה לפי חוקי-קיומו מכל שאר העמים. הוא רואה את הריפורמה הסוציאלית המרחיקה לכת שבוצעה על ידי הנביאים בימי המלך יאשיהו רק כ„גרעין של ספר חוקים דתי“ בלבד, מבלי שימצה את יסודותיה החברתיים המהפכניים.

ד

ב"מכתביו על היהדות הישנה והחדשה" מגסה שמעון דובנוב לגבש את מסקנות חקירתו ולהגיע במידת-מה לשינויי-ערכים. הוא ניגש לחבר את ספרו זה בשחר תנועת הפועלים היהודית ברוסיה, והוא נסחף בזרם האידיאולוגיה של ה"בונד", של בעלי האבטונומיה התרבותית, שהוא מעמיד אותה במקום האבטונומיה הדתית והוא נעשה לאחר זמן הוגה דעותיה ומבססה.

רעיון האבטונומיה התרבותית היה לאבן-פינה בעיוניות בהיסטוריה היהודית והוא הלך ושינה וקיצר והשלים את ספרו היסודי לאור השינויים אשר חלו בגישתו לעובדות ולהערכתן.

מאורעות ימינו היו במידה רבה בעוכרי-שיטתו זו. חורבן המרכז היהודי הגדול, אשר אליו התכוון בתורה הלאומית שלו, שם לאל את דעותיו הראשונות. הרי שם התכוון ה"בונד" לבנות את האבטונומיה שלו על מוסדותיה הפומביים העצמיים לפי דוגמת ועדי-הארצות בליטא ובפולין. מעכשיו נשאר כל הרריו תלויים באוויר. אולם עם כל האכזבות המרות שעברו עליו הוא נאחז בקרנות המזבח של האבטונומיזם והוסיף להאמין בכושר קיומה העצמאי של האומה בפניורה בכוחה של התרבות החילונית לפי צורתה והעממית לפי תוכנה, כתחליף למדינה ולדת כאחת.

עם כל הצהרותיו על נאמנות רעיונית לעקרונות הגדולים של המהפכה הצרפתית, נקבע דרך מחשבתו של ההיסטוריון היהודי ע"י הליבראליזם האזרחי. אין בפיו תשובה משכנעת על הגורמים הראליים, שהכשירו ואיפשרו את קיומה של האבטונומיה היהודית בימי-הביניים. הוא לא ראה בעין בוחנת כל צרכה את שידוד המערכות היסודי, שהתרחש בעולם וביהדות עם הופעת המשטר הרכושני, התפתחותו, משבריו ושקיעותיו. הוא אינו מביא גם בחשבון את מלחמת המעמדות בחברה בתור גורם משפיע בהיסטוריה האנושית ומוסיף לראות את העם כחטיבה אחידה ובלתי-מפולגת.

כפי שנוכחנו לדעת, אין שמעון דובנוב גורס ריכוז טריטוריאלי של האומה כתנאי הכרחי לקיומה העצמאי ובתור פוסטולאט היסטורי. הוא רואה את האומה כזכאית לקיום אבטונומי ולהנהגה עצמית בכל מקום היותה בתור עס-עולם. על רקע זה התרחבה והלכה המחלוקת הסואנת בינו, בתור מחייב-הגלות ובין אחד-העם, ראש המדברים במחנה שוללי-הגלות.

בראש חיבורו המקיף בהיסטוריה של עם ישראל בתור עם-עולם ואף בראש ספרו המיוחד "מכתבים על היהדות הישנה והחדשה", היה שמעון דובנוב יכול לרשום בתור מוטו את המאמר התלמודי: "צדקה עשה הקדוש ברוך הוא לישראל, שפזרם בין האומות".

על רקע רעיוני זה הוא ניגש לכתוב בשקדנות את תולדותיו של העם מראשית ימי-קיומו ועד היום. הוא פורש יריעה רחבה, ואף רחבה יותר מדי.

רחבות זו באה לו על חשבון העמקות. ויש גם שאיננו ממצה עד תומו את החומר הניתן למיצוי על חיי העמים הקדומים, אשר אתם עמד עמנו מנעוריו בקשרי־קבע ובמאבק. כמה תגליות גם טרם נתגלו וכמה צפונות עוד טרם פוענחו בימיו. אין הוא מתעכב במידה מספקת על חילופי המשטרים הפלפליים והחברתיים בנעוריה של האומה, בימי מעברם של שבטי־ישראל מן המשטר הפאטריארכלי לקניין הפרטי, מחיי בידואים לחיי־חקלאים. הוא אינו מבהיר במידה הדרושה את המאבקים החברתיים של תקופת־המלכים ואינו מסביר, כפי הראוי להיסטוריון חילוני כולל, את היסוד החברתי של מפעלי־הנביאים, את דרישותיהם לתיקונים מדיניים ואת פני הפילוג המעמדי בישראל שהלך והתרחב בימיהם.

כפרופ' יוסף קלוזנר כן רואה גם הוא את האומה — בייחוד מתקופת גלות בבל ואילך — יותר ראייה דתית־פולחנית בתור "ממלכת־כהנים" ו"גוי קדוש" מאשר ראייה מדינית חילונית.

ברחבות יתירה מתגוללת בחיבורו הגדול יריעת המאורעות ההיסטוריים של התקופה היוונית־רומאית. יש כאן, כמו אצל פרופ' יוסף קלוזנר, שימוש ממצה של ספרי החשמונאים, יוסף פלאביוס ואחרים, ובמידה רבה גם של מקורות תלמודיים ויווניים. לנגד עיני שניהם היה חיבורו המקיף והיסודי של פרופ' אמיל שירר הגרמני. המאורעות קשורים והדוקים כאן קשר כרונולוגי ופראגמטי יפה, אלא שגם כאן הרקע הכלכלי והסוציאלי של ההתרחשויות בזירה המדינית הפנימית והבינלאומית לא הובלט ולא הוסבר במידה מספקת. ויש גם שההיסטוריון פונה לצדדים, ובמקום לכתוב את תולדות העם הוא כותב למעשה רק את תולדות ספרותו. הכלל הגדול שקבע רבי מאיר במאמרו "לא ניצחתי אלא בעל מלאכה אחת", נתאמת גם בשדה חקר ההיסטוריה היהודית: על אף חריצותם והתמדתם הרבה של היסטוריונינו הפוללים כמו צבי גרץ, שמעון דובנוב ויוסף קלוזנר, ששאפו לחבק את זרועות ההיסטוריה היהודית לכל תקופותיה והסתעפויותיה, הרי מיצו באופן יותר יסודי את ייעודם המחקרי ההיסטוריונים החלקיים, שריכזו את כל תשומת־לבם אך ורק בחקר תולדותיה של התקופה היוונית־רומאית בלבד כגון פרופ' אביגדור צ'ריקובר, פרופ' אברהם שליט ופרופ' מיכאל אבי־יונה.

לתולדות תנועת החסידות כתנועה חברתית־שרשית, אשר למחקרה הקדיש חיבור מיוחד ובעל־משקל, לתולדות קהילות־היהודים במערב ואף לתקופת האב־טינימיה היהודית בליטא ובפולין, שעסק במחקר קורותיה מנעוריו ושראה אותה בטעות בתור אב־טיפוס לפתרון שאלת־היהודים בזמננו, הקדיש שמעון דובנוב בחיבורו הפולל מקום מצומצם ביותר.

בתיאור תולדותיהן של תנועת חיבת־ציון והציונות המדינית ובתולדות היישוב בארץ־ישראל בדורות האחרונים הוא מופיע ברוב המקרים בתור כרוניקאי קצרן ביותר והוא מתאמץ לשמור על קו של ניטראליות בלוויית קורטוב דק של אהדה והוא נמנע מכל ניתוח היסטורי וסוציולוגי כלשהו של חזיונות אלה. במקום

אחד הוא קובע בצורה פסקנית, סיכומית: „המתבוללים מכירים רק בעברו של עמנו, הציונים בעתידו, והיכן ההווה?“

ה

עם כל הביקורת הצודקת והבלתי-צודקת, שנמתחה על שיטת חקירתו של שמעון דובנוב ועל דרך ההסברה שנקט ביחס לתנועות החברתיות בהיסטוריה של עמנו, הכול רואים אותו, ללא יוצא מן הכלל, בתור עמוד-התווך ובתור מניח-היסודות הגדול להיסטוריוגרפיה היהודית החילונית של זמננו. ממנו יש ללמוד הרבה ועל היסודות שהוא הניח ניתן לבנות, להעמיק חקר, להשלים, לשכלל ולתקן. כהיסטוריון בעל פרוגנוזה עמוקה, כהוגה דעות ליבראלי וכפאטריוט גדול של עמנו כבש לו שמעון דובנוב מקום גם בשורות הלוחמים הנאמנים והאמיצים לשלום פעולם. כבר בראשית הופעת ההיטלריזם כתב שמעון דובנוב במכתבו מברלין לסופר יוסף אפאטושו: „אני סובלים עכשיו יחד עם הגרמנים, וייתכן שאנו עוד נסבול מן הגרמנים“ — דברי-נבואה טראגית ואיומה, שנתקיימה לאחר זמן.

ובשנת 1938, הוא כותב במאמרו ב„צוקונפט“ הניו-יורקי: „בכמה מארצות אירופה קמות לנגד עינינו חזיתות-עם, איחודי כל הכוחות הציבוריים המתקדמים. היהודים זקוקים לחזית-עם כזאת לשם מאבק נגד האנטישמיות והריאקציה העולמית.“ וב־4 במאי 1939, הוא כותב לתלמידו ההיסטוריון אליהו צ'ריקובר: „מה לעשות? במקרה של מלחמה צריך לגייס בסביבתנו מתנדבים לצבאות האנטי-היטלריסטיים... אנו נתקיים או שתבוא עלינו כלייה יחד עם כל האנושות.“

הוא נשאר דינאמי, ער, עקרוני ולוחם, פורה ביצירתו הספרותית גם בימי שיבה עד קיפודם הטראגי של חייו. כמה מידידיו ותלמידיו יעצו לו בראשית ימי-האימים לעלות ארצה ולהתרכז כאן בכתיבת זכרונות חייו הפורים והמעניינים, אשר עסק בה בסוף ימיו. אלמלי הנה נענה לצו הנפשי הזה, שבא בעיתו, היה מציל את חייו, ואולי גם מסתפל מקרוב בחיים המתחדשים בארץ, וייתכן שהיה עוד מספיק לעשות בדק-בית יסודי להשקפותיו, משנה ומתקן משהו בעיוניו ובמחקריו.

הוא לא זכה לכך ואף אנחנו לא זכינו לראות אותו חי ופועל במחיצתנו.

1

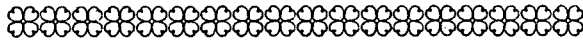
עם השתלטות המשטר הנאצי בגרמניה עזב ההיסטוריון הישיש את ברלין וחיפש לו מקלט בריגה, בירת לטביה. הוא התיישב בנאות-הדשא של קיורוואלד הסמוכה לריגה והמשיך בכתיבת זכרונותיו. דומה היה לו, כי כאן ימצא מפלט מיד רוצחי-העמים. אך לוקח משם בזרוע בריונים אל גיטו ריגה והתענה שם יחד עם המוגני-עמו.

גם בחזרו הצר בגיטו המשיך לכתוב ביגון ובייסורים את זכרונותיו, אשר הלכו והצטרפו לפרקי-היסטוריה מאלפים של דורו ומלבד זה גם הלך ואסף תחת ידו

מיסמכים לתולדות הגיטו. כתלמידו הגדול ד"ר עמנואל רינגלבלום בגיטו ווארשה, כן כתב גם שמעון דובנוב והלך וגנז את כתביו בשימו אותם בשפופרות של מתכת שניקברו באיזו פינה של הגיטו מבלי אשר ידע איש עד היום הזה את מקום קבורתם. ידוע לנו יפה, כי בקבורת הכתבים הזאת השתתף ידידו הנאמן של דובנוב שמעון וויטנברג, ששהה אתו יחד בגיטו והתקשר אתו קשר של נאמנות ומסירות רבה. בחלקו נפל גם ללוות את ההיסטוריון הישיש אל מיבצע ההריגה ב־30 בנובמבר 1941, אולם הוא לא האריך ימים רבים לאחר הרצח האיום של ידידו. הוא נסחף על־ידי הקלגסים לגרמניה ושם הומת, וכך נעלמו עד היום גם עקבות רישומיו האחרונים של ההיסטוריון היהודי הגדול.

אברהם שפאנגן, אחד מניצולי גיטו ריגה המועטים, מספר, כי בזמן שבתו של שמעון דובנוב בגיטו היה ההיסטוריון הישיש מנהל שיחות עם הנוער ברוח של אופטימיות וקידמה חברתית והיה אומר להם, כי ההיסטוריה האנטישית הוכיחה בוודאות גמורה, כי בסופם של כל הצרות והשמדות מנצחים תמיד החיים, החירות והקידמה. הוא גם הדגיש בשיחותיו, כי כל מה שנכתב עד עכשיו בהיסטוריה היהודית הוא אך טיפה מן הים. ההיסטוריה היהודית מתחילה בעצם מעכשיו. ובלכתו בדרכו האחרונה זעק והזעיק מעין צוואה לעם: "יהודים, אל תשכחו, רישמו!" ואכן ההיסטוריה הגדולה של ימי האימים, הגבורה והקרבת הולכת ונרשמת ונכתבת באותיות של דם וזהב, היסטוריה של מאות כרכים, היסטוריה של עם מושמד המנצח את החיים ומושיט יד לעשות נקמה במשמידיו.

חיי־העם הולכים ונמשכים, ועל גבי הנדבכים האיתנים של בירת ההיסטוריה שהקים קדוש־האומה, ההיסטוריון שמעון דובנוב, הולכים ונבנים נדבכים חדשים ואף קמים ועוד יוסיפו לקום חוקרים ממשיכים, אשר יאירו באור בהיר ורב־צדדי את מאורעות העבר הגדול של עמנו ואת פרשת מאבקו הבלתי־פוסק לחיים, לשלום, לעצמאות ולרווחה. ושמו של שמעון דובנוב, כהיסטוריון העם היהודי, לא יסוף ודמותו העממית רבת־התפארת תישמר לנצח בפאנתיאון של תרבות ישראל ושל המדע ההיסטורי היהודי.

מי במים...

(מכונית מספרת)

טאת ש. ל. בלאנק

רגלוי דבר נש אינון ערבין ביה ;
לאחר דמתבעי תמן מובילין יתיה.
(סוכה נ"ג-א')

...אשמורה ראשונה של לילה.

שניים ישבו בתוכי, איש ואשה, והיו משיחים ביניהם.

למה שהתה לבוא היום? שאל הוא.

מפני מעשה שהיה, השיבה, מעשה בבעלה שלקוי במיגרו, הרי דווקא הערב תקפו מיהוש ראש, עד שנתאחר למלאכתו בבית-החרושת, שמשמרו שם משמר לילה, ולא זו בלבד, אלא בולמוס של משובה אחו את התאומים שלה, ולא עלו על משפכם עד שלא נפרעה מהם במלקות. אף הבכירה בת שמונה שלה, צייתנית מטבעה, נתמרדה הפעם וסירבה להיות הנוטרת של אחיה הקטנים. מה טעמה? שהם מרגישים בחסרונה של אמא ונעורים בבכי, אבל אמא השתדלה להניח את דעתה, שכל רע לא יאונה להם חלילה, שהרי אין שעה אחת יוצאת עד שהיא חוזרת אליהם.

אכן, האיש עמד על מצבה, שכן אף הוא היה אנוס לתפוס באונאה כמותה. ברעייתו הדברים אמורים, סוכן באחריות היה, הרי כל אימת שהיה מתכוון לגנוב את דעתה, לעולם אמתלה אחת היה נותן לדבריו, שאין שעה יפה יותר להחתיים לקוחות חדשים אלא ערב עם חשיכה, שעה שהם חוזרים לביתם ואחרי פת ערבית. מתוך שתיקתה היה מכיר תמיד, שאין תוכה כברה, וכנפטר מעיניו החודרות של בלש היה נפטר הימנה! ומה שאירע לה אירע לו, שלא נתפקעה המורסה אלא היום. היא לא התריסה כנגדו, לא באה לידי היסטריה, אלא בנחת השמיעה דבריה, דברים נוקבים, מילא היא, אמרה, כבר למודה בכך, שיהא בעלה כאורח נוטה ללון, לא להודיעה אפילו טלפונית, היכן הוא ומתי יחזור, כדי להוציא דאגה מלבה — במה סרחו הבנים על אביהם, שאינם זוכים לראותו אלא משבת לשבת? כך היו יושבים ודשים, היא בבעייה שלה והוא בבעייה שלו, ולא מצאו לפתרון טוב אלא שתיקה, לברך על כל שעה ושעה של מיים גנובים, שדייה לדאגה בשעתה. מתוך כך הספימו בדעתם באותו מעמד, שאף להבא יפה ראיונם

בגן מראיונם בביתה, ואפילו קשיים הרבה כרוכים בכך, שאזוניים לכותל ולשון רעה לבריות.
וסיימו בלגימה.

מעולם לא היתה האשה להוטה אחר היין, ועכשיו — כדבר בעתו. כל כך למה? כדי לשכך אותה תולעת נקרנית, נוחם שמה, שנתלוותה לה מביתה ועד כאן; שגדולה לגימה שמקרבת לבבות, ואפילו אין נוהים זה אחר זה אלא מתוך תאוות בשרים בלבד. ולגימה גוררת לגימה. מעתה לא אב ולא הם האיש והאשה, אלא שניים שהיו לבשר אחד. בטל שכרונם בטלה אהבה ומקומה נטלה שתיקה זעופה, שעה שכל אחד נתון בתוך ביב סרחונו. לא בא לאוששם אלא היין, שעל ידו יצא סודם, והיו מתחרים ביניהם, הוא בשנאתו לרעייתו והיא בשנאתה לבעלה, עד שלא מצאו טוב לגופם אלא גירושין.

כן; ואפילו הם מניחים אחריהם יתומים חיים!

כן. השעה שעה בניעים היתה — פינת-גן סמוייה, בקבוק עובר מפה לפה, ושלטון יצרים. הם לא שעו אל החום המחניק, לא אל השקיעה הדועכת מתוך עבים עמוסים ורבוגים שם, משל בריות שלפני בראשית המגירות שארית דמך, ולא אל הגן המתחריש, הנותן אוזן לחזות קשה של אחת ציפור. ולאשה הלך-רוח חדש, שהיה משנה את טעמה לפרקים, עד שפעם אחת הודיעה חרוצות, שכבר סמוך לחצות ועת שיבה הביתה.

האיש שאל לטעמה.

והיא: הפעוטות לבדם בבית.

עד שבא הבקבוק והכריע ביניהם.

בינתיים וקול רעם עמום נשמע ממרחקים. מייד הבזיק במוחה של האשה — ואשנב נקרע לה לביתה, שם ילדה ספק מנמנמת ספק ערה על אחיה הרגישים בשנתים. היתה יד האם על העליונה, ותבעה מן האיש שיסיעה לחשמלית, עד שלא מגשים על הארץ. היה לה על מה שתסמוך — הגן שהפך גוש אפל ומאווש, הקולות והברקים; ולא ציית לה, שלא ייתכן שיהיו נאהבים ונעימים כמותם מקדימים ליפטר זה מזה! אין מורא של גשם עליהם, שהם חסויים יפה-יפה. אף פחדה על הטף פחד שווא, ששנתם שינה מתוקה וחלומותיהם חלומות נעימים. שעה של עונג באה לידם ויחמיצוה, אי? מה עשה? קרא לבקבוק ללבות את הגחלת העוממת, הניח ראשה על חיקו — ודבש תחת לשונו.

רחימה.

מייד בא האשנב בערפל. רעד מתוך אחז את לבה, את דמיה, כאילו נתחדשו לה ימי נעוריה כקדם; לא סם מדהים בנשיקותיו, לא אש זרה בגיפופיו, אלא אהבה תמימה — משאת-נפש בבתוליה. יהיו הקולות והברקים והגשם חזקים, השיחים הרפים חרדים זה אל זה, האילנות מטיחים זה בזה, החושך חושך מצריים — נוח בעולמה.

לכן שאלה יין.

והוא: הבה, נצא מכאן, שמא יפגע בנו הפרק!
האזהרה המפורשת תקפה עליה כל כך, עד שאימת האיש הפגיעה בה,
כאילו היה קול קורא על ספנה קרובה — על שלושה תינוקות בתוך בית
המט לנפול עליהם.

... ואשר יגורתי בא לי.

מעכשיו, ידעתי, הריני מזומנת לעמל ותלאה. ואל תתמה, שכל ימי היו
כמה וכמה חורשים על גבי, איש איש בשעתו, ממסע־הבתולים שלי ועד בכלל,
ואילו זה האחרון הגדיל; ביקשתי לחנות כאן באותה שעה טרופה, ואפילו מטר
סוּחַף מציפני — וקפץ עלי רוגזו של הנוהג בי.
לעזאזל!

היה תוכף קללה לכל דריכה ודריכה על דוושה שלי, שלא נשמעה לי אלא
כאמן רע, מעין פתיחה לפי לשטן. עד שאני מתנשמת ומתעשנת היו הגלגלים שלי
על צמיגייהם המשוחקים מדשדשים במקומם, מקום מקווה מיים נרפשים. הגשם,
אמנם, פסק אך עלטה היתה, שלא ראיתי לאורם של פנסי אלא מהנעשה בדי־אמותי
בלבד. האיש היה יוצא לעזוב עמי, ומתוך כך לא מצא תקנה ל"פגירה" כמותי
אלא מנוחה בשלום על משפכה — בתוך הגרוטאות המחלירות בחצרה־המוות.
לסוף נחלצתי מצרה.

מתחילה לא ביקש האיש אלא להסיע את האשה עד החשמלית וליפטר
ממנה בשלום. ולמה נמלך בדעתו להוליכה עד לביתה? לו מענה־לשון, לא הדברים
שבינו לבניה היו מעסיקים אותי באותה שעה, שהייתי אימה, שמא תארע תקלה
על־ידי, שלכל מקום שהייתי פונה חושך־אפילה, מעלות ומורדות ושיחים סבוכים.
ולא עוד אלא קוקיאה נטפלה לי בדרך שהיה קולה קול נשמה ערטילאית שאיררה
אלוהים; חידודין־חידודין הייתי נעשית, כאילו נבואה שחורה בפיה.

מתוך מלה חוזרת חלילה אחת, שעמדתי על פירושה, הכרתי, שהיה האיש
תוהה על ראשונות, על רוח של שטות שנכנסה בו, להסיע את האשה עד לביתה
על־ידי קפנדריה, כדי לקצר את הדרך, וביותר על־ידי כל הטייה והטייה מתוך
חימה וזילולולים, עד שכמעט וכל אברי היו מתפרקים. כפופה הייתי לו בידועים
ובלא יודעים, והיה הוא מגשש בדעתו ואני מגששת בתוהו לא דרך, כל אימת
שהייתי מפילה לעלות במדרון, היה שאון הנהר מתחת שם מחלחלני, שכן פעם
אחת היה כפשע ביני ובין באר־שחת.

לא היתה בדוחה אלא האשה בלבד, נותנת קולה בשיר, ומתרפקת על
האיש, אף־על־פי שהיה בועט בה ובחבתה. לא סנטה אלא בי, הואיל וחזילת צב
זחילתי מה שהרגיזה ביותר, ולהפך, עם כל גלישה וגלישה מסוכנת במורד, מחאה
כף לי ולרוח הסותרת שערה ומנשקת כל אבר מגולה בגופה, מעין כל עצמותיה
תאמרנה. אף היא לא נזרה עצמה מן היין, כל גמיעה וגמיעה עושה רושם, מתוך פי

הבקבוק והפשלת ראש לאחור, על אף האתראה של האיש, שסופה חולי ומדווה. שאותה שעה לא ראתה את עולמה אלא מתוך אספקלריה מאירה.

ושיר-עגבים בפיה.

בל פעמים היו שמיה מתקשרים בעבים, בעטייה של פלונית אלמונית, המספרת עליה לשון רעה, שנסחפה במערבולת של כל ההרהורים, החוויות, והזכרונות, ומאיימת באגרופים קפוצים להשיב נקם לצריה. מתוך כך היא דורשת ממאהבה, שיתבע את עלבונה ברבים, הואיל והוא היודע, שאין הלה אלא שפלה ובוזייה! ולפי שכל עצמו של מאהבה זה הזעוף לא לריב את ריבה נתכוון, הרי פעם אחת, בחרות אפה בה, עמדה להתרות בו, שאם יתכחש לה, שמצא אחרת, צעירה ונאה הימנה, שבועה, שבקופיץ תקום עליהם להמיתם! דבריה לעו, מתוך גיהוק ושיהוק וצחוק, אם מפני מעשה שהיה, או מעשה שלא היה ולא נברא; חי-חי-חי. עיניה זכוכית מעורפלת, שעולם הפוך לפניהן, לשונה מגומגמת, נוחה לכעוס ונוחה לרצות. היין אמר בה שירה, מתוך אידי ופרשת זיעה של צינה מתחלפת בחמה וחמה בצינה, עד שעמדה והתערטלה לכל משב של אוויר, כאילו לקתה בקצרת. מכאן לבטיה, שהיתה חותרת למרחב, ליתן פורקן לנטל שמלבר ולנטל שמלגו. ראשה היה עליה כגלגל, טיסה של אלפי פרסאות תוך דקה אחת, טיסתה מארץ לשמיים ומשמיים לארץ, עד שהיו מעיה מתהפכים בקרבה, אדים מחניקים אותה, ובחילה עזה תוקפתה, כאילו היו פגרי-חטולים מסריחים בתוכה — והתחילה להקיא. הקאה מפרכת אף הגוף.

לאברון!

מייד העמידני האיש והרתיע מלפניה, כאילו מקום סריות מקומה. היא נתעכנה מתוך כיחה וגניחה זמכאובים — ולא השגיח בה, ואפילו היא פולטת נשמתה מתוכה. אף הוא חפז ויצא, שהיתה נפשו סולדת עליו וכולו רצון להתנשל מבגדיו הצואים ולקפוץ ערום לתוך הנהר מתחת שם. כל אותה השעה ריח של סרחון היה מלפפו, כאילו הפך כל הגן בית-מחראות אחד, עד שלא יכול לעמוד בפני זוהמתו — והתחיל להפליט בקול ובשברון-מתניים.

לא הספיק להתרווח, עד שרעייתו נגלתה עליו מתוך החושך, היא בכל צביונה וקומתה, לרבות חיוכה המופלא, לאמור, מאין הוא בא, ומה שלום הלקוחות שעשה הערב בביתם? ולמה בגדיו מטונפים כל כך? בביתו המלא אור היה מעשה. לא אחרי השולחן הערוך לסעודה היה נוהה, שכל אוכל תעבה נפשו, אלא אחרי המקלחת ואחרי משכבו בקיטונו המאוורר שם, עזק-קרח לראשו ומשקה קריר ומשיב נפש — משל אחד משישים של אדם הראשון מחוץ לשערי גן-עדן בשעתו! לשווא אמר לסבב את רעייתו בכחש, שאין נסתר מנגד עיניה; מיהי אותה אשה, שכל חזותה אומרת פריצות וגועל-נפש?

בנחת השמיעה דבריה, כדרכה.

בינתיים התחילה החשיכה לדמוע, דמעות גסות בזו אחר זו, בקולות

וברקים. לא נכנס לתוכי אלא עד שגבר הגשם. שם מצא לה לאשה כשהיא נקמזת במושבה, כאובה ונאנחת. עלה ריח קיאה באפו, נטרפה נשימתו ונסתחרר ראשו עליו, חזר ונודדו החוצה, שהיתה נפשו קניטה עליו — ופלט כל גיעולו מתוכו.

...לא מנחת שהיתי כאן, שארובות השמיים נפתחו, כאילו הפיר המקום את בריתו עם נוח בשעתו ושלח שנית מבול על הארץ. אף מעיינות התהום כאילו נבקעו, כדי לגרוף אותי ואת החיים שבתוכי לתחתית הנהר. לאשרי היו האילנות מסוככים עלי ומקבלת את צליפותיהם באהבה, משל נשיכת אוהב. אבל פעמים היה לי הרושם, כאילו היו אזרחים רעננים ומעוררים בקרקע אלו נשענים אלי, הישישה, שוחחים ומתחננים לאוספם פנימה, שמא יבולע להם. ואני חרדה לקולם. שלא ישתרשו חלילה מארץ החיים על-ידי שטפון עז החותר תחתיהם, עוקרם ופורכם והופכם על פניהם — ליתן יד למיים הזדונים לעשות בי כלה.

ועם שאני שרויה לי כאן מתוך הכרת טובה למחסה מורם וממטר — אחד מחבל עשאני מטרה לחיציו ונסמאה אחת מעיני. מתחילה נדהמתי מאוד, שהייתי סבורה קצי בא ועולם חשך בעדי. משנוכחתי שהארץ עומדת ואני עדיין מחזיקה מעמד, הרי, בדיעבד, בירכתי על הרעה, הואיל ונשתיירה לי עיני השגייה, ואפילו אינה מעשה אלא לאור בה בעולם שאש ומיים פתוכים בו. התדהמה, אמנם, עברה, אבל הטביעה חיתית בי, שכלייה צפוייה לי בכל רגע ורגע על-ידי רוחות שאינן מצויות, העומדות להגותני ממעמדי ולפרקני פרקים-פרקים. והגן כמרקחה.

עין החשיכה הרועפת מתפקחת תכופות, ומחזה מסנוור אראה — שרפים דואים על כנפי הסערה ומשלחים רסנים די נור מפניהם מסוף השמיים ועד סופם. קולות אדירים תוכפים להם, עד שהקרקע מזדעזעת תחתיה, ואחד אילן, אי-פה אי-שם, עולה באש השמימה. הגשם חזק, ללא כל הפסקה, בענות-גבורה ובענות-חלושה, זרמים ובני-זרמים חורגים מכל פינות-הגן, מתלפדים ומתפרדים, ומגמת פניהם — מורדות הנהר.

ולעניין האיש והאשה —

היה לבו מתמרמר עליו מכאן ולבה מתמרמר עליה מכאן, שהיו תולים את הקולר זה בצוואר של זה. לכך היה מסייע האוויר המחניק והספוג ריח של קיאה צואה מפני אשנבי הסגורים, שלא יחדור הגשם לתוכי. שטופיזיעה היו, מקוצר הנשימה, ונטפים-נטפים נושרים לתוך עיניהם ופיותיהם. ומשנעשה המחנק קשה מנשוא, היה מישוהו מהין לפתוח פתח לאווירו של עולם, מתוך תנועה של יעבור עלי מה, וחזור בו מייד, שצרה אחרונה קשה מן הראשונה. צינוק.

כל אימת שהבזיק — מראה בריות צהובים זה לזה מראה היושבים בתוכי, שלא תהא שעה מועטת עד שהם מסתבכים זה בזה, לחיים או למות. והיא שנתפחה ראשונה, על אף אותה אווירה, שקפצה עליה המציאות העירומה בבת-

אחת, שכבר אמרו, עיניים גדולות לאימה, שרואות צל הרים כהרים. בטף הדברים אמורים; מחזה התאומים הנערים בחרדה לקול הגשם הפורץ דרך התלונות הפתוחים, שמתוך בהילות וודאי שכחה לסגור אותם, והפחד המשתק את אחותם הערה עליהם — דיו שיכה את אמא בתמהון-לבב.

נִלְךְ! הפטירה.

האיש הפך ראשו אליה ולא אמר כלום.

ה־טף! מילמלה.

מתחילה נתן דעתו עליה, כאילו קול קורא לעזרה היה שומע. כיוון שהכיר שאין הצרה בביתו, אלא הלה וטפה באמצע, נתעשת והניע ידו עליה. יתר על כן, כאילו מצא כאן מקום לגבות את חובו, מעין הרגש של הרואה בנקמה. הרי מה השיב? שאין הדלת נעולה בפניה — ונתכוון לפותחה.

וחיוך של שטן חיוכו באותה שעה!

היא עברה בשתיקה על עלבונה, ומשתי הברירות העדיפה את השנייה — לחכות עד יעבור זעם. מחד גיסא היה הגיונה משתדל לראות אור מאופל, שכן סוף־סוף קורה לראש הטף ושכנים להם מכאן ומכאן על כל צרה שלא תבוא; ומאידך גיסא לא היה לבה מנבא אלא פורענות. מכאן מצפונה המנקר, משל יתושו של טיטוס בשעתו, וסלידה לעצמה, לסיאובה בחוץ ולסיאובה בפנים. אף היא טעמה אחד משישים לגיהנום, שעה שהיה לבה נוקפה על שנפרעה מן התאומים במלקות, ועל עיניה המתדמעות של הבת, שאמא נודרזה לדבר עבירה. היה מוסר־הכליות רב, עד כדי לברוח מכאן לאשר יהיו רגליה נושאות אותה! לא לשלומה היתה דואגת, שמא תמצא קיברה באחת מן הפחתים, אלא ליתומיה הקטנים.

... פסקו הגשמים.

דרכי נסתרה ממני, כשם שהדבר היה נשגב מבינתי, למה היה האיש בהול במעשיו, עד שהיה לי הרושם, שלא על דעת עצמו היה עושה מה שעושה, אלא מסור ביד אדונים קשים, המפים על גבו ומאיצים בו, ואפילו את נפשו היה קובע; ואני מציינת לו, בעל כורחי ושלא בטובתי. כל רואני באותה שעה, בין דומם ובין חי, קשישה סומה בעין אחת, מהדסת ומטרטרת ומתעשנת, וודאי היה מברך עלי, ברוך משנה הבריות!

להיכן הרגליים, צולעה? היו הכול תוהים עלי בלא אומר ודברים, מן הכוכבים הקורצים עין מבין בלויי־עבים, עד כל גבעה ועמק ואילן ושיחים נמוכים. פרט לקוקיאה הכרוכה אחרי, שקינתה לא קינתה, אלא שחוק על משבתי. אף עופית־הליל למיניהם היו אופזים לי, ועל כולם הנהר המתלעלע, שכבולע את הסחופת כך פולטה, שהיה ריחו הרע וריח רקבונה של האדמה השתוייה מפעפעים באוויר המחניק.

לא היה מלעזו עלי אלא האיש, שהיה אומר בקול, שפגירה טובה ממני, שאני בעוכריו. והכול בעטייה של זיקנותי. שעה שחולשה נזרקה בי ועצירה יפה

לי לפעמים. כדי להחליף כוח. ואילו הנוהג בי לא היה משגיח בכך, אלא דופק בי ברגל וביד ובנויפה, ואפילו אני כורעת תחתיו ונעשית כל של גרוטאות.

לא התאנה לי האיש, כנראה, אלא בגין האשה, הואיל כאש ונעורת בכפיפה אחת היו, שהיה רואה אותה כמקור כל התלאות והפגעים הרעים, לרבות כיחו ושיעולו ומיחוש ראשו. האותה נשק? להד"ם! לפי שריחה בלבד עשוי להמאיס נפשו עליה, עד כדי לפלוט כל מה שאכל ושתה מימיו, אף חלב אמא. מכאן כל אותה ריצה של טירוף-הדעת, כאילו להשליכה לכלבים.

מתוך כך לא הייתי אלא אנוכי השעיר לעזאזל.

כל אותה השעה הייתי יוצאת וחוזרת לאכסניה ראשונה, כאילו עוגה של קסמים עגו לי, שאין לצאת מתוכה לעולם. לא סגי במשולש, הרי הרעייה של האיש ניתוספה עוד עלינו, על אפו ועל חמתו, הואיל ולא באה אלא להוקיע קלונו ברבים — הרי לכם ברנש שסורו רע, לשונו חלקה ושבע תועבות בלבו, שלא אותה המתכווצת בפנינתה שם בלבד הסית והדיח, אלא כמה וכמה כיוצא בה, כל אחת ואחת אשת-איש ואם לבנים.

מיהו הלה ירודה מכולן!

כנראה, שהאיש התפיס בה באשה מרוחו הרעה, שכן נתכנסה בתוך נרתיקה, כדי למעט את עצמה, לכבוש כל גניחה ותנועה יתירה, שמא תיכווה בגחלתו. כל אימת שהייתי מתעמדת, צמרמורת אחזתה; מה אירע? מכל משאלותיה הרי אותה של קפיצת-הדרך כבשה את כל לבה. ברי לה, שאי-פה חשמלית להחפיוזה למחוז חפצה, עד שלא חזר בעלה מבית החרושת. ברם, להוותה, יקדימה הוא ויפתח בחקירה-ודרישה, היכן עשתה כל הלילה, ולמה הגיחה את התינוקות לנפשם, לגווע מיראה ופחד, וכיוצא באלו, דברים בוטים ויורדים כליות ולב. מה תאמר, ומה תצטדק? כל ימיו של בעלה כאסקופה הנדרסת היה לה, וכמה נשתנה, כאילו בריה חדשה נברא בן-לילה, מעין רואה בכבשונו של עולמה, בעל קנאתני, אויב ושואט אותה.

נר-אפת!

לא לי צחקה עתה הקוקיאה, בת-הלווייה שלי, אלא לאשה רבות מחשבות בלבה, אחת נוראה מחברתה ואחת משגעת מחברתה. דליקה בביתה על-ידי ברק, למשל, שהטף שם מלופפים אש ותמרות-עשן, או נחשול של מיים העומד לטובעם, וכיוצא במחזות מחרידים ומסמרים שערות ראשה, עד כדי לצרוח בקול, שיהא נשמע מסוף שכונתה ועד סופה. לא, שוב לא חששה, שמא יאמרו הבריות עליה, שאין לה לאם כמותה תקנה אלא נידוי, אפילו נטילת זכותה לצאצאיה הימנה, ובלבד שלא יהו ניזוקים. לכאורה הרי ביתה סמוך לגן, מהלך של שעה קצרה, ולמה היה הולך ומתרחק, כאילו מרחק של עשרות פרסאות היה מפריד ביניהם? הוזה אומר, יד מאהבה במעל הזה, על מה ולמה? לא באותה בעייה ובפתרונה היה מעיינה,

אף לא במיחושיה ובהשמצה של בעלה ובחירום עליה ובכל כיוצא בעיניוים ובצרות מחר, שעל הפול כיסטה הדאגה לתינוקות.

כל ארבע מיתות בית־דין ולא פגיעה אחת בהם!

ולא עוד אלא מעתה אימה חדשה נתלוותה לה, ששיכחה את האחרונות, שמא יתחדש הגשם עליהם, גזירה שלא היתה יכולה לעמוד בה, עד שסופה תולשת שורה מיאוש וקורעת בגדיה מעליה משגעון. אמנם השעה שעה של נחת היתה, כאילו ארץ ושמיים וכל צבאם היו שרויים בהודאה כבושה על התמורה לטובה של אחר הסערה. גדולה מזו אותה נהרה של הלבנה המלאה, משל עטרה מכסיפה והולכת של טלית שכולה שחור, העתידה להפציע ולעלות בקרוב, לרבות הגחליליות הנוצצות והאילנות המתחרשים.

אף־על־פי־כן.

... אני במורד והאיש הטני כלפי הכביש שעל יד הנהר, המוליך עד למבוא העיר. כל השבילים היו נהירים לו, שכן היינו יוצאים ונכנסים כאן לפרקים מזומנים. לכל מלוא הדרך, מכאן ומכאן, מדרונים מסולעים ומיוערים, שמי הנהר מהלכים ביניהם, וגשרים ענקיים, זעיר פה, זעיר שם, גושרים בין שני עבריו. כיוצא בנוהג בי אנוכי; מה הוא בשלווה, אף אני בשלווה, ואפילו באישון־לילה. פעמים ספינת־משא מגיחה מתוך העלטה, המעמיקה מענית מוגהה לאור פנסיה, וקול צפירתה מתהדד במרחקים. והרי יש עניין לענות בו — מאין היא באה ולאן היא הולכת, למשל.

אבל אל נא יימנה בלילות הלילה הזה! שהאיש, אמנם, חשב לטובה, והגורל — לרעה. ביקר לחזור מכאן והפיר מייד, שכל באיו לא ישובו; לכל מקום שהייתי פונה מפלי־מיים עד כדי להתרסק תחתיהם. אף החושך כפול ומכופל היה, ואור עיני כאור נר דועך באפילה.

אותה נהרה של הלבנה לא היתה אלא מקסם־שווא ומדוחים.

ועם שאני מבקשת לי אחיזה, כדי לחשב את דרכי להבא — ונתמצעתי בין שני שטפונות, שכאילו ארבו לי כל אותה השעה, והיה אחד מושכני מכאן ואחד מכאן לתוך הנהר הגואה ופורץ גדותיו. המקום מקום אשכורן היה, שאמירים של אילנות וערבים ושיחים מזדקרים פה ושם, ולך הרושם, כאילו היה כל השטח האפל והזע שואף לבלוע הפול, לרבות את המעלה, אותו ואת יערו. פעמים שיח משורש, או גוש־עפר, היה נושר ברעש — מעין קרבן לרצות את הנהר הזועם.

לשווא יגעתי להחזיק מעמד, להתמלט מבין המלקחיים, שעצמו ממני וגרפוני — לאן? לא, שוב לא הייתי מעתה נושאת את עצמי, ואפילו דרכי חושך וחלקקות, אלא נעה כשיכורה, כשאר הסחף, ולא אנו בלבד, אלא אף כמה וכמה כוכבים, כנקודות של כספית חללו, היו רותתים על גבי הגלים המבעפעעים.

לא היה עומד על האימה, שתקפה את האיש והאשה, אלא מי שמגיע למקומם! לחינם היה הוא מתעצם להשתלט על ההגה ועל הדוושה שלי, שנש-

תעבדתי לרשות אחרים; מה כוחי כי אעמוד בפני איתנים אלו? מתחילה, אמנם, הייתי עדיין שורה עמהם, משל זכוב ברשתו של עפביש, כאילו מכל הביוזה לא הייתי אלא אנוכי החטיבה הראוייה להתכבד בי ביותר, ולא נסתייעתי אלא פורתא; נוקשתי לשעה ונחלצתי לשעה. אף נתמזל לי, שהייתי מעוכבת לפעמים על-ידי חללי-שיחים, או כעין שוניות שגאות הנהר עולה עליהן בזעפה. אף את בצעיר-המיים הייתי מעדיפה על התנודה, להדדות בסך-תעותעים זה, שעל ידם נשתהיתי מרדת שחת; לסוף נתכנעתי לאחת שיבולת שוטפת, שכל עצמתה, כנראה, לא כיוונה אלא לי, באמצעות כל הסחופת שנצטברה כאן, לרבות גושים נוקשים וגושים מתוחחים, מעין תמות נפשם עמי, לשתות כוס הכליון כמותם.

מעתה לא מיחיתי ביד השבאים, אלא בדרך שרצו לילך בה הלכתי. לא במישורין, כשאר הצפים על פני המיים, קלים ככבדים, אלא סחור-סחור, כשזרוע אחת של מערבולת מפנתני כלפי שמאל וזרועה אחת כלפי ימין, איזוהי זכתה במציאה? היינו הך, שעייפה נפשי מתלאה וכבר אמרתי נואש; מה תקויתי כי אייחל? ועד שאני עושה את חשבון-הנפש, משעה שיוצרתי ועד הנה, דרך של חתחתים מתחילתה ועד סופה — נקלעתי לתוך אגם מוקף יער מכל רוחותיו. לא היתה שעה מועטת עד שאותה נהרה, שראיתי קודם לכן ביבשה נגלתה עלי שנית בדמות דליקה מעומעמת במרחקים. רגע כמימרה הפכה רצועה בהירה ומרתיתה, כאילו מעלה ומטה נפתכו זה בזה — גלי-אור בגלי-שחור רודפים ונרדפים, בולעים ונבלעים.

עד שהחילותי לשקוע.

כנראה, שלא נקלעתי לכאן אלא להיות לברות, על כותי וקליפתי, ולא בבת-אחת, אלא פעמים פעמים. המקום מקום יוון-מצולה היה, מין ביצה סמיכה בווטו של נהר, שמציל אין מידה. אני לא זכיתי לראות אלא מקצתה של יציאת הלבנה מנרתיקה, שעיני הפקוחה נפגעה ואורי ניטל ממני לחלוטין, אלא מה? שראיתי הלקוייה נתחלפה לי בשמיעה ברורה, שאת הפול הייתי קולטת, לרבות שיחם ושיגם של עופות-הליל, שמתוכם הייתי עומדת על המתהווה באותה שעה. יתר על כן, שהייתי צופה ברוחי ורואה בעין את האופק המזהיר מחשכים, ואת המשמשים של פמליה של מעלה, הנועצים קנים ומעלים שרטונות בלב האוקינוס העילאי — לכבוד הלבנה, מלכת הלילה החיוורת.

ובקרבי פנימה —

משהגיעו המיים עד אשנבי, מייד נפתח מאבק בין האיש והאשה, מאבק דמים. היא חתרה לחרוג מתוכי — לביתה, ממקום שהיה בוקע בכייתמרורים תכוף של הטף, שהיה מעבירה על דעתה; אך הוא סגר בעדה, מה טעמו? לא לה היה חושש אלא לגופו, שפתיחה של הדלת סופה טביעה וודאית, ירידה מדעת דומה. מעתה לא היה סומך אלא על הנס, על רווח שיעמוד לו מכל מקום, אם מספינת-משא, מנוטרי-הגן, וכיוצא בהם, מין גלגל החזור לטובה. כיוון שיכלו

כל הקצים, הרי שוב יהא מניח אותי ואת האשה לנפשנו, קופץ לתוך הנהר, תופס בכל הבא לידו — ומתמלט בעור שיניו. הילכך נסתגר יפה-יפה, על אף חוסר אוויר לנשימה. אף הוא ראה בלבנה מעין אות לטובה, כדי שיהא נאות לאורה, כיצד לכוון את ההצלה, הואיל ושגיונותיו על ספינת-משא ונוטרייהגן נתבדו לפי שעה. כל אותה השעה לא הניח מן ההגה ומן הדוושה שלי — להסיטי כלפי הוף-מבטחים מדומה. מתוך כך היה משדלני בדברים רכים להתאזר עו, שבי שם עתה את מבטחו. ולמה לא נעניתי לו? שכבר הייתי שקועה חציי במיים, ואפילו אמרתי לעשות מאמץ אחרון, הרי בטולת-תנועה הייתי, ששמני אזל וכוחי נתאפס. לא היה ביני ולבין אדם בשר ודם אלא, שאני ראיתי את אור הלבנה בעליל, והוא — תעתועים. מכאן דמיונו הבונה איים, אחד מחורבנו של חברו, סמוך כמפולג — ערפיליות שפות באוויר, שהיו מתאידות כאן ומתהיות שם. כיוון שנתקעקה כל איתה הברירה המופלאה מפאת סילוק הלבנה, שוב לא נתיאש, אלא נרווח ממקום אחר — על ידי הטעאה של שמיעת קול צפירה של אחת ספינת-משא, או אנית-שיט מטרת של נוטרייהגן.

יצאה האשה, שהיתה כולה האצה — לקרקר צינוק זה, כדי להחיש ישע ופדות לטף כל עוד לא איחרה מן המועד. מכאן חתירתה לחירות, ואפילו היא מסתכנת בכך, לא אני בלבד גדרתי את ארחה, אלא, ביותר, האיש. לכאורה רכה והלשה — וכוה פנתירה משוכלת כוחה, מפלצת ולא בת אדם. אבל גם הוא השיב מלחמה שעה, בגדים נקרעו, שער נפרע, עור נקרע ושתת דם, זיעה נתערבה בזיעה, נשימה בנשימה, מתוך איבה עזה ממות. אני ננועותי מכוח ההדיפה, חרף המשיכה החזקה של השיבולת התחתית, שהיה המקום צר להם ומתלבטים אחת לכאן ואחת לכאן. פעם היתה ידו על העליונה ופעם על התחתונה, ללא כל וויתור ופשרה. ולא בה בלבד נלחם האיש, אלא אף ברעייתו, שכל אותה השעה עמדה ונדה לו — ראה, מה עוללת לנו! שבע גרשה מפניו ושבע חזרה. עין בעין היה רואה, שכלתה אליו הרעה, שכן המיים היו כבר מתדפקים על האשנבים הסגורים, מתבעבעים ומהמים אחר טרפם. מכל מקום לא הניח את המערכה נגד אייבו מחוץ ואיבתו מבית, היא האשה, שהיתה מתפראת והולכת, דעתה מיטרפת והולכת עליה — ונזהר בה, שלא תנקר את עיניו. המאבק לא פסק, לחיים או למוות. כל אותה השעה היו מפלי-המיים מהמהמים, הגן כבש נשימתו על אורותיו וצלליו, על גילוייו ומסתוריו, כאילו עדי-ראייה היו למחזה מחריד באשמורה זו של לילה בחודש תמוז —

ומשנתנפצו אנשבי, המיים האורבים בחוץ פרצו לתוכי, ומייד התחילו לגאות, מקרקעיתי ולמעלה. לא מתוך בהילות עשו אותה כלייה, אלא מתוך-מתון, אף מרפדי המהוה והפנקסים והגליונות וכל כיוצא במיני אשפה היו בחזקת הנאה, משל עיטים יורדים על הפגרים. ולפי שכל עצמם לאבד את שתי הנפשות נתכוונו, לסיים בהם, הרי תחילה פתחו בחלקם התחתון, כשהם שורים איתם ואת בגדיהם במיים נרפשים ומכבידים עליהם את התנועה. ולא הניחו ממאבקם, מפרפרים ומפרכסים.

סבוכים זה בזה כסרטנים הללו במלחמתם, מטונפים ופצועים. מעתה לא היו עושים אלא מתוך אינרציה, ואפילו מתעשתים ליטול בכרייה אחרונה. לקפוץ המימה, הוא מכאן והיא מכאן, הרי כל המוצאים סתומים בפניהם; המיים הכבידו על הדלתות.

האיש היה הראשון לעזוב את המערכה, שהיה כוחו מתמעט והולך מפני המאבק שאינו פוסק ולחץ המיים מלמעלה ומתחת. עם כל זה היה עוגן-הצלה אחרון מדמדם עדיין בהכרתו המתערפלת — חריגה מתוך מלכודת-מוות זו למרחב, לתפוס בצמרתו של אילן צף עם הזרם, להטותו כלפי היבשה, מתוך כך לקרוא בקול לעזרה; אולי? מכאן ההכבדה על הדלת בכל גופו, המוצא היחידי לחיים, על אף רעייתו ובניו הבוכים והמוזהירים על הסכנה הכרוכה במעשה הזה. איתרע מזלו, שנתפס ראשו בתוך הצבת של הפתיחה הצרה ומלוא עומסה של המערבולת מחוץ — והוציא את נשמתו על-ידי טביעה, חלקו העליון למטה וחלקו התחתון למעלה. לא נאבקה עדיין עם מר המוות אלא האשה, ראשה עולה ושוקע, שוקע ועולה, כשהיא מתלבטת ומתלעלעת כאחד, בולעת ופולטת כאחד. מתוך כך חובקת בעוז את שלושת התינוקות, מתוך חתירה של אפיסת הכוחות ליבשה, על אף חבלי המוות האופפים אותה.

... ואני צוללת מטה-מטה, לתוך יוון-המצולה.

לְזֵכֶר הַלֵּל בְּבָלִי

הַלֵּל בְּבָלִי - דִּרְכּוֹ בְּסִפְרוֹת וּבְחַיִּים

מאת אפרים א. ליסיצקי

א

הלל בבלי המשורר כהלל בבלי האיש: משורר שחותמו אמת. הוא גרס לא „מיטב השיר כזבו“ אך מיטב השיר אמתו. מעולם לא נזקק בשירתו לנושאים אלא אם כן זיקה נפשית לו להם, זיקה שעילה לה חוויה אישית קודמת שטבעה רישומיה בתוך נפשו, וכששר על נושאים אלו שירתו היא בחינת „מבשרי אחזה“ ו„לבי ובשרי ירננו“.

הסתייג המנוח בשירתו מאינטלקטואליות והתפלספות — דיון בבעיות שיש בהן משום חשבונות עולם ודרישה במעשי בראשית ומעשי מרכבה — ומ„מטיפות“ שנעשית על פי רוב מין „מגידות“. אף בסורים עליו הרמז והסוד שבפרד"ס השירה — אותו חלק הפרד"ס העטוי מעטה ערפליות של מסתורין והכיסוי שבו מרובה על הגילוי, ועתים כיסוי זה הוא לוטרמיה, מעלים תוך נבוב וריק. קונם עליו יסודות שירה אלו שנתפסו להם משוררים עבריים חדשים ו„חדישים“ ו„עדכניים“, מושפעים ממשוררי אומות העולם שדברי שירתם הם, כביכול, כדברי האורים, כלומר: נהירים רק לאלהים ולעצמם, ופעמים גם לא לעצמם — רק לאלהים פתרונים. מופת לו בשירתו שירת התנ"ך, בגילויי-מהותה האופייניים שבהם הגיעה לשיא-גאות מרקיעה לשחקים — שירה לירית שהיא שירת הלב ולא שירת המוח, ואפילו היסוד המחשבתי שבה שנתגלה ביותר באיוב וקהלת — אין המחשבה שביסוד זה סחוטת מן המוח, נוקשה וקפואה — נובעת היא מתחושת הלב, שקויה בדמו ומחוממה בחמימותו ומורעדה מרעדו. „רבות מחשבות בלב איש“ — המשורר התנ"כי חושב בלב וחשבונות העולם שלו מתמצים מתוך חשבונות נפשו. אספקלריה היא הגות לבו לאלהים ועולם, ומשמתקפים בה מצטרבים הם בעדשת-המוקד

שבתוכה ומתקרנים בזיוה. נאמן היה המנוח למסורת של שירה עברית קמאית זו, שירת הלב, שבה הוטבע מטבעה ובה יצאו לה מוניטין וקנתה עולמה.

אכן נתפס המנוח לפעמים לנושאים מחשבתיים ואפיים, כגון „עלי ושמואל“, „מיסס וודס“, „סרגיוב בכפר תבור“ וכיוצא בהם, ואולם לא הם המכריעים בשירתו הכרעה טובעת מטבע של מהות-שתיה ועצמות יסודית. ואם תמצא לומר יש גם בהם, אם במישרים ואם בעקיפים, תגובה לחוויות ובנות-חוויות אישיות. שירתו, בעצם מהותה, היא שירת הלב — „לב נצרב מיופי, כל שביב יפי נפש לבבו יכניע, ומבין שירת ההיכל קול אחד ישמע — קול נפש האדם“. צער היחיד וצער האומה וצער כלל-אדם וכלל-עולם, געגועים לעיר מולדתו שמעבר לים, כלות-נפש לאישיה, אנשי-סגולה ופשוטי-עם משלומי אמוני ישראל, ונהייה אחר יפי הנוף שנתגלה לו באמריקה, ארץ מגוריו החדשה, ויפי אישיה, בני ברית ושאינם בני ברית, עריגה וחרیגה לספירות הוד ותפארת והתרפקות והתדפקות על שערי חסד והנינה ואהבה, תפילה מן המיצר בעטוף לבבו והתרוננות מתוך חדות-נפש עילאית — אלה וכאלה מהווים צפור-הנפש שבשירתו, עליהם הוא שר ולבו כנור לשיריהם.

ושירה לבבית זו, צנועת הגיגים ועדינת רחשים, נתן לנו בניב צנוע אנין-ארשת, ללא התייפחות במליצות ממללות רמות והתקשטות בנוצות סגוניות, אפילו כשהן משלו, והתגדרות במשקל וחריוזה מעשי להטים שפעמים מפריחים הם נשמת השיר והוא נעשה לגולם מצועצע. כנות וישרות וצלילות בשירתו, מושרה בריתמוס נפש כריתמוס פלג מפכפך מעדנות בשיקשוק רונן, ובצלילים כקול דממה דקה ישמעו, באפס צלצלי תרועה. אין הוא נוהג סילסול והידור, לא בה, בשירתו, ולא בשפתה — שירת-אמונים בשפת-אמונים שאמנותן בפשטותן.

ב

והותמו אמת במסותיו שרובן רשימות והערכות על דברי ספרות וסופרים, ומשכונסו לתוך קובץ-המסות „רוחות נפגשות“ נתגלו, בצירופן, באור חדש. לא נקט המנוח במסותיו הביקורתיות לא סוג הביקורת הפרשנית ולא סוג הביקורת הדרשנית.

יש ביקורת פרשנית שפירושה: מתורגמנית לדברי היצירה שהיא מעריכתם, להסבירה לקוראים, ועתים הסברתה דרדקאית, מין לעס שהיו שמים כפי תינוק להטעימו טעמה של הברות הלעוסה ולהקל עליו בליעתה. ויש ביקורת דרשנית שמשמעה: דרישה במופלא ובמכוסה, ממשיים ומדומים, שביצירה שעשאתה כמין חומר לדרשנותה, ופעמים רואה בה המבקר הדרשן מהירהורי לבו ותולה בה בוקי סרוקי, מעקם הוא בה הכתובים ומכניס לתוכה כוונות וסמלים ורמזים ורזי-רזים וחקירות פסיכואנאליטיות, ומגלה בה תהומיות שהוא, המבקר, צולל לתוך נבכייה ודבריו נשמעים מתוכם תתקיעה מתוך הדות. אין רוח המנוח נוהה מן השטחיות והדימדומיות המעומעמה שבשני סוגי ביקורת אלו. משנתו בביקורת קב ונקי.

יש בה הערכה פשטנית, כנה וישרה, חודרת לתוך-תוכה של היצירה שהוא מעריכה, תופסת צומת-הגידין שלה, יורדת לעומקם של שרשיה ומתחקה על השכבות התרבותיות ומקורות ההשפעה שמהם היא יונקת וניזונה, מחשיפה יתרונותיה ומגרעותיה ומעמידתה על עצמותה המהותית כמות שהיא ללא סילוף כל-שהוא.

אין בית-מדרש בלא חידוש. ואם אין הרבה מן החידוש במסותיו שבהן הוא מעריך סופרים עבריים קלאסיים בעלי שיעור קומה ידועי שם, שבאירופה ובארץ ישראל, אין זה אלא מפני נושאייהן עשוי להגביל ולצמצם כוח החידוש שבמבקר שנטפל להם. נושאים הם שדשו בהם רבים והקיפום מצדי-צדיהם וכמעט שלא הגיחו בהם מקום לאחרים להתגדר בו. משנוקק במסותיו להערכת הסופרים העבריים שבאמריקה מן המשמרת החדשה, מחדשי הספרות העברית האמריקאית ש"אבד עליה פלח", והביקורת העברית או שנמנעה מטלפל בהם או שהגיבה עליהם תגובה קלושה — דבריו במסותיו אלו מאירים ושמחים. מעריך הוא יצירותיהם בהערכה הגיונית מנהירה ומבהירה, מגלה המאור והחידוש שבהן, וצר קלסתריותם ביד אמן, בקיום ושרטוטים שיש בהם בכדי עיצוב דמות וטביעות אופה ונוסך עליהם מחממות לכו וזיו נפשו.

והרבה מן החידוש יש במסותיו שבחלקו השני של הקובץ שלתוכו נקבצו: "פרקים משירת אמריקה". מוסר הוא לנו בהן פרקים וראשי פרקים מתמצית שירתם של רוברט פרוסט, אדגר ל. מסטרס, קרל סנדברג ואמי לוואיל, בצירוף תרגומי קטעים משיריהם בתרגום אמנותי, קובע ברכה לעצמו. מעמידנו הוא בהם, בפרקים אלו, על מהותה של שירת אמריקה החדשה ששוררה משוררים אלו שהוא מגדירם הגדרה קולעת: "צעירים משוררים שואפים להשתחרר מן השיגרה הספרותית המושלת, להכניס זרם של חיים חדשים לתוך יאורי-השירה העומדים ולתת ביטוי נמרץ לכל התוסס ומפעפע בקרב נפשם מבלי התחשב עם האפנה המקובלת בשירה". וגולת הכותרת שבחלק זה היא מסתו הנפלאה "שירת הפושים". מעריך הוא בה שירתם של משוררים פושים, בצירוף תרגומים משיריהם שהם מלאכת מחשבת להפליא — אותם משוררים פושים שהם תנים לבכות ענות עמם ומרדנים מתקוממים קוראים תגר על ההפליה הגזעית וההשפלה והדיכאון שניתנו בהם ומכריזים על דרור ושיויון שילחמו להם וסוף נצחונם לבוא.

במסותיו אלו יש מעין אנתולוגיה בועיר אנפין לשירת אמריקה הצעירה באותה תקופה שנכתבו בה.

ג

חלוץ היה, מחלוצי הספרות העברית המחודשת על אדמת אמריקה.

הוא בא לאמריקה עם דימדומי שחרה של תקופת יצירה חדשה, ראשונית, בתחום הספרות העברית. זה התחילה חורגת ממצרי תחומה שתחמו לה וכלאוה בו סופרים עבריים מתקופת ההשפלה שנתגלגלו לכאן מעבר לים וחותרת למרחביה,

לרווחות כבירת הממדים ורחוקת האפקים שבארץ חדשה זו, להתנער מן העובש שכיסה עליה, להתרענן ולהתבשם באווירה, ולהתרכב בתוך גזע הספרות העברית, שיהיה גופה שיתענף ממנו נוטה לאמריקה ונושא פרי ישוה לו שיש בו בנותן טעם וריח של אמריקה.

מפותחי תקופה נהדרה זו היה המנוח, מראשוני דבריה ודובריה, פועל, פועל ומפעיל בה. מעורה היה בתקופה זו בכל שרשי נפשו ונימי הוויתו ונעשה מראשי סוללי מסלולה ומכווני כיוונה בתוקף אישיותו האצילית ותרבותיותו שהיה שפוע בה — מזיגה של תרבות עברית שהביא אתו מאהלי שם שבאירופה ותרבות עולמית שסיגלה באספולות של יפת שבאמריקה. תרם המנוח לספרות העברית המחודשת באמריקה מן העידית שביצירתו בשירה ובביקורת, וייזכרו לטוב שלושת המאספים שערך והוציא: „נימים“, „מסד א' וב'“ שכינס לתוכם, משלו ומשל אחרים, ממיטב היצירה העברית שבאמריקה.

לא נסתגר המנוח בתחום השירה והמסה שידיו רב לו בהן והן מרוות צמאון היצירה שבו. יוצא היה מתחום זה, רשות היחיד שלו, לרשות הרבים, כל אימת שנדרש, ונותן ידו לכל מפעל ספרותי ותרבותי שיש בו משום ביסוס עמדתה והרמת קרנה של העברית באמריקה, וקולו נשמע בתיכונם ובביצועם של המפעלים שנתן ידו להם והכול נשמעים לו.

איש האמת והיושר היה ובעל מזג חם ונוח להתלהב, וכשראה אבק של סילוף האמת ועיוות שורת היושר התריע על הקלקלה וקרא תגר וקיים מצוות הוכח תוכיח, אם את עמית ואם את ציבור. ואולם מקובלות היו תוכחותיו על אלו שנפגעו בהן ונכוו בגחלתן ללא נטירת טינה לו. נקבע מצד העוררים עמו במערכה יחס של כבוד והערצה לאיש דגול זה שכפה על עצמו מוסריות עליונה ועשאה לקו ומשקולת בארחות חייו, ועבריותו מובלעת באבריו והיא יסוד הוויתו ושורש עצמותו, ותוכו כבדו, וגדור ממידת נקימה ונטירה שפעמים אוחזים בה תלמידי חכמים, והם נזקקים לעצתו ולהדרכתו.

נענה היה לדורשיו ליתן ידו לכל מפעל ספרותי ותרבותי וגם נענה לדורשיו להרצות הרצאות, אף על פי שהוראתו בבית המדרש לרבנים ולמורים בולעת ומבלה רובי עתותיו, מרצה אמן היה, והרצאותיו סדורות ושגורות בפיו, עשירות בתוכנן ונאות בצורתן — תורה מפוארה בכלי מפואר — ומורצות בכשרון נאימה מקסים ובפאתוס והתלהבות לוקחי לב.

מראשוני פותחי תקופה נהדרה זו — תקופת התחדשותה של הספרות העברית באמריקה — ואחרוני מסיימיה היה, עם דימדומי שחרה של תקופה זו בא אמריקה, ועם שקיעתה מתוך דימדומי בין-ערביים נוגים שקעו חייו. תקופה זו הובלה לקברות אתו. לא הקימונו מקרבנו ממשכיכים ולא השארנו יורשים ממלאי מקומותינו. אספולות ובתי-מדרש מכל המינים יסדנו ללימוד הלשון העברית והספרות העברית לבני ישורון על אדמת אמריקה, ומתבזזים עליהם מיליונים — סכומים ענקיים, לא יאמן כי ייספו — ועדיין לא הצלחנו לטעת בלבות חניכיהם

אהבה ליצירה העברית, ולא קם מבעלי-הפטרונות המצויינים שבהם קומץ קטן של סופרים עברים בעלי שיעור קומה שיקדישו חייהם ליצירה עברית ובה יראו עולמם וימצאו סיפוקם.

עם סתימת הגולל של הלל בבלי נסתם הגולל על תקופה זו. נתפרדה החבילה. מתי מעט, "שבליים בודדות בעמק רפאים", נשארו מחבריו בני דורו. מתאבלים הם עליו, חברים היקר ששפלוהו, ומתאבלים על תקופה נהדרה זו שבה חי ויצר ופעל שהלכה עמו ואיננה.

ד

תקופה נהדרה הובלה לקבורה עם המנוח — והובל לקבורה עם המנוח גם חלק גדול מחיי שהיה שזור במסכת חייו בנימי נפש כל יינתקו.

קשורים היינו בקשרי אחוה ורעות זה כיוכל שנים, מאז לקחתיו אחר כבוד לבופאלו, סמוך לבואו לאמריקה, להורות בת"ת שבה, שקיבלתי עלי הנהלתו זה לא מכבר.

כארבע שנים עבדנו שכם אחד ולב אחד בשטח ההוראה בת"ת ובשטח הפעולה הציונית — אני נשיא האגודה הציונית בבופאלו והוא מזפירה, ושנינו עמלים לעשות נפשות לרעיון הציוני מתוך יהודי בופאלו ונותנים דעתנו בייחוד להכניס תחת כנף הציונות מבני-הנעורים, בני-העלייה שבהם, חובשי אספולות עליונות ומכללות שנתארגנו באגודת "אריה", ושנינו מרצים לפניהם הרצאות על תורת הרעיון הציוני ומשתדלים לקנות לו לבותיהם. עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה אנו מתמסרים לאירגון הקהילה ולייסוד ועד בא-כוחם של בתי כנסיות ואגודות שונות לשם החשת עזרה בצר לאחינו האומללים נגועי המלחמה שבאירופה. נוסף לשיתוף זה שמשתפנו בהוראה עברית ועסקנות ציבורית עוד שיתוף לנו שמשתפנו: שנינו משוררים עברים מתחילים שביכורי שיריהם נתפרסמו ב"המעורר" וב"העולם", ואין אנו מניחים ידינו מן השירה העברית. יצר של כתיבת שירים פוחז ותוקף עלינו ואנו קובעים לה עתים, ומשעולה בידינו לכתוב שיר חדש מזדרזים אנו להקריאו זה לפני זה ושמחים איש איש ביצירתו של חברו. יום יום מגלגלים אנו בשיחה בדברים העומדים ברומו של עולם ובהעלאת זכרונות, אני מסלוצק ומימי ישיבתי בכפר אמיק הרבור שבקנדה והוא מפילווישקי ומווילנה. שנינו נתפסים לחלומות וחולמים על ספרות עברית מחודשת באמריקה ומתאווים ומקוים לניר לה ניר על אדמתה.

משפרשנו מבופאלו מקיימים היינו הקשרים שבינינו על ידי גשר של נייר, חליפת מכתבים תדירה, ועל ידי פגישות שנתיות בניו-יורק, ועתים במעונות-קיץ בסביבות ניו-יורק שבהם היה מבלה עונת-חופשתו.

במכתבינו שאנו מחליפים, ושבעתיים בפגישותינו מימים ימימה, לבותינו פתוחים וגלויים זה לפני זה עד כדי חישוף דברים שבלב שהם מכבשונו של אדם ודרכם באיתכסאי. מכתבינו אלי גדושים ומוגדשים רחשי אחוה ורעות, וביתר שאת

במשך שתי השנים האחרונות שנוגעת בהן בחליים רעים וייסורים קשים. עם קבלת מכתביו שכתב אלי במשך שתי שנים אלו, יום טוב אני עושה לי וקוראם וחוזר וקוראם והם מקרינים לתוך נפשי מזיו נפשו הנאצל ושופעים בה שפע של חסד וחנינה ואהבת רע דבק מאח. והם, בלשונו של רש"י, "מצחצחים תוגת הלב". אשתקד כשבאתי לניו-יורק ליומיים נודרו לבקרני במלון שנתאכסנתי בו ואנו משוחחים לבותינו זה לזה והוא מעתיר עלי דברי חיבה ונחמה, מחזק ידי ומעודד רוחי בתקווה שאשוב לאיתני ולעבודתי הספרותית מתוך התחדשות כוחות-יצירה. שוב בא לבקרני למחרת היום טרם צאתי את ניו-יורק ולאחר שעות של שיחה מתוך המית לב כבושה — שנינו מרגישים בצער הפרידה — נפטרנו זה מזה מתוך דברי ברכת-פרידה. לאחר שעה קלה חזר. בדרכו לשוב לביתו נמלך בלבו ושב אלי לבלות אתי השעה האחרונה לפני מועד צאתי אל תחנת-התעופה. לבי אמר לי שהיתה לו הרגשה אינטואיטיבית שזוהי פגישתנו האחרונה.

מכתבו האחרון שקיבלתי שלוח היה אלי מבית-החולים, והוא כתוב במסירת קולמוס בכתב-ידה של רחלה אשתו, תבדל לחיים, ובו כתוב לאמור: "אני שוכב בבית-החולים. כמוני כמוך. הובאתי לכאן לפני שמונה ימים ואני עומד תחת פיקוחם של רופאים מצויינים המשגיחים עלי בשבע עינים. אני מקוה ומתפלל לצאת בשלום מן המיצר בחסדי עליון. ומה שלומך אתה? גבור אתה — אל נא ירפה רוחך".

נודרתי לענות על מכתבו בו ביום שקיבלתי ופתחתי מכתבי בדברים אלו: "רבותינו אמרו שהמתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה. מתפלל אני עליך, אחי ורעי, יהי רצון שישלח לך רפואה שלימה הרופא חולים שבשמים, ויהי רצון שתיענה אתה ולא אני תחילה, אף על פי שגם אני צריך לאותו דבר" —

לא נפתחו שערי שמים לתפילתי — — —

כּוּיִם לְדַמוּתוֹ שֶׁל הַלֵּל בְּבִלְי

מאת יצחק זילברשלג

בגרות־רגש־ומבע ציינה יצירתו מראשיתה ועד אחריתה. בחמישים שנות יצירה לא נשתנתה שירתו של בבלי לא בצורתה ולא בלשונה. עיקר הישגו היה השיר הלירי בחרוזיו הלבנים או בשנים־שלושה בתיו מרובעי־השורות, בחריזות השמרנית ובסגנונו השוטף מעל חידושים ומעל דהמים. שירו הסיפורי זרם אף הוא באפיקים שאיפקו דורות משוררים לפניו: רובו ככולו הצטמצם בתיאור דמות עממית משלנו או משלהם וקרב למהותה של האידיליה, שנקבע דפוסה בספרותנו על ידי שאול טשרניחובסקי.

חסנו המוסרי, שהתבטא ביושר קפדני, עלף יצירתו מן הקצה אל הקצה ונתן ברק לכליו העתיקים. מאביו הגדול בתורה ירש אהבה לקניני האומה ולמולדת האומה — אהבה שגדלה והלכה ככל אשר הוסיף דעת. וידיעות יסודיות רכש לו בבלי בכל מכמני היהדות — בתנ"ך, בפיוט, בספרותנו החדשה. לימוד שלא ידע ליאות — "והגית בו" במלוא משמעותו של המושג — ראה בבית אביו וכזה קידש כל ימיו. אין תימה, איפוא, כי האב הפך סמל האומה שתורתה שיעשעה אותה ורוממה אותה מעל לחולין של החיים היומיומיים. פאתוס ושגב ביצירתו של בבלי הם סממנים טבעיים שלא פג טעמם גם בדור הזה הבו לגדולות והחושד ברגש, שאינו דבק בוטות. שירתו — שפת הלב. כל השירה כולה על יפי ביטויה ועל המוסיקה הפנימית שבהרופיה איננה אלא נוף "האמת הלבבית, האמת הנצחית": כה כתב במאמרו "השירה ומבקרה", שהופיע בחתימת שמו ה. א. ראשגולין בקובץ נימים שנערך בידי וּשנדפס בשנת תרפ"ג בברלין.

מעבר ליהדות קסם לבבלי עולם מוזר ומונעם בחין יצריו: אהבה נתפרשה בו כאהבת בשרים, נוי נתפעם בו כשיכרון חושים. ובעולם מוזר זה נדד בבלי ככנ"בית שלא שכח מכורתו, כמתמרד בנפשו שלא רצה ולא יכול למרוד. כי מרד משמעותו התקוממות לאב ולערכים המסומלים באב. אולם אהבתו הגדולה לאב דיכאה ספיקות. שירו הראשון שנכתב על אדמת אמריקה הוקדש לאב: הנכר שבה מאד, נצח האב שבה יותר.

ואני יודע: יבואו הימים

ושירת עם נכר עוד תישב גם לבבי,

אך נצח יפעם ויחי בי עולמים

שיר ארץ־מולדת, שיר אל אלהי אבי!

ואין זה מקרה כי שירים ארצישראליים של בבלי שיצאו בקובץ מיוחד נגינות ארץ והוכנסו גם לקבצו שירים הוקדשו לאב ולאב: בהם ראה שיא יכולתו, בהם עיטר הוריו. יש בהם גם מראות נוף, מיני פייזאג'ים יוצאים מן הכלל, ציורי ערים שובים בעדינותם כציורי צפת וירושלים וזמרון גם מראות נפש משורר בניף התנ"ך האהוב. וכשם שהאב נצטייר בדמיונו כאילן עתיק ורב שרשים כן האילן שבארץ־ישראל הפך שיר תהילה לאדמת־הורתו:

קינאתי בך, עץ מעצי יהודה,
 חסי־גזע, רב־היחש, כבד־עפאים!
 אתה עולה ומשתגשג
 מני דורות קדומים
 ישר למזל שמש ושמים.
 שיר פודח אתה כולך,
 המנון חי מתפרץ
 לאדמה הורתך.
 כל תא ותא בך, כל עלה וכל בד
 ישוע: צינור־לב אנכי
 ודמי הארץ כולה בי מקלחים!

מעבר לספרות ישראל קסמה לבבלי ספרות אנגלית ואמריקאית: תרגום מובהק של אוליבר טוויסט ואנטוניוס וקליאופטרה, מאמרים על שירת הכושים בכלל ועל שירת אמריקה בפרט, שכונסו בספרו האחרון רוחות נפגשות, שירי הספד על וליאס בוטלר ייטס ועל אדווין ארלינגטון רובינסון מעידים על זיקה עמוקה לקנייני־רוח אנגלו־אמריקאיים. יתר על כן: כל שיריו הסיפוריים לא יתוארו בלא השפעתם של ויליאם וואדסוורת ורוברט ברוינינג. ואין זה מקרה בלבד, כי כמה גיבורים מגיבורי שיריו הסיפוריים אינם מבני ברית: "סרגייב מכפר תבור" ו"מיסיס וודס" ו"דן אוֹ־ברייך". ועם כל זה דבק בדמויות הללו משהו תמים וקדום כימי התנ"ך.

הסתיו נתחבב על בבלי יותר מכל תקופות השנה: בגרות הטבע הלמה בגרותו, עצבות גמר הלמה עצבותו. שלם נכנס אל גן היצירה והעלים ממנו לבטי התפתחות. כבר בשיר הראשון "בליל דממה" שנכתב בתר"ע על אדמת ליטה יש מהלך־הרוח האוֹתנטי, שציין מרבית שיריו: תינוי היגון, חיוב הבדידות, התוודות והתוודעות לאיתני הטבע. עוד שני שירים מארץ ילדותו הליטאית כינס לקבצו שירים: אחד מתרפק על מוות, אחד מתיחד עם עולם־שבפנים. יתרה פסל — כפי שגילה לי בשיחותיו — באותה קפדנות שלא ידעה ויתורים: לבוסר לא היה מקום בגן היצירה המוסתתו של הלל בבלי.

שלם נכנס בבלי אל גן היצירה ושלם יצא מעילמנו: על ערש דווי, עשרה ימים לפני סופו, שוחח עמי על כינוס שיריו וזכרונותיו ומסיתיו משנותיו האחרונות

לספר אחד, על בנו הנוטה למדע והחובב ספרות, על רעייתו רחלה שהקדיש לה שלושים שיר, שהנעימה חייו בשני עשוריו האחרונים. לא על חתך חשב, כי אם על המשך ועל שפעת נצחים. לא נתקיים בו ה"סיוט" שבספר שיריו האחרון אדרת השנים:

ויתכן כי כגורל אבי

יהי גם גורלי:

לפתע ינותק פתיל לבבי

ותס כל אורח מעגלי.

בודד אגוע ללא ברכת פרידה

מאשת־ברית, מבן;

עיף, כמו צפור־נוד חרדה,

אשוב עם ערב אל הקן.

רחוק, רחוק מנוף־נפשי נכסף

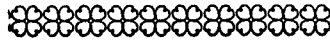
אורי הדל ידעך,

ונתיב־חיי צנוע, נעזב

בשאות־דרכים זר ישכח.

אמנם שבק חיים בריחוק מקום מנוף נפשו, אך נתיב חייו לא ישכח לעולמים.

תּוֹלְדוֹת הַלֵּל בְּבִלִי

מאת א. ר. מלאכי

א

אבל כבד עטה אותנו במות הלל בבלי. אבל כללי ואבל יחיד. מתאבלת הספרות העברית על אבדן אחד מבחירי משורריה, ומתאבלים חבריו וידידיו ששנים רבות התהלכו אתו, ובלכתו מאתנו השאיר חלל ריק בלב ובעולמנו.

הלל בבלי היה יחיד ומיוחד בתוכנו. הוא היה משורר וסופר, מחנך ומרצה, עורך ומתרגם, נושא תרבות ובונה. אחד ממניחי היסוד לבנין הספרות העברית הצעירה באמריקה, שנשא בעול קיומה ודאג לטיפוחה, והמשכה של היצירה העברית באמריקה היתה משאת נפשו עד רגעי-חיו האחרונים.

הלל בבלי נולד ג' בניסן תרנ"ב או תרנ"ג¹ בפילווישוקי, עיירה ליטאית טיפוסית שעד מלחמת עולם א' עוד שמרה על המסורת הליטאית ספוגת תורה והשפלה. והיתה מצויינת בתורניה ומשכיליה, אוהבי תורה וקובעי עתים לתורה, ובאווירה זו גדל וכנפי בת-שירתו התחילו לצמות.

הורי בבלי היו מצויינים במעשים ובעלי שאר-רוח. אחרי מלחמת עולם א' באו גם הם לגור באמריקה, והעברים בניו-יורק נזדמנו כמה פעמים עמם באסיפות ומסיבות עבריות.

השפעת ההורים מורגשת בהתפתחותו הפיזית. בשירו „אכן צדקת, אמי“, הוא מציין אותה כ-„חדת הניב“, ומתוודה:

אכן צדקת אמי, חדת-הניב

לולי שירתי המכלה אותי

כי עתה אחר הייתי, אחר לגמרי.

אולם ביותר גדלה עליו השפעת האב, ר' זלמן דוב ראשגולין, שהעריך בבלי אותו

1 בעת שחשבת, לפני כמה שנים, לחבר ספר זכרון לסופרים העברים באמריקה, פניתי אליו במכתב בדבר תאריך הולדתו, והשיב לי במכתב שנולד בתרנ"ב. ברשימה הביוגרפית שלו ב„אנתולוגיה של השירה העברית אמריקה“, שחברה לפי ציוני, כתוב שנולד ג' בניסן תרנ"ג. ותאריך זה נקבע בערכים עליו באנציקלופדיות ולפסיקונים. אין מכתבו עתה לפני, ואיני רוצה לקבוע את שנת תרנ"ב על-פי זכרוני, אם כי הוגד לי שהמנוח בעצמו מסר לאחד מידידיו לפני מותו שהוא בן ס"ט. בניקרולוג עליו ב„דושואיש קרוניקל“ הלונדוני נאמר, שהיה בן שבעים במותו, וזה בוודאי לא נכון.

מאד, וכל ימי חייו התייחס אליו ביראת־הכבוד. האב היה לו תמיד מעוז ומשען מוסרי בימי תהיה ויאוש. וכה ישפוך את נפשו בשירו „לאבִי“:

מה טוב כי עוד יהל האור בחלוני,
 מה טוב כי עוד אתה עמדי;
 כל דרכי שוממות, תקוותי נמסות
 ומיותם וכושל מעבדי.
 מה טוב כי עוד אשמע את זמרת־תורתך,
 את אמרי־חכמתך המפקים;
 תורותי נבקו, עולמי מתרוקן
 חזיונות־נעורי נמקים.

ר' זלמן דוב ראשגולין היה אב גדול לבן גדול. הוא היה גדול בתורה, משכיל ואיש נאור. היה לילד קאלוריה, בן משפחת סוחרים, אבל יודעי תורה, עוסקים בצרכי ציבור באמונה וחובבי ארץ הקדושה². בנעוריו למד ר' זלמן דוב בישיבת וואלחין והיה מבחירי תלמידי הישיבה, חברים של ר' אברהם יצחק הכהן קוק ומיכה יוסף בדריטשבסקי³. הוא הראה גם סימני כשרון ספרותי, ופירסם פיליטון ב„הצפירה“ על אדוארד לאסקר, המדינאי היהודי־גרמני, מייסד המפלגה הליבראלית ומתנגדו של ביסמארק בפוליטיקה הריאקציונית שלו. אולם לא המשיך בכתיבה, כשם שלא רצה לעשות את תורתו קרדום, ואם כי נסמך מהנצי״ב להוראה התרחק מן הרבנות, ואחרי חתונתו התיישב בפילווישוקי ועסק במסחר. רק בבואו לאמריקה נעתר לקבל עליו משרת רבנות לעדת „אגודת אחים אנשי חסד“ בסטטן־איילאנד של ניו־יורק, והוא עמד במשרתו זו עד יום מותו בשנת תש״ד.

את דיוקנו של אביו תיאר בבלי גם ברשימה מלבבת באחד מפרקי זכרונותיו⁴, ומהם עולה דמותו של אדם המעלה, תלמיד חכם שהצטיין „בסברה ישרה ובעומק הבנה, והגיונו צלול, עז ונוקב“, איש משכיל שהוא „בן בית במחשבה הישראלית של ימי הבינים והוא מצוי אף אצל הספרות העברית מימות ההשכלה ואילך“. בזכרונותיו אלו הביא בבלי כמה מימרות של אביו ומסר קטעים ממכתביו אליו בעת שגלה מעל שלחן האב, יצא לאמריקה והתלבט שם בנכר. אז זרח אורו של האב עליו שבעתים ומרחוק התרפק עליו.

גם את האהבה לשירה נטע האב בלב בבלי בהיותו עודנו ילד רך בשנים. בר' זלמן דוב התלכדו ההלכה והאגדה, והוא עצמו היה בעל רגש ונוטה להתפעלות.

(2) ראה תיאורי סביו בשירו „הסבא ר' שלמה“ ו„הסבא ר' אברהם“, באדרת השנים, עמדים קע״ד—קע״ה. בבלי היה גם ממשפחת ר' חיים יעקב שפירא מקובנה, ששימש כמה שנים ראב״ד לעדת הפרושים בירושלים, חותנו של ר' צבי פסח פראנק, ובנינו היה גם קרוב משפחה להסופר הירושלמי יצחק יעקב לילין, עורך „המוריה“, „לפי שעה“ ו„הד ירושלים“, ולר' אריה לוויץ, הצדיק ואיש־הפלאות, פטרונם ו„אביהם“ של האסירים בירושלים.

(3) ראה מאמרי „הרב קוק וחבריו בישיבת וואלוז'ין“, „מאסף“ של אגודת הסופרים העברים בישראל (תשכ״א), עמודים 620—617.

(4) „אתמולים צפים“, „הדואר“, שנה ל״ה, גליון י״ד (כ״א שבט, תשט״ז).

ובספריו⁵) נתקלים בכמה רסיסי-פיוט. בסעודות לילי-שבת, יחד עם הזמירות היה ר' זלמן דוב שר בהתלהבות שירי-ציון ושירים לאומיים, שופך את נפשו בשיריהם של ר' ישראל נג'ארה, ר' מרדכי הלוי («ציון, ציון עיר אלהינו»), לטריס, יל"ג ופרוג, שר בכלות-הנפש ובהתרוממות של ה"נשמה היתירה" של שבת ומושך את הלל אהריו. השירה והזמרה, כהשירים עצמם, הרעיפו כאגלי טל על לב הילד הרך, ואז נתעוררו בו רגש השירה ואהבת השירה⁶. ובאותם הימים נתעורר בו גם חשק הקריאה, וקרא בצימאון את שירי ר' יהודה הלוי, רשב"ג ומחזות רמח"ל, שנודמנו לידו. הפתיע אותו אביו במנחה שהביא עמו בשובו ממסעו לוילנה — «שירי בת ציון» של מיכ"ל שיצא בשנת תרס"ב באותה עיר, בלוויית תרגום גרמני מאת יהושע שטיינברג. זה היה ספר-השירים המודרני הראשון שקרא, שהסעיר את לבו ורושם השירים ליווה אותו «ימים רבים», כפי שהוא מספר, והוא אז בן י"א שנה. משירי מיכ"ל עבר לשירי יל"ג, ל"אהבת ציון" וליתר ספרי הספרות העברית החדשה שמצא בספריה העברית הקטנה אשר בפילווישוקי.

שנתים אחרי זה נפתח לפניו במקרה שער לשירי שילר במקורם הגרמני. וזה היה הדבר: אחרי הפר-מצווה שלו שלחו אביו לקובנה ללמוד שם בישיבת ר' ישראל חיים, ולבקשת אביו נעתר ראש הישיבה לתת לבבלי חופשה לשעה אחת ביום לשם השתלמות בעברית. הלז הסכים לזה, אבל קבע את שעת הלימוד בבוקר השכם לפני התפילה, כדי שלא יבטל מלימודיו בישיבה, ואף מצא בעבורו מורה, תלמיד חכם ומשכיל חרד ואדוק בדת, הוא ר' משה זלמן אהרנזון, מסופרי «הלבנון» לפנים, שתרגם לעברית את «אגרות צפון» ו"חורב" של ר' שמשון רפאל הירש. דרך לימודו עם בבלי היה שקרא לפניו קטעים מתוך ספרי הירש בתרגומו וגם מן המקור הגרמני, ודורש ממנו שיתרגםם ויפרשם בלשונו הוא, ואחר-כך ישווה את התרגום אל המקור הגרמני, כדי להעמידו על השגיאות ואי-הדיוקים בתרגומו, למד אותו את הדקדוק של הלשון הגרמנית, וכך יצא שבמקום עברית למד אהרנזון עמו גרמנית, וידיעותיו הגיעו עד כדי קריאה בה. כאשר נפרד בבלי ממורו נתן לו אהרנזון את שירי שילר למנחה, ובליי-משים נתן אהרנזון⁷ דחיפה לבבלי לנסות את כוחו בתרגום ספר הבאלאדות של שילר בעברית.

את שירי שילר אמנם תרגם מתוך «התלהבות נעורים», כפי שיספר, אבל לא היו לו חוויה נפשית כזו של שירי מיכ"ל והקריאה בהם — יום חג וחוויות היו לו בימי ילדותו בקורי גאונים ורבנים בפילווישוקי. בתום-לב ובסקרנות של ילד הסתכל בפניהם והתבונן בשרטוטיהם. ימי-חג היו ליהודי העיירה ימי התאכסן

5) מכתביו הופיעו שני ספרים: «הגיוני לב», שנדפס בחיי (ירושלים, תרפ"ז) ו"חקרי לב", יצא אחרי מותו (ניר-יוק, תש"ז).

6) ראה פרק זכרונותיו «אהבת השירה», «הדואר», שנה ל', גיליון כ"ה (י"ד ניסן, תשי"א).

7) כשיחה טליפונית עם בבלי, כשלושה שבועות לפני מותו, העליתי את שמו של מורו זה, והזכרתי את מאמרו הגדול «גדולים חקרי לב», שנדפס בהמשכים ב"הלבנון" במשך שנים אחדות, ובו בקר קשה את דעותיו של סמולנסקין ב"עת לטעת", ומהפך בוכות הרמב"ם, דבר שעורר את התעניינותו של בבלי.

ר' חיים ירמיהו פלסנברג ור' יצחק בלאזר. ילד היה בבלי ודמויותיהם נחרתו עמוק בלבו, ולאחר שנים רבות העלה אותם מתהום זכרונו, ותיאר את הרושם שעשו גדולי הדור אלה על נפשו הרכה, בשירות-באלאדות, כתובות בעדנה, בקצב מוסיקאלי ובכשרון מספר. הגה יספר על "הרב משאקי"⁸, הוא ר' חיים ירמיהו פלסנברג:

עולם רחוק נפתח כספר לפני
ומתוכו עולה דמותו הנוהרה:
רחב-מדות, עבה-זקן, בהיר מראה
תום ילד בפניו והדרת זקנה

עודני נער ראיתי. ואשתאה
על הוד מראהו ואינק זיו חכמתו
בכל עת שנקרה בעיר מולדתי.
אביב פורח בעולם ובביתנו:
ר' חיים ירמיה ואבי נושאים
בהלכה ומשתעשעים באגדה.

ואיך יפיע את שמחת לבו וחדוות נפשו בבוא ר' יצחק בלאזר לעיירה, והוא ילד רץ עם חבריו בחדר לראות את פניו ולקבל ברכה מפיו. הוא מספר ומתאר⁹:

הלומי גיל פרצנו מן החדר בתרועה —
הידד! יחי רבנו איצלה לעולמי עד!
שבת וחג פתאום באונו יחד ביום-חול,

— — — — —
רוגשים נכנסנו לטרקלין על בהונות.
על כסא רם בקצה החדר ישב ר' איצלה
צהוב-שער, פני-גויל מחודדים צמוקים,
כולו מבט חמור ושתיקה וקשב.
נפעס, נבוך עמדתי רגע על ידו
חזיל מתוך וצפיה התרוננו בלב.
ר' איצלה הרים יד ארוכה, גרומה,
שם את כפו על ראש הנער הנצב
ובניגון נוגה הפטיר: הוה חושק, בני בתורה!

(8) "הדואר", שנה ל"ג, גליון מ' (חשוון, תשי"ד). ר' חיים ירמיהו פלסנברג חיבר כמה ספרים בהלכה, פרשנות, חקירה, וב"הלבנון" (שנה ט"ז, י"ז) נדפס מאמר-ספרו "מורה נבוכי הזמן החדש". בתו היא הרבנית המלומדת, הסופרת והעסקנית אסתר רובינשטיין מוילנה.

(9) "ר' איצלה בעיירה", "אדרת השנים", עמודים רט"ז—רכ"א. השיר נדפס ראשונה ב"בצרון", חוברת היובל של רב צעיר.

ב

בשוב בבלי מן הישיבה בקובנה לביתו, כבר נשבו רוחות חדשות בעיירת מולדתו. הנוער היה מלא תסיסה, הרעיון הלאומי כבש כמה לבבות והאהבה לספרות העברית היתה מורגשת בכל פנה שפנה, ושמותיהם של אחד-העם וביאליק ושאר "כוכבי הספרות העברית החדשה היו נישאים בפיות המשכילים מתוך פתוס כבוש", (כפי שייספר¹⁰). קצת למעלה מגיל י"ד היה בימים ההם, אבל כשרונותיו כבר התפתחו וכבר היה בקי בספרות העברית החדשה. גם בת-השירה נתגלתה אליו בימים ההם, אמנם לא בכל יפיה וזהרה, פניה עוד היו מכוסים בצעיף בפקדה אותו, אבל הניצוץ הפיוטי כבר בער בנפשו והלהיב את רוחו. הוא מצא לו חברים ורעים מבני גילו וזקנים ממנו, והיו מרבים לשוחח על ספרות ושירה. אחד בשם ר' חיים ניסן תלם, מדקדק וחקרן ומלמד "משפיל", שפירסם מאמרים ב"הזמן" היומי, ומאמר-ביקורת חריף על אחד-העם ושיטתו ב"הזמן" החדשי, והוא היה אוהב שירה במידה פזו, עד שבין השגותיו על אחד-העם הוקיע גם את יחסו השלילי לספרות היפה. תלם זה היה מעודד את בבלי ומדבר עמו בהתלהבות על השירה. ממנו גם קיבל ראשי פרקים בתורת השירה והבדלי המשקלים, בהעירו אותו: "שים לב אל חכמת השירה, תורה היא ולימוד היא צריכה".

בשנת תרס"ח נדפסו שיריו הראשונים של בבלי ב"הפרחים" של י. ב. לבנר, לא ראיתי את השירים, וגם שמותיהם לא ידועים לי. אולם בראשית שנת תרס"ט נדפסו גם שני שירים שלו ב"העולם" הקלני, ויש בהם סימנים של כשרון פיוטי וודאי. בשיר הראשון, "בדממת הלילה האלם"¹¹, תוגה חרישית עולה מבין טוריו. כפיארברג יתרפק גם המשורר הצעיר על הצללים, והוא כבר נושא בחובו את היגון והעצב, וצער היחיד יכרסם את לבו; נשמתו "מרחפה ומפרפרה, נודדה בעולם ותועה" ואת מנוחתה תבקש "ברחבי האור שם מעלה". ובשיר השני, "אנסה לנתק הפכלים"¹², יש משום קריאת מרד בישן ומקובל; המשורר מרגיש מחנק בלבו, עברו היה עליו למשא, הישן נמאס עליו והוא רוצה להשתחרר מעולו המכביד, לסלול לו דרך חדשה ולמלא את חייו תוכן חדש. מתהום נפשו ישווע:

אנסה לנתק הפכלים

שככה חבוקני בעוז;

אנתק — ואצא לחפשי

ממעגל-הקסמים הלז.

הוא חורג לצאת למרחב, שואף לחיים חדשים ובעוז יקרא:

רב לסבול, רב שבת ובחשכה

בלי ניצוץ, בלי קרן של אורה!

(10) ברשימתו "אהבת שירה" הני"ל.

(11) "העולם", שנה ב', גליון מ"א (כ"ח תשרי, א'תת"מ).

(12) שם, גליון מ"ב (ה' חשוון, א'תת"מ).

עוד שיר אחד פירסם בבלי ב"העולם"¹³, "בליל דממה", שיר לירי יפה, שיש בו משהו משירו "בדממת הלילה האלם", אבל הוא יותר משוכלל וחרוזי יותר מלוטשים ומהוקצעים. יש בו ציורים פיוטיים יפים מן השלווה הנסוכה בדממת הלילה, מן הכוכבים הדובבים "סודות רקיע ונצורות אדמה", הסהר החיזור הצף בודד לאיטו, והמשורר מדמה אותו "לשומר שהפקד בן-לילה על גנוי רקיע ושביילי-מסתריו". משיר זה רואים בעליל את התפתחות כשרונו של המשורר. בבלי נראה בו מבוגר ויותר בטוח. שיריו כבר יצאו מכלל בוסר והוא הולך ומבצר לו מקום. זה שהשיר נדפס בעריכתו של א. דרויאנוב, שהיה בעל טעם ספרותי ועורך מחמיר, כבר שימש מעין "סמכה" למשורר הצעיר בן הט"ז ותעודת-כניסה לעולם הספרות. ובשיר זה אמנם פתח בבלי את ספר שיריו הראשון שיצא בשנת תרצ"ח בהוצאת "דביר", אבל עשה בו שינויים אחדים¹⁴.

השיר נכתב, כפי שרשום בשוליו, בשנת תר"ע בוויילנה, אשר בבלי בא לשם בראשית תרס"ט, "לבקש השכלה ולהתחמם לאורם של חכמים וסופרים". הוא מצא לו עבודה — העתקת מכתבים ותעודות של הלשכה המרכזית של ההסתדרות הציונית, כעוזר למשורר י. קרני. את שעותיו הפנויות היה מבלה בספרית שטראשון ובולע ספרים מהספרות החדשה והישנה. הוא הכיר סופרים צעירים ובא במגע עם "חברים שכוריי-ספרות, להוטי שירה"¹⁵, התרועע עם א. י. גרודזנסקי, אברהם סולודור, דוד פוגל¹⁶ וי. ווארטסקי, וסופרים אחרים. הראשון, בן-אחיו של רח"ע גרודזנסקי, משורר, מספר ועתונאי אידי, מחבר הרומאן "לעבן" ומתרגם "מרתין עדן" של ג'יק לונדון, "ייבגני אוניגין" ו"פולטבה" של פושקין, — בימים ההם משורר מתחיל ומלא התלהבות מן הספרות האידית, הציע לבבלי ללמדו עברית וגם לייסד במה "לסופרים ולאמנים מתחילים" — הוצאת ירחון בעברית ובאידית בהקטוגראף. "הנוער" היה שם הירחון שחוברתו הראשונה הופיעה בטבת תרס"ט, שחלקה העברי נערך בידי בבלי.

תקופת ווילנה בחיי בבלי העלם היא בכלל מעניינת, היא פתחה לפניו אפקים חדשים והכניסה אותו לעולמות חדשים. כך ראה שם את פרץ ושמע את

(13) שנה ד' גליון 2 (י"ז שבט, תר"ע).

(14) שורה ב', ב"העולם": "חולמים חלומם השלו בדממה", ובספר: "חלומות תפארתם"; שורה 4 ב"העולם": וצפונות במקום ונצורות; בשורה 5: "נוגה כה נשקה", ובספר: "נוגה אור"; שורה 6: שט במקום צף; שורה 10: "מפכות הן חורות ועגומות", ובספר: "חרש מפכות הן בושות, עגומות"; שורה 11: זולפות במקום תועות; שורה 12: "רוקמות בין צללים שם פלאי תעלומות", ובספר: "בין צללי-אופל תעלומות"; שורה 13: "אך הוא ער הוא לבבי", ובספר: "אך ער בי לבבי"; שורה 15: סודות, במקום רזי; שורה 17: "נוגה כה נשקה", ובספר: "נוגה-אור נשקה".

(15) ראה רשימתו "שלושה משוררים" (פרק ראשון על א. י. גרודזנסקי), "הדואר", שנה כ"ט, גליון א' (י"ב מרחשון, תש"י).

(16) לשלשה אלה, שנפטרו בגיל אחד וכמעט בזמן אחד (הראשון גרצח בידי הנאצים בוויילנה), הציב בבלי ציון במאמרו "שלשה משוררים" הנ"ל, שנכנס בספרו "רוחות נפגשות" על השלישי כתב ברשימתו "ציוני זכרון", הנוכרת להלן.

הרצאתו על הדראמה האידית בנשף ספרותי שנערך לכבודו. ראותו את פני פרץ והמשתה שנערך לכבודו אחרי הרצאתו היו לו חווייה נפשית. "זה היה המשתה הספרותי הראשון שראיתי ורישומו היה גדול", — הוא מספר בפרוטרוט ברשימתו "עם פרץ בוילנה"¹⁷.

בתקופתו הווילנאית פרסם גם שני שירים יפים ב"העברי" שר' מאיר ברלין הוציא בימים ההם בברלין. הראשון, "זריחות"¹⁸, שיר־טבע, תיאור עלות השחר וזריחת השמש, מלא ערגה וכיסופים הוא המשורר הצעיר "לסודות, לרני יצירה" המתגלים לפניו ונשמתו שטה "ברחבי העולם הבהיר, החביב באורות הארגמן", והוא, חולם ובהיר עין, "מלא כאב ותענוגים כאחד, לתכלת־שמים אי־סופית"; רועד לקראת היצירה יחד עם "המית הגלים", מסתכל ומתאר

... ובהיר אז עמד השחק.

השחר אך פקח את עיניו

וקוים של אורה חורורים

כנושאי טל־תחיה בידם,

התפשטו כצללים.

והשני, "חשוך"¹⁹, שיר־טבע גם הוא, אבל מלא יגון של השלכת. הוא תיאר בו את גויעת התמוז היפה וקצו של הקיץ, נהמת רוחות פרוצים ורקמת שיר החידלון, סערת החורף ותוגת "בני אדם תועים ברחובות אכולי שממון וצער". אם שיריו אלה הם היחידים שפירסם באותה שנה, הרי הם גם בבחינת שירי־פרידה מליטה מכורתו, כי בשנת תרע"ב עזב בבלי את ווילנה ואת בית אבותיו בפילווישוקי ויסע לאמריקה.

ג

מטרת נסיעתו לאמריקה היתה כדי להיפנס לאוניברסיטה ולרכוש השכלה גבוהה, מה שלא יכול להשיג ברוסיה הצארית שבימים ההם העיקר גזירות הממשלה על צעירי ישראל שוחרי דעת וסגרה בעדם את שערי אסכולות ומכללות. אם כי בנפשו פיקפק אם אמריקה היא הארץ היעודה למילוא תעודתו. רבה של פילווישוקי, ר' יחיאל יעקב וויינברג, סופר וחוקר גם הוא²⁰, והוא דאג להתפתחותו של בבלי, יעץ לו שייסע לברלין "מקום תורה וחכמה" ולא לאמריקה שאין בה מקום לתורה ולחכמת ישראל. אבל החליט בבלי ללכת לאמריקה בתקווה שיגיע שם למטרתו. היה לו גם קשר עם ארץ זו — דודו, ר' משה יהודה פרייס, איש משכיל ובן תורה, אמיד ובעל בית מסחר ברחוב איסט־ברודוויי, ובביתו מצא בבלי מנוחה בימים הראשונים לבואו לאמריקה וגם אווירה עברית — כרכי עתונים עבריים

(17) "ציוני זכרון", "הדואר", שנה כ"ט, גליון ה' (יא כסלו, תשי"א).

(18) "העברי", שנה ב', גליונות ל"ח—ל"ט, מ' (י"ד, כ"ח תשרי, תרע"ב).

(19) שם, גליון מ"ג (י"ט חשוון, תרע"ב).

(20) מחבר כמה ספרים בהלכה, דרוש ותכמת ישראל בעברית ובגרמנית.

וספרים מן הספרות העברית החדשה שהפיגו מעט את מרירות הבדידות שניצברת בלבו והעיקו על נפשו.

בקיץ תרע"ב הגיע לחוף ניו-יורק, והוא אז כבן י"ט או כ', ושמו הלל אהרן ראשיגולסקי, השם שבו היה חתום על שיריו.

הוא בא לאמריקה בעת אחת עם האחים גינצבורג (שמעון ויקותיאל), והימים אז ימי תסיסה לעברים בארץ החדשה. אגודת "אחיעזר" התכוננה להוצאת הירחון "התורן", שהיה צריך לשמש במה ליצירה העברית באמריקה. הצטרף גם בבלי לתנועה זו, נעשה פעיל ב"אחיעזר" ואף נתכבד להרצות במסיבה שהאגודה ערכה לכבוד אפרים א. ליסיצקי, על השירה העברית, שעשתה רושם על הנאספים. קרבו אותו גם המשוררים העבריים שהתרכזו מסביב לב. נ. סילקינר, אחד מחברי מערכת "התורן".

בעצת דודו שינה את השם ראשיגולסקי לפרייס, כינוי-משפחתו של דודו. גם בשם ראשיגולין נקרא, אבל באותו זמן עברר את שמו וקרא לעצמו בבלי. בשם זה הוא נזכר ברשימת הסופרים שישתתפו בה"תורן" בפרוספקט של הירחון שיצא במארץ 1913, וחתום הוא בשם הלל בבלי על שירו "והיה...". שנדפס ב"התורן" שנה א', חוברת ד' (אלול, תרע"ג), שנכתב בשנת 1913 בבופאלו של ניו-יורק. גם על שיריו ב"האחדות" וב"רביבים" שנערכו בידי ברנר, הוא חתום בשם זה. יש להדגיש, שברנר היה נותן ברצון מקום לשירי בבלי, ובמכתבו אליו, שנכתב בתשרי, תרע"ד²¹, יכתוב: "הקלות שבשיריו ודאי שאינה חסרון. ובכל זאת אברכהו ביתר כובד". ובמכתב שני, שנכתב סמוך לאותו זמן²², הוא אומר: "לתרגומיך מאנגלית אחכה". ממכתבו זה של ברנר רואים שבמשך זמן מועט כבר הספיק בבלי לשלוט בשפה האנגלית במידה כזו, עד כדי לתרגם ממנה לעברית. יש להוסיף שבמכתביו פונה אליו ברנר בשם ראשיגולסקי, אם כי השירים חתומים בשם בבלי. השם העברי שבו קבע את מקומו בספרות העברית והוציא לו מוניטין בעולמנו, נעשה כינוי-משפחתו רשמית שנים אחדות אחר זה²³.

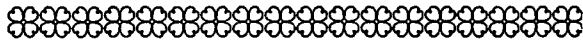
(21) "אגרות ברנר" כרך שני, עמוד 183.

(22) שם, עמוד 202.

(23) כפי שהגיד לי המנוח חתר בכינוי בבלי, מפני שבמשפחתו היתה רווחת מסורה שמוצאה מראשי הגולה בבבל, ומפני זה נקראה בשם ראשיגולסקי. הזכרתי זאת במאמרי "היהודים בעיראק" ב"הדואר" לשנת תש"ב.

(סוף יבוא)

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בְקָרָת

בְּצֶלְמוֹ *

מאת שלמה ווינר

ד"ר שמואל בלקין, הנשיא של ישיבה-אוניברסיטה, העניק לנו ספר חשוב באנגלית — „בצלמו“, שבעיקרו הוא הערכה פילוסופית-הגיונית על היהדות ושיסודותיה במקורותיה הראשיים: היינו, מן המקרא ומן הספרות הרבנית התלמודית — התלמוד והפוסקים. בהקדמתו לספר ד"ר בלקין מסביר ומבסס את השקפתו על היהדות בתור טיאוקראטיה דימוקראטית וממנה משתלשלים באופן הדרגתי-שיטתי יתר פרקי הספר: א. אדם ועולמו. ב. חטא ואדם. ג. חרות אנושית ושוויון אדם. ד. אדם ונאמנותו. ה. קדושת החיים. ו. חיי הציבור. ז. אדם ומצפונו. ח. אדם ומשפחתו. ט. אדם ומחשבתו, דיבורו ומעשיו. י. אדם והחוק העליון. הספר „בצלמו“ מניח ומפתח את ההשקפה המוסרית והחוקית של היהדות בתור שיטה שלימה ומקיפה של תורה ומצוות בכל ענפי החיים. הרבה חוקרים אמנם ניסו להכניס את היהדות בתוך מסגרת השקפה פילוסופית, אם בהשוואה לבעיות פילוסופיות של חוקרי הדורות, או בהשאלה מהם. אך הם הגו ושגו. אחר צלילה במים אדירים במעמקי המחשבה של הדורות הם העלו חרס בידם. היהדות אינה ניתנת להצטמצם בתוך מסגרות והגדרות פילוסופיות. הללו התפתחו על פי רוב מהתעוררות דלתתא — מחיי היחיד והחברה. היהדות, מאידך, היא פרי התעוררות דלעילא — מפקודת ה' ממעל — והיא שופעת שפע של קדושה לחיים לתועלת היחיד והחברה.

שמות הפרקים של הספר מרמזים לכאורה על השקפה פילוסופית מפשטת של היהדות, אך ביסודם הונח העקרון של קיום המצוות המעשיות והמוסריות. המצוות המעשיות מקיפות את חיי היחיד והציבור ומדריכות אותו בדרכי קדושה ומוסר נעלה. ההקדמה לספר מפתחת את ההשקפה של לימוד התורה וקיום מצוותיה וממנה מסתעפים יתר הפרקים — החל מאמונה באחדות הבורא והשגחתו הפרטית וגמור במצוות המסועפות בין אדם למקום ובין אדם לחברו. השקפה זו מוסברה

* Samuel Belkin, *In His Image—The Jewish Philosophy of Man As Expressed in Rabbinic Tradition*. London—New York—Toronto, Abelard-Schuman, 1961, 290 Pp.

היטב באור ההגיגוני של הפילוסופיה היהודית של פילון הרמב"ם, ואף עומד על ההבדלים שבינה לבין החוק הרומאי. חכמי רומא ארציים הם בהשקפתם וכמהים למשמני הארץ ולא למגד שמים מעל. אין לתורתם מטרה נעלה ולא יסוד של קיום גזחי. מאידך, אין ביהדות השקפה פילוסופית מפשטת. היא כולה מיוסדת על קיום המצוות המעשיות ושלטונם בכל ענפי החיים. כל מושגי היהדות, מלבד איזה תקנות — כמו פרוזבול — אינם נובעים מן החיים הארציים של היחיד והחברה, אלא יסודם בפקודי ה' למען קדושת החיים והקדשתם לשם שמים. קבלת התורה מסיני משמשת מצע להשקפה זו. בזמן מתן תורה אמרו היהודים פה אחד „נעשה ונשמע“. העשייה הוא העקרון המכריע המשפיע על המחשבה ומכוונה לתכלית הרצויה.

הפרק הראשון אדם ועולם מדגיש את עקרון האמונה בבורא עולם, הפולל בעיקר את הרעיון של אחדותו והשגחתו הפרטית על כל הבריאה. גם הרעיון הפאנטיסטי המזוהה את הטבע עם ה' נדחה כנטע זר בכרם היהדות. אמונת ישראל קובעת, שה' הוא מעל העולם. הוא בראו בקדושה ואצל עליו מחסדו. הוא גם ברא את האדם בצלמו ובדמותו. המצוות הן היסוד לצדק חברתי ומקור השיוויון ואחוות האדם. העקרון הזה קובע, שהעולם והחיים והרכוש הם כולם משל הקב"ה. לכן לימדו חז"ל: „תן לו משלו, שאתה ושלך שלו“, או כמאמר המקראי: „כי ממך הכל ומידך נתנו לך“. מכאן שכל החיים ורכושו של האדם הם עראיים וזמניים והם ציתנים לאדם כפקידון הצריך שמירה מעולה, והמצוות, אפילו השכליות, הן בגדר גזירת המקום והן נועדות לתכלית אחת — הכנעה לבורא העולם ומילוי האחריות הרובצת על האדם כלפי חברו.

כמה עקרונים חשובים נובעים מהשקפה זו. למשל, הרעיון של בהירת עם ישראל לא בא לשם הנאה וגאווה פרטית אלא למילוי חובה, הפרת אחדות הבורא והשגחתו הפרטית וחייו מידות ה': מה הוא רחם אף אתה רחום, מה הוא חנון אף אתה חנון וכי'. ההידמות לה' סופה שמביאה להרמת המעמד של החברה האנושית בכלל ובפרט, כמאמר חז"ל: רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות.

השקפה זו של תורה וקיום מצוות הוא סולם מוצק, אשר שלביו מניעים אל על והם מהווים את התוכן של יתר הפרקים. הפרק אדם וחטא כולל ומקיף את המצוות החיוביות והמוסריות בין אדם למקום ובין אדם לחברו וקובע, שה' ברא את העולם בחסד ויחסו לבני אדם הוא היחס הלבבי של אב לבנים. היחס הזה מעניק חזקת כשרות לכל אדם ומאפשר את התיקון של כל עבירה וחטא על ידי תשובה — כי קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת.

רעיון התשובה מקיף את כל מערכת היחסים בין אדם למקום ובין אדם לחברו. סדר התשובה הוא מסועף לפרטיו ומלווה בתורת הווידוי אשר נעשה על פי רוב בסתר — ביחוד בחטאים בין אדם למקום — כדי שלא לזלזל בכבוד האדם

ולהורידו מדרגת קדושתו. הכלל הוא, שכל חטא הוא בגדר התכחשות בבורא וכל תשובה מחזירה את האדם לחזקת כשרות, כי חביב האדם שנברא בצלם ה'. לימוד התורה וקיום המצוות האחרונים מזיקים את האדם לעשיית הטוב והמועיל עד שמרגילים את האדם ללכת בשביל הזהב.

הפרק חרות אנושית ושוויון האדם קובע, שה' הוא נצחי ובלתי משתנה בתכונתו. ככתוב: «אני ה' לא שניתי». בני-אדם נתונים לחליפות ותנודות, אלא שהמאמץ להידמות לה' על ידי קיום מצוותיו מקנה להם יציבות וקביעות. כאן נעוץ הרעיון של שוויון האדם, שאינו משתעבד לזולת בלתי לה' לבדו.

הפרק אדם ונאמנותו מקיף את כל הדינים בין אדם לחברו כגון — עדים, שופטים, נזיקין ועונשי ממון, מיתה ומלקות וכו'; וכן גם ענינים מוסריים כגון — יחס הגוף לנשמה, כבוד האדם ואיסור הלבנתו ברבים, קידוש השם וחילול השם וכו'. העקרון היסודי בכל הדינים הללו הוא, שכל אדם הוא עולם בפני עצמו, ולפיכך הוא נברא יחידי ללמדנו, שהמקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא. תולדתו הוא הפרק על קדושת החיים המלמדנו, שהחיים הם קדושים והתורה הקפידה על טהרת הגוף והנפש גם יחד.

הפרקים חיי הציבור ואדם ומצפונו דנים על כל מיכלול מעשי האדם לטובת הכלל והפרט. חז"ל לימדו: לעולם יראה האדם את עצמו חציו חייב וחציו זכאי וגם העולם הוא חציו חייב וחציו זכאי; לכן כל מעשה טוב מכריע את האדם והעולם לטובה.

הפרק אדם ומשפחתו מציין את היחס ההדדי ואת האחריות המוסרית של ההורים לבנים ושל הבעל לאשתו. בכל היחסים מודגש העקרון של רצון חפשי: «לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות». כל אחד חי ופועל בזכותו ורצונו הוא. הפקידה של עוון דור אחד על השני חל רק כשמעשה אבותיו בידו, לא כן כשהחבל מנותק, שהרי אברהם יצא מתרח, חזקיה מאחז וכו'. אמנם זכות אבות מסייעת ומאחדת.

הפרק אדם ומחשבתו מדגיש את ערך הכוונה בקיום המצוות וכולל כל דיני אמירה וקנין בין אדם למקום ובין אדם לחברו, להקדש ולצדקה, דיני גרמא וגרמי, עונשי בית-דין בידי אדם ובידי שמים, ערך של המחשבה הכמוסה לגבי מעשה הגלוי וכו'; והפרק האחרון פולל כל הדינים המוסריים — כמו רחמים, שלום וכו', הנובעים מן הפסוק «דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום».

כאמור, מחשבתו של ד"ר בלקין נשענת על העקרון של קיום המצוות המוארות באור היקרות של הגיון מעמיק וידיעה רחבה בכל מכמני הפילוסופיה היהודית והכללית.

בדרך למדינה

הנוצרים, מאידך, ראו את היהודים וגורלם כ"מיתוס" של "יהודי גודד", שזמן ההכרח חייב הוא להסות שכמו לסבול. השאיפה להיגאל ולשוב לארץ אבותם לא נחנה מגוה לגפש היהודי בגולה. הוא חניך את ילדיו לתורה והשריש בלבבו את האהבה לארצו. בשעה שתנועת האמאנציפאציה, ועמה הת" נועה הריפורמית, עשו "חיל" בארצות אירופה, והן עוררו גלי טמיעה התבוללות, נוסדה תנועת חובבי ציון ותנועת הציונות המדינית.

בפרק השני דן המחבר על תקומת התנועה הציונית, הדמיון בינה לבין התנועה הלאומית אצל שאר אומות העולם, ועל ההבדל בין שתי התנועות. מטרתה העיקרית של התנועה הלאומית בקרב העמים, שישבו על אדמתם, היתה להיות חפשים ולהיגאל מיד המושלים הזרים. היא קראה אל העם לקום כאיש אחד נגד המשעבד ולהסיר מעל שכמו את עול הנוגש. אולם התנועה הלאומית היהודית — התנועה הציונית — לא התכוונה למטרה זו. היא לא נוסדה לארגן את היהודים באשר הם שם להשתחרר מנוגשיהם או להתקומם נגדם; התנועה הציונית קראה לעם העברי לצאת מארצות מגוריהם ולשוב לארץ אבותם, לבנות אותה ולהיבנות בה. התנועה הציונית הפירה במציאות הגלות והטילה עליה את החובה לבטל אותה. באותו פרק מנתח המחבר את תורת הציונות על זרמיה העיק" ריים וסוקר את התפתחות התנועה למיזם היוסדה עד הקמת מדינת ישראל.

"הציונות ויהדות העולם" — זהו הנושא המרכזי של החלק השני בספר. לאט לאט היפתה התנועה הציונית את שורשיה בין שכבות הציבור היהודי. אולם בשעה שרכשה התנועה חברים ותומכים, קמו לה גם מתנגדיים. במאה התשע-עשרה, לפני שנוסדה הציונות המדינית, התרצצו בתנועה שתי שיטות אידיאולוגיות: המודרנית של המערב והמסורתית של המזרח; ושתי הבעיות: התרבות היהודית והמדינה — היו האידיאות המרכזיות ששלטו בה. אולם כשניגשו מנהיגי

The Idea of the Jewish State, by Ben Halpern, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1961. 492 pp.

זיקתהגומלין בין ישראל והגולה, וכמו כן מעמדה ותפקידה של ההסתדרות הציונית למן היווסד המדינה, הן השאלות העיקריות שראשי התנועה הציונית מחלבים בהן. רבים באים בטענות אל ממשלת ישראל ומאשימים אותה, שהיא מקפחת את זכות ההסתדרות הציונית במפעל בנין הארץ, וישנם מנהיגים, שדברים הוא בזמן האחרון הד"ר יהויכין פרינץ, הטוענים שאין להסתדרות הציונית זכות הקיום, ושעבודתה למען המדינה הס" תימה.

והנה בא הד"ר ב. הלפרין הוציא ספר, שהוא החלק הראשון משני ספרים, המוקדש ל"רעיון מדינת ישראל". בספר רב האיכות הזה נותן לנו המחבר תמונה בהירה ומקיפה על התנועה הציונית, זרמיה והשקפותיה. הוא מתאר את הלכי הרוח בין הציונים ומתנגדיהם ועומד על שאלת היחסים בין התנועה למדינת ישראל ותפקידה בגלות. הספר איננו מחקר היסטורי, כי אם היסטורי-סוציולוגי, ולכן לא ימצא בו הקורא את תולדות התנועה הציונית בצורה כרונולוגית, כי אם מסות על הבעיות העיקריות בתנועה, על התפתחותה, מטרותיה ודרכה. הקורא יבין ממילא שבמחקר סוציולוגי כזה אין "מוקדם ומאוחר", והמחבר חוזר מפעם לפעם על עובדות היסטוריות שכבר הזכירן קודם.

שני הפרקים הראשונים משמשים פתיחה לספר, כי בהם הוא מפתח את הנושא המרכזי לאור המאורעות ההיסטוריים. בפרק הראשון הוא דן על "שאלת היהודים" ועל האידיאולוגיות והמפלגות בציבור היהודי. הד"ר הלפרין סובר, שהתקופה המודרנית בקורות היהודים מתחילה עם עלייתה של "שאלת היהודים" על הפרק בצרפת, גרמניה ובארצות אחרות. לפני תקופת האמאנציפאציה ראו היהודים את עצמם כאנשים המתחייבים גלות המחכים לגואל שיביא אותם לארץ אבותם.

בשאלה: מה תהיה מטרותה ומה יהיה היחס של ההסתדרות הציונית למדינת ישראל, ובאיה מידה תוכל להשתתף בתיכונן הפעור לות המדיניות, ועד כמה תתחשב אתה ממשלת המדינה החדשה. ההסתדרות הציונית באה לידי מסקנה, שלא כל הציונים ולא כל היהודים יעזבו את ארצות מגוריהם ויתיישבו במדינת ישראל, ולכן צריכה ההסתדרות הציונית לברר את תפקידה בין בארצות הגולה ובין במדינת ישראל. הד"ר הלפרין עומד על העובדות האלו ומביא את תמצית דיעות המפלגות הציוניות והוויכוחים בין ציוני המדינה וציוני הגולה. הרבה השערות והסברות שמענו וקראנו במאמרים שונים וגם בספר הזה, אולם השאלה עדיין במקומה עומדת ודורשת פתרון. אולי מה שלא עשה השכל יעשה הזמן.

הספר הוא יחיד במינו, ואסירי-תודה אנו למחבר על מחקרו רב-הערך הזה. חבל שלא כלל בתוך מסותיו סקירה המכילה היסטוריה מפורטת על הזרמים בציונות. הקורא מקבל את הרושם שהוא מדגיש אך ורק את התפתחות הציונות הכללית ומוניח את המפלגות ואת השקפותיהן. על אף ההשמטה הזאת עולה הספר הן בתכנון והן בגישתו על רוב הספרים הדינים בתולדות הלאומיות היהודית בכלל והציונות בפרט. מחכים אנו בכליון עינים להופעת החלק השני, שבו אומר המחבר לנתח את הבעיות העומדות על הפרק במדינת ישראל עצמה — אותן הבעיות המסובכות שהמדינה תצטרך לפתור בכוח עצמה.

התנועה המודרנית במערב להגשמת הרעיון, כמו מתנגדים מכל צד. המחבר זן באריכות על פעולת המתנגדים והתפתחות הרעיון הציוני. את המתנגדים הוא מחלק לשתי מפלגות — האנטי-ציוניים והבלתי ציוניים. המחבר עומד על המכשולים שהאנטי-ציוניים שמו בדרכי התנועה הציונית, על היחס של ה"בלתי ציוניים", אל ייסוד הסוכנות ועל תפקידה עם הקמת המדינה. המחבר מנתח את השאלות היסודיות שעלו על הפרק במשך שנות התפתחות התנועה, הוא יורד לתוך עומקן של הבעיות ומראה לנו איך נעשתה התנועה לכח מדיני שהביא לידי הצהרת בלפור, המאגדאט, העלייה לארץ ישראל, וסוף סוף — להקמת המדינה.

אחד הפרקים החשובים הוא הפרק הדן בנושא "ישראל והגולה". — הבעייה העיקרית העומדת עתה על סדר היום. בפרק הזה ימצא הקורא הסברות ותשובות על שאלות שעלו על הפרק למיום היווסדה של המדינה. עם הקמת המדינה הכיר בה כל הציבור היהודי בכל קצוות תבל כאקט ממשי. הבלתי ציוניים, למרות התנגדותם לכמה משיטותיה ותכניותיה, החליטו לעמוד לימין המדינה החדשה, והתחילו להתייחס אליה באהדה. גם המתנגדים הקיצוניים, כמו ה"קונסול אוף ג'ורדאן" ו"נטורי קרתא" מוכרחים לעמוד פנים אל פנים עם העובדה ההיסטורית הזאת. אולם בשעה שהבלתי-ציוניים עוזרים למדינה, ממאנים המתנגדים להפיר בליגאליות של המדינה, ולכן נשאר מחוץ למחנה. אף ההסתדרות הציונית התחילה להתלבט

חכמת ישראל במערב אירופה *

מדים שמלאכתם היתה החקירה. ילידי פולין שהלכו לווינה ולברלין ולערים אחרות, וילידי המערב. ארץ ארץ ומלומדיה. רב חלקה של פוונה: שמעון אפנשטיין, ד"ר מרדכי בראון, אברהם ברלינר, אויגן טויבלר, ישראל לוי, אויגן מיטווק, איזמר אלבוגן, אהרון פריימן. שלזיה הילידי את מאכס גרונוואלד, ממדינת אנהאלס בא הפילוסוף המפורסם הרמן כהן,

הספר גדוש מאמרים על תלמידי-חכמים, דבנים חוקרים וביבליוגרפים יהודים, שתרמו את תרומתם לפילוסופיה היהודית, וגם מלר

(* "חכמת ישראל במערב אירופה", בעריכת ד"ר שמעון פדרבוש, הוצאת "עוגן" שליח ההסתדרות העברית באמריקה בשיתוף פעולה עם הוצאת הספרים מ. גיומן בע"מ, ירושלים תל"אביב תשי"ט, 1958.

ספק מרוויח אילו יכולנו לראות את קלסטר פניהם של חכמי ישראל, אולם אין תמונות בספר. העורך מתכוון להוציא חלק שני ומבטיח גם הוספות. אין לדון על חשיבות המלומדים על פי גודל הערך, כי לכמה מגדולי חכמי ישראל הוקצבו כמה שורות במאמר כולל, בבחינת „עם כל הנערים“. ישנם גם שמות בתוך המאמר הכולל האומרים דרשני. למשל, נזכר העסקן הציוני אוטו אבלס, שחיבר כמה ספרים, אולם אין ספריו בשדה חכמת ישראל. הלא היה יכול להזכיר עוד רבים כגון היינריך יורק־שטיינר, עזריאל קרליבך, ש. שכנוביץ ועוד רבים, שעלו בשטח הפובליציסטיקה והספרות, אולם אם הספר מוקדש לחכמת ישראל, אין להרחיב יותר מדי את המצע. גם הפרק היפה על הרב ד"ר עזרא מונק שייך יותר לתולדות הרבנות בגרמניה, אפילו אם מונק כתב כמה ספרים על השחיטה. מונק נולד באלטונא והיה רב „עדת ישראל“ בברלין, וכנראה פעלה כאן גם חיבתו של העורך לאנשי הילדסהיימר. צפונית מאלטונא, בקפונהאגן, היה פרופ' דוד סימוני סן. ד"ר רפאל אדלמן מקופנהאגן תרם סקירה מקיפה ועניינית עליו. זה היה ביבליוגרף וביבליופיל יהודי מפורסם, וגם על ביבליוגרף גרף אחר, פרופ' אהרון פריימן, ישנה הערכה נאה מאת הרב מרדכי אליאש, וחבל, שהעורך לא צירף גם כמה פרטים על אודות המחברים עצמם, שחלקם הם כנראה אנשי אמריקה ואינם ידועים כל כך לבני ארץ ישראל. וכאן צריך להיאמר, שאין כוונת הספר הנוכחי להקיף את חכמת ישראל במערב כולה, כי הלא נזכרו רק החכמים שנפטרו מימי מלחמת העולם הראשונה עד ימינו ולא החיים אתנו היום. ומשום כך יחפש הקורא לשווא את שמו של ר' משה שטיינשניידר (1816—1907) או שמו של צבי היינריך גרץ (1817—1891), דוד קאופמן (1852—1899), יעקב לוי (1819—1892), חיים שטיינטאל (1823—1899), ר' זכריה פראנקל (1801—1875), שלמה סולומון מונק (1803—1867), מכס גרונבאום (1817—1898). רק ליאופולד צונץ (1794—1886) נזכר בהקדמת העורך. כדאי היה, לפי דעתי, להרחיב את המסגרת ולכלול בכרך ב' את החכמים

יצחק היינמן בא מפראנקפורט דמיין, יעקב בארט היה יליד באוואריה, יוליוס גוטמאן היה יליד הילדסהיים כרב הווינאי ד"ר משה גידמן. ומאותה סביבה, מהלברשטאדט בא הרב נחמיה נובל. בכלל קשה קצת למיין את תלמידי החכמים היהודים לפי ארץ מוצאם, כי מזרח ומערב היו מעורבים. בבית המדרש לרבנים בברלין מיסודו של עזריאל הילדס־היימר (שבא מאיינושטאדט בבורגנלאנד והיה עמוד התווך של היהדות החרדית בצפון גרמניה) למדו רבנים וחכמים מפולין ומהונגריה, ולאיש זה ולבית דמרשו נודעת חיבת עורך הקובץ, ד"ר שמעון פדרבוש, שבאה לדידי ביטוי בהרבה ערכים וגם בהקדמה של העורך. מסופר גם סיפור יפה בשמו של הילדסהיימר: אם תרצה לדעת רש"י, לך לבית המדרש לרבנים, ואם תרצה לדעת על המעיל של רש"י, לך אל ה„הוכשולה“, זה היה שם הסמינר הליברלי בברלין. ואגב ה„הוכשולה“ בא בספר בשם „בית המדרש לחכמת ישראל“ ולפעמים „בית הספר העליון למדע היהדות“. קורא שאינו בקי, עלול לחשוב שהיו שלושה סמינרים כאלה בברלין. אולם כפילות שמות כזו נמצאת גם בשם מחבר אחד, המנוח ד"ר ישעיה וולפסברג, שקרא לעצמו בסוף ימיו: ישעיה אביעד. בספר בא מאמר על ברלינר מאת וולפסברג, ומאמר על נובל מאת אביעד. פגמים קטנים כאלה חוזרים ונשנים בספר. אלחנן רוזני שטיין מובא בשם ע. רוזנשטיין, על־פי קיצור השם הפרטי בגרמנית, והרב עקיבא פוזנר מופיע בשם א. פוזנר, כי גם כאן השפיע התעתיק המוטעה של השם מגרמנית. השמות פרוינד (איזמר פרוינד) ופרוידנטאל נכתבים בשתי יודין על פי ההגייה של שמות אלה באידיש. השם איזמר הוא שם „אריי“, ואיננו זהה עם השם התנ"כי איתמר, ואף על פי כן נקראים גם יצחק משה אלבוגן וגם איזמר פרוינד: איתמר. בין חכמי צרפת נזכרים ישראל לוי, האחים ריינאך, והמלומד איזודור לויב בא בצורת „לאויב“. אם מישוהו רוצה לקרוא באחד המחברים של לויב, יתקשה, אם לא ידע, איך השם נכתב בלועזית, וחבל שאין בסוף הספר מפתח של שמות. הספר היה בלי

ענין רב מצא כותב השורות האלה בהערכת העבודה הבלשנית של יעקב בארט ע"י יהושע בלאו, ובהערכה המעינית של פרופ' ד. ש. לוינגר על גולדציהר. רצוי הדבר, שמישהו יתן לנו הערכה נאה כזאת גם על יוליוס פירסט (1805—1873). הזכרתי בכוונה את מוריס פישברג, כי גם תורת האנתרופולוגיה שעסקו בה הוא ואיגנץ צולשאן ראוייה להערכת רכה. העורך תורם גם תרומה להערכת פרופ' אברהם שלום יהודה, שלמד בברלין, לימד בשטראסבורג ובמאוריד ומת באמריקה. לפי דעתי היו צריכים גם לכלול בתוך קובץ כזה את פרופיסור אומברטו קאסוטו ז"ל מפלורנץ, שנפטר לפני כמה שנים בירושלים. ישנם פה ושם סימנים של עריכה או הגהה לא קפדנית, כך נזכר ר' יונה בוגדי בשם ברדי, בראן נזכר פעם אחת בשם בראון, אולם פרטים אלה אין בהם כדי להאפיל על העבודה החשובה בכללה לסיכום תרומת חכמי ישראל במערב.

מאיר פרנקל

מן הדור האחרון, שעדיין לא זכו להערכה במסגרת הכרך הראשון, וגם אלה שקדמו להם, כלומר את „אבות חכמת ישראל במערב“.

בין תלמידי החכמים מן המזרח שעבדו וכתבו במערב, ישבו בקתדראות והורו, מביא הכרך הראשון את פרופ' אביגדור אפטוביצר, רבי אברהם אפשטיין, הרב ד"ר יוסף שמואל בלוך, ד"ר שמעון ברנפלה, ד"ר משה גאסטר, ד"ר שמואל אבא הורודצקי, ד"ר דב ב. וואכשטיין, הרב צבי פרץ חיות, ד"ר מרדכי זאב אהרנפרייז, ד"ר אהרון קאמינקא, יעקב קלצקין, ד"ר ישראל א. רבין, ואחרים, אולם במקרה נגרע חלקו של ברדיצ'בסקי (מיכה יוסף בן גוריון) (1865—1921), מוריס פישברג (1872—1934). כעת הביאה העתונות את הידיעה על פטירתו של הרב ד"ר אדולף קובר, היסטוריון יהודי, שכתב ספר „מתוך מאה וחמשים השנים של חינוך יהודי בגרמניה“, שעתיד לצאת בקרוב מטעם המוסד על שם ליאו בק.

רְשִׁימוֹת וְסִקִּירוֹת

מחודש לחודש

(ארבעה מקומות). אבל יתר המפלגות ששמרו על עמדותיהן, וגם המפלגה הליבראלית, שזכתה בשלושה מקומות נוספים לעומת מספר המקומות שהיו לשתי הסיעות שנתמזגו בה — הלא קיוו לגדולות מאלה.

בין כך ובין כך יצאו כמעט כל המפלגות מבחירות אלה וחצי תאוותן בידן. שוב נשארה השאיפה למשטר פרלמנטארי יציב של שלוש-ארבע מפלגות חזקות, או של מפלגה אחת שלטת ומפלגת אופוזיציה אחת הראוייה לשל-טון, בגדר משאלה חסודה בלבד. אפשר שמימרתו של ראש ממשלת ישראל, כי "התוצאות הן הישג למפלגה ואסון למדינה" היא מסוג המימרות הבאות לנסח חומרתו של מצב בחריפות יתרה מהראוי, כדי לעורר ע' לסכנות בהווה ובעתיד, וכל התופס אותן כפשוטן הריהו לוקה בהפרזה. אבל אין ספק, כי הקשיים שנערמו בדרך המשטר כתר-צאה מבחירות אלה — חובה להתריע עליהם מראש, וכי עצם הרפכת הממשלה הוא מעתה עניין הכרוך בעיכובים רבים יותר מבעבר. על כל פנים אין להימנע עוד משלטון קואליציוני, על כל התקלות שבו, ואין קואליציה אלא זו של מפא"י עם הליבראלים והדתיים, או עם מפלגות הפועלים האחרות, בלי הליבראלים.

זכיית הקומוניסטים בשני מקומות נוספים בכנסת, בזכות קולות ערביי נצרת, יותר משהיא תוצאה של מאו-רעות-פנים — טענות קיפוח, ממשל צבאי וכדומה — היא תוצאה של מאורעות חוץ, שנתרחשו ומתרחשים בעולם הערבי. אין ספק כי העולם הערבי נערך כולו מאחורי הגוש הסובייטי, לפי הדגם הנייטראליסטי

מיליון עולים ראשון

עם צאת השנה נתבשרנו מישראל על השלמת מספר רב-רושם של מיליון עולים מיום ייסודה של המדינה. מדרכם של מספרים "עגולים", שאינם מבליטים, בדרך כלל, גורלם של יחידים, ולא עוד אלא שהם נטחנים בפיות הדברנים עד שהם נעשים אסימון מחוק. מה שאין כן מספר זה, שכוהו עמו לגלות לא לבד את מה שיש בכלל אלא גם את מה שיש בפרט, כלומר: מיליון של גורלות יחידים יהודיים ושל גלגולי אנוש בתהפוכות ובסבלות דור, שמעטים כמוהו בתולדות האנושות לרוע ולשימצה. טוב איפוא שבדור זה דווקא קם העם היהודי, במדינה ובת-פוצה, והושיט יד עזרת, ואת אשר לא נעשה ולא ייעשה בחסד לאומים — עשה בדרך העזרה העצמית של מסירות נפש ונדיבות לב יהודית, ועוד ידו נטויה.

בחירות שהכזיבו

יחד עם הבשורה המעודדת על התמרור החשוב בנתיבות העלייה, באו התוצאות של הבחירות לכנסת החדשה, שלא היה בהן כדי לעודד כל עיקר. לכאורה, ניתן היה לשער מראש, כי בחירות אלה, שבאו שלא בעתן ושלא בטובתו של המשטר הפרלמנטארי הקיים, אין בהן כדי לחולל שינוי יסודי, נחוץ וגם נכסף, או להביא מרפא לשיטת הבחירות הרובניות-היחסיות, שתקלתן מרובה מתועלתן. אך התוצאות של הבחירות מאכזבות יותר ממה שניתן היה לשער, והאכזבה היא כמעט כללית ומקיפה את כל החוגים והמפלגות. אמנם, מפא"י, כמפלגה הראשה, היתה גם ראשונה למפסידים בבחירות

יישאר לראון עולם בזכרון ההיסטוריה.

על כל פנים, אחת המסקנות של המשפט בירושלים היא, שהיה נחוץ בהחלט לפרוש לפני העולם הלא-יהודי והעולם היהודי את מגילת הייסורים והעינויים, הרצח והשוד של בית ישראל באירופה בימי היטלר. לא לבד הגרמנים, גם שאר העמים זכרונם הקיבוצי לקוי קצת ונוטה לפעול על דרך הסינון וההשכחה, מדעת או שלא מדעת, כזכרוננו של הפרט. טוב אפוא שמשפט אייכמאן הזכיר לעולם עד היכן "עם תרבותי" כעם הגרמני יכול להגיע, ולאיה שישלול של שיטות רצח המונים הוא מוכשר מכוחה של הטכנולוגיה החדשה. פרישת יריעת האימים לפני דעת הקהל בעולם באה בשעה חמורה ביותר למזרח ולמערב כאחד — בשעת משבר ברלין, על כל התוצאות העלולות להתפתח ממנו. לאור הבלהות של משפט אייכמאן, הלא יחד העולם המערבי והמזרחי כאחד נוכח האפשרות המחרידה של גרמניה מאוחדת בעלת הכרעה צבאית באירופה, מזה, והאפשרות האחרת — של מלחמה אטומית כפתרון למשבר ברלין, מזה.

סימני זעזוע — ללא תשובה

נודעו העולם ונודעו גם בני גרמניה, וביחוד בני הנוער בגרמניה, אך ניתנה האמת להיאמר, ואף חובה היא לאומרה, כי מי שקיווה להרגשת אשמה ולהרהורי חרטה עמוקה שיתעוררו בלבבות המוני העם הגרמני — נתאכזב מרה. ד"ר היינריך גרובר, מחסידי אומות העולם, שהיה עדי הקטיגוריה במשפט ירושלים, פירסם זה לא כבר בקלן גילוי-דעת, שבו קבע, כי אם נשיא גרמניה המערבית, ד"ר ליבקה, מצהיר עתה, כי "הגרמנים של עכשיו מתביישים בכך שבני עמם ביצעו פשעים אימים כאלה" — הרי לא די בכך! והוא הוסיף: "אל לנו להסתפק ברמזים קלושים ומעורפלים, שכן חלק מהאשמה רובץ על כל הגרמנים כולם. עלינו לקום ולהתוודות, כי חטאנו! רק התנהגות כזאת היתה מסר ייעת בידינו להבין את תפקידנו — תפקיד כולנו! רק התנהגות כזאת יש בה כדי לשחרר אותנו מאימי עברנו".

הידוע של נאצר. היערכות זו ניתן לה ביטוי סופי ומחלט בטוניסיה על ידי בורגיבה, בפרשת ביזרטה. הרפתקה זו, שעדיין לא נסתיימה, מעידה, כי "המדינאי הערבי הפרו-מערבי האחרון" שינה טעמו לחלוטין, וכי נעלמו הספיקות האחרונים אצל קברניטיהם התועלתניים של מדינות-ערב ביחס למעשי שיותה של מדינות נאצר בזירה הבין-לאומית.

מסקנותיו של משפט

משפט אייכמאן בירושלים עדיין לא הגיע לכלל סיום, אבל כמה מתוצאותיו החשובות, החברתיות, המדיניות והמוסריות, כבר נראות לעין עוד לפני הוצאת פסק-הדין, ויהיה אשר יהיה. ממילא אין לדחות עוד הסקת כמה מסקנות ממשפט זה. התפקיד שמילא משפט זה עד כה מצדיק את ההנחה, שחשיבותו עולה על גורלו של יחיד או אפילו של ציבור, של עם שלם, שכן הוא נוגע במישורן לגורלה ועתידה של האנושות כולה.

ברור שאין אנו גזענים ולא נוכל להיות גזענים גם בעתיד, בחינת מותר האדם מחיית-הטרף הנאצית. דווקא משום כך עלינו להיזהר מלראות בכל גרמני, באשר הוא גרמני, רוצח ופושע. אבל אין אנו ממונים, גם כן, מטעם שר-ההיסטוריה לחלק תעודות סליחה ומחילה לאומה הגרמנית בכלל, וליחידים גרמניים, בפרט, ואין אנו בני חורין להצהיר הצהרות סלחניות כוללות בשם העם היהודי ההרוג. לא ניתנה לנו רשות לכך מטעם הקב"ה ומטעם ששת מיליוני אחים שנטבחו באירופה, ושום סיבה, מדינית או הומאנית, דתית או מוסרית, אין בה כדי מתן-היתר לכך.

וכן אך למותר הוא להדגיש, כי שילומים ופיצויים אישיים אינם עניין לכך. דבר זה נהיר יפה לקברניטי הגרמנים במערב, גם אם אינו נהיר כל כך להמוני העם הגרמני. אפילו פ. י. שטראוס, שר-ההגנה של ממשלת מערב גרמניה, אמר זה לא כבר לסופרו של "ריפורטר", שהוא יודע, כי השילומים אינם התשובה המכרעת לאשמה הקיבוצית של העם הגרמני, וכי בעוד עשרים שנה לא תפור דעת הציבור הבינלאומית את המעשה הזה, בעוד אשר זועות המשטר הנאצי ומעלליו

תקופה העלולה להוליך לא לרצח עם יחיד בלבד אלא לרצח עמים רבים.

מליצי יושר

והנה, אם בסופו של משפט אייכמן פסו המוחים נגד זכותה של ישראל לשפוט, ונאלמו דום המתריעים על "הפרת החוק הבינלאומי" וחילול קדוֹ־שתו על ידי חטיפת הפושע, קמו — לעומת זאת כמה מליצי יושר הטוענים, שאין לדנו למיתה. הקו עובר דרך חתך משונה ביותר, מן אנשי "צער בעלי חיים" ומגיני "זכויות האדם" עד הפאציפיסטים מבית מדרשו של ויקטור גולאנק, המוֹלֵּ הפילאנטרופ הלונדוני הידוע, ועד — לנשיאת "הדסה" באר־צות הברית, מרת קראמארסקי, שעם שהיא עצמה מבית־עבדים של גרמניה יצאה, באה להשיא עצה לישראל לנהוג כלפי אותו רוצח המונים במידת החסד.

אי־שהכוונה הגרמני, ד"ר היינריך גרובר, כבר השיב לויקטור גולאנק תשובה ניצחת כשקבע: "אמנם, טוב להיות הומאני, אבל ישנה הומאניות שֶׁהיא פוגעת בקרבנותיו של האדם אשר עברו מבקשים יחס של "לפנים משורת הדין"... אצל מתבולל כגולאנק קל יותר למצוא צד של הסבר לתופעה זו של רגישות חולנית וסלחנות יתרה, ששורשה פחדנות. אצל ראשי הסתד־רויות ציוניות קשה למצוא צד פוה, ומאליה מתבקשת השאלה: מי יפה כוחם לסלוח בשמם של ששת המיל־יונים? ואם היסוסים הומאניים להם, הלא ייטיבו לעשות אם יחכו בדומיה להוצאת פסק־הדין בירושלים. חוקה על שלושת השופטים בירושלים (אף הם כולם פליטי חרב היטלר) שלא פכה בלבם הניצוץ ההומאני גם אחרי חד־שים תמימים של גביית עדויות־הזוועה ושמיעת טענות אייכמן, כי הוא "חף מפשע", אם ידוניהו לא למיתה, כי אם להעברה מתא־הזוכית לכלוב של זכר־כית ולמאסר־עולם — זכותם היא. אך יחדלו נא, בינתיים כל ה"הומאניסטים" במחננו אנו לגלגל רחמיהם. אנשים טובים אלה יעצו קודם לממשלת ישראל להימנע ממשפט זה, מחשש הגברת האנטישמיות בעולם. המשפט הוכיח, כי ידם של שונאי היהודים רמה רק במקום שהם מסוגלים להטיל פחדם, ואילו הם כשלעצמם מוגי־לב הם,

אכן, משאלתו של ד"ר גרובר נשארה בגדר משאלה ותפילה של יחיד, של צדיק בדורו. אמנם, משפט ירושלים נמסר באריכות ובצורה נאמנה בעת־נות, בראדיו ובטלוויזיה של גרמניה המערבית. אפילו כן לא ערר תנועת תשובה המונית. אבל דבר אחד הוברר במהלך המשפט בצורה נעלה מכל ספק: הוברר תפקידו של העם הגרמני בפשע הגדול ביותר בדברי הימים והוברר לכל מי שהושפע מתעמולת השקרים הניאו־נאצית לאחר המלחמה, כי רצח ששת המיליונים אינו לא אגדה ולא הפרזה, וכל מי שערער על זכותה של ישראל לשבת כסאות למשפט ועל מידת הצדק שלא תופר — חזר בו מערעורו וממשפטו הקדום.

התגוננות וגבורה

אם לפני המשפט היו בינינו שההינו להשתאות על כך, שההמונים היהודיים באירופה לא גילו התנגדות עזה יותר לתלייניהם, ושהלכו "כצאן לטבח" וכו', הרי באו עדי הקטיגוריה במשפט ירו־שלים והפריכו טענה זו באופן יסודי ואם גם טראגי ביותר: הנסיבות היו כאלה, שהתנגדות כלשהי היתה בלתי אפשרית ברוב המקרים, בייחוד בשים לב לקשר הבינלאומי שקשרו על יהודי אירופה חבריו של האינטרנציונל האנטישמי, ובכל מקום שהתנגדות היתה אפשרית — היתה גם התגוננות־גבורה. אם לפני המשפט בירושלים רבו האומרים, כי הנוער בישראל, "לא יוכל להבין זאת", נתברר לאחר הדיונים במשפט זה, כי הנוער בישראל הבין והבין, ולא עוד אלא שהודה מכל לב, באבל ובגאון, עם ששת המיליונים.

הגדולה שבסכנות

משפט אייכמן התנהל בימי טיסה לחלל ותכניות של טיסה לירח. דומה היה כאילו בא המשפט להזכיר לאנו־שות, כאשר לא הופיר שום מאורע חשוב אחר בשנים האחרונות, כי הג־דולה שבסכנות המאיימות על המין האנושי נשקפת לו מבית — מן האדם ומיצר־לִב־האדם, וכי אדם זה, הסר־האמונה, העיקרים והערכים המוסריים — הוא "הומו סאפיינס" הניהיליסטי בן המאה העשרים — רחוק מלהיות מוכן וראוי לטפל פהלכה בבעיות הקיום וההידלון של התקופה האטומית,

דים ובין העם הגרמני. אילו הודה בפשעו והראה סימני חרטה פנה היה יוצר בזה משום ראשית יחס, שהיה מוליך בדורות יבואו לסליחה וכפרה. אבל הוא וסניגורו בחרו בדרך הכחשת כל אשמה והטלת האחריות על הממונים עליו, ובזאת הקימו קיר גבוה בין העם הגרמני שהרוצח הוא אחד מבניו, ובין העם של קרבנותיו, העובדה שרוב בני גרמניה בזים לו, לאייכמאן, אינה משנה את המצב בנידון זה, לא מבחינה פסיכולוגית ולא מבחינה מוסרית. טוב שמליצי היושר למיניהם ישימו לב לדברים אלה שאומרים ידע לקיימם בימי עברה וזעם במחנה דאכאו, וידע למצע מעשי הצלה מתוך חירוף נפש ממש. שכן יש בדבריו משום ראית אמת היסטורית ומשום ראית אמת הומאנית כאחת.

יצחק עברי

ואייכמאן ראוי וראוי גם מצד זה, להיות ראש כנופיתם.

זוהי גם התשובה לשאלת בנו של גנראל רומל, ששאל: "איך זה טוען אייכמאן שלא היתה לו ברירה, מכיוון שנצטווה להוביל יהודים למוות, והלא יכול היה להתנדב להישלח לחזית, ומיד היו משחררים אותו מתפקידו?" והתשובה פשוטה היא: רוצח ההמונים לא זו בלבד ששמח למלא תפקיד זה והתגאה בו, אלא היה מוג'לב הבוחר להרוג נשים וילדים וזקנים, בעורף, מאשר להישלח לחזית-האש. ואם לפתח של חרטה — כבר אמר לעתונאי ההר-לאנדי זאסן: "רק ילדים מתחרטים על מעשיהם".

על משה איפוא, אם ד"ר גרובר הנ"ל חזר מהמשפט לגרמניה בלבד כבד והכריז: "התנהגות אייכמאן במשפט העמיקה את התהום הפעורה בין היהודי-

תוספת לרשימת המשתתפים של הקונגרס הציוני הראשון*

בעמוד 94, במקום "לואיז מונק", צריך להיות: אלואיז; בעמוד 95, במקום: "בגריאה ג. כהן, צריך להיות: גבריאל; בעמוד 96, במקום "בלאש באהאר", צריך להיות: בלאנשה; במקום "אאוגה ואלגטיין", צריך להיות: אאוגנה; בעמוד 97, במקום: "י. ל. שליטה", צריך להיות: שליט. השם הבדוי עזריה, אינו שייך לשוודיה. בעמוד 98, שורה ב', במקום: "בראש השורות הסטינוגראפי", צריך להיות: כראש; בעמוד 99, במקום: "עוזר קושש", צריך להיות: קוקש.

לרשימת השמות, שהובאו במקומות אחרים, ולא הובאו ברשימתנו, כדאי להוסיף את כתריאל צבי שרחזון מניר-יורק, שנזכר במאמרו של סטיפן וויין ב"יואיש פרוגטיר" (אוגוסט, 1947) כמשתתף בקונגרס הציוני הראשון, והוא לא השתתף.

ועוד, סברא: גרשום בארד סבר (במכתב פרטי), שא. ה. רייך היה בין המשתתפים.

חיים אורלן

רשימה נוספת של משתתפי הקונגרס הציוני הראשון הובאה בקובץ "תיאודור הרצל יאהר-בוך", וינה, תרצ"ז, בעריכת טולו גוסנבלאט, ובה שני שמות נוספים: אוסקאר מאיר באול (סדרן); מארקו ברוך, רומא. ברשימת העתונאים המובאת שם נזכרים עוד כששה-שבעה שמות, שמצטרפים לרשימת המשתתפים: הרמאן ברלינר, עורך, ציריך; ה. קאופמן, עתונאי, שם; ה. דופארק, עורך, לונדון; א. שטרנברג, עתונאי, שם; אדווין קולינס, עתונאי, שם (לא ברור, אם הוא יהודי); יוליוס קוהנר, סופר, וילומיץ (בוהמיה), ועוד שם של נוצרי, כנראה: י. ו. בואוטון-וילי, עתונאי, וינה.

ברשימתנו ב"בצרון" חלו שיבושי דפוס, שיש לתקנם: בשורה ד' מלמטה, עמוד 92, במקום: "שלושה אורחים נוצריים", צריך להיות: שלושה מהאורחים הנוצריים; בעמוד 93, בסוף הערה ב', במקום: "מספר המש-תתפים בו הוא 101", צריך להיות: 201;

* "בצרון", חוברת כסלו, תשכ"א.

ZIM to israel

שנה טובה הכתבו

תתברכו בכל טוב לשנה החדשה.
שנת חיים ושלום, בנין עליה למדינת
ישראל ולכל עם ישראל בתבל.

42 BROADWAY,
NEW YORK 4, N. Y.

א/ק ישראל וגם א/ק ציון מפליגות מגיור
יורק כל שלשה שבועות... א/ק תיאודור
הרצל וגם א/ק ירושלים (בעונה)
מפליגות מחופי ים התיכון כל שבוע.
• כל אניה מצוידת במכשירים
לקביעת יציבות הספינה.
• מאכלים כשרים אף למהדרין.
• האטמוספירה הישראלית מורגשה
מיד כשהגן דורך על מפתן האניה.

ברכותינו הנאמנות לשנת בריאות ויצירה לבנינו
ובני ביתם, לכל קרובינו, לידידנו, ובמיוחד
לסופרים העברים במדינת ישראל, בארצות הברית
ובאשר הם שם, ולכל חברינו בהסתדרות העברית,
הציונית וההדסה.

אמת ואברהם שפייזנהנדרלר

בית הדרפוס, "פוטורו"
מדפיסי ה"בצרון" ו"הדואר"
וכתביעת שונים בשלוש הלשונות
עברית, אידית ואנגלית.

FUTURO PRESS, INC.

476 Broadway, New York 13, N. Y.

CAnal 6-1730

ספר הדקדוק והחבור מאת ד"ר צבי בלזומברג

הספר מכיל 62 שעורים. השעורים ערוכים
ע"פ שיטה פסיכולוגית החל מן התופעות
הדקדוקיות השכיחות ביותר בלשון. כללי
הדקדוק והתחביר סדורים ומוספרים בדרך
אינדוקטיבית, ומתוך שפע דוגמות המר
באות ע"י המורה יוכל הלומד עצמו להסיק
את הכלל ולנסחו. מיד אחר הרצאת השעור
בדקדוק יבואו תרגילים לשם שינון בעל
פה. תרגילים אלו עשויים להקנות לתלמיד
רהיטות בשימוש התמונות והצורות
החדשות.

המחיר \$4.00

HEBREW PUBLISHING CO.

79 Delancey St. New York 2, N.Y.

הנהלת

בית ספר גבוה

שעל יד ישיבה אוניברסיטה

**Yeshiva University
High School**

FOR BOYS
2270 Church Ave.
Brookly 26, N. Y.
Amsterdam Ave.
and 186th St.
New York 33, N. Y.

FOR GIRLS
2301 Synder Ave.
Brooklyn 26, N. Y.
462 West 58th St.
New York 19, N. Y.

מברכים את נשיא ישיבה אוניברסיטה

ד"ר שמואל בלקין ומשפחתו

ההורים, המורים, התלמידים

והתלמידות

בכוח"ט ובשנת גאולה שלמה

לישראל

ישיבת

בית המדרש לתורה

מברכת את הר"מים, המורים והתלמידים שבכל מחלקות המכון, את הרבנים חניכיה המשרתים בקודש בכל אתר ואתר, הדיי רקטורים, הפקידים ואגודות העזרה וכל המנדבים בכל ערי המדינה, את כל הרבנים בשיקגו ובכל קהילות ישראל ואת כלל ישראל בכל ארצות העולם וביחוד במדינת ישראל

בשנת חיים בריאות ואושר

יה"ר ששנת תשכ"ב הבאה עלינו לטובה תהא שנת שלום ושלוחה וזוכה בהרמת קרן התורה ובגאולת עמנו בחומר וברוח.

הרב אשר צפתמן
נשיא

הרב חיים דוד רגנסברג
מנהל

ד"ר יוסף בכר
דיקן התלמידים

הרב מנחם גודמאן
מוכיר המשרד

הרב נתנאל שווארץ
מנהל משרד ליחסים ציבוריים

ספרית "לדור"

שעל-יד

ועד החינוך היהודי בניו-יורק

ספרית "לדור" כבר זכתה לתפוצה של 175 אלף טופס. רוב בתי-הספר והמחנות העבריים בארצות-הברית ובקנדה משתמרים בספרי "לדור" כחומר-קריאה-ולמוד מאלף ומהנה כאחד. שפע הנושאים של ספרי "לדור" מקיף את חיי עמנו ויצירתו בכל תפוצותיו בעבר ובהווה. ספרי "לדור" כתובים בשפה קלה וברורה והם מופיעים בהווית ציורים אמנותיים ובהידור רב. עד עכשיו הופיעו 30 ספר.

בשנת תשכ"ב יופיעו הספרים הללו:

הגבורים הצעירים, שני חלקים, מאת יעקב חורגין בעיבודו של צבי טשאק ספורי חסידים, מאת י. ל. פריץ ויהודה שטיינברג בעיבודו של אלחנן אינדלמן היים וייצמן מאת משה יאהרבלום הסוד מאת מיריס; חווגיה נזר מאת משה סמילנסקי בעיבודו של אלחנן אינדלמן מחיר כל ספר — דולאר אחד. לקונים 10 טפסים או יותר בבת אחת הנחה של 25 אחוזים; 25 טפסים או יותר בבת אחת — הנחה של 40 אחוז.

בהמנות יש לפנות לפני הכתובת:
Jewish Education Committee Press
426 WEST 58th STREET
New York 19, N. Y.

הנהלת

ב"ה

הישיבה והמתיבתא

תורת חיים

631 בעלמאנט עוועניו

איסט ניו-יורק, ברוקלין

מברכת

בשנה טובה ומוצלחת

את הרבנים והעסקנים, הר"מים, המנדבים המורים ותלמידיהם, אגודת הנשים ואגודת ההורים וכלל ישראל ומדינת ישראל.

כוח"ט לכל ידידינו

הרב יצחק שמידמאן הרב ניסן טעלושקין ראש הישיבה

ראש ועד החינוך

יחזקאל בראנד

יו"ר ועד הפועל

Yestiva and Mesivta Toras Chaim
631 Belmont Ave. Brooklyn, N. Y.

בקשה לקורא!

הצדקות המאוחדות בירושלים שהגם המוסדות הגדולים והותיקים ביותר של הישוב בארצנו הקדושה הידועים בעולם היהודי בשם "ת"ת וב"ח", מונים שמונה עשר מוסדות ואתם קשור גורלם הפלפלי של אלפי נפשות.

אלפי תלמידים נזונים מדי יום ביומו בבתי התבשיל חנם, בארוחות מבריאיות, רבים נהנים גם מהלכשה הגונה במשך כל השנה. בישיבות "עץ חיים" לומדים כיום מאות אברכים, רבנים גדולי תורה ויראה ומקבלים את כל תמיכתם עבורם ומשפחותיהם. אלפי חולים מקבלים את עזרתם הרפואית בבתי החולים הכלליים של "בקור חולים" ועשרות אלפים המקבלים עזרה רפואית חנם בקליניקות של בקור חולים ומח" לקותיה השונות.

על העליה הגדולה של 13 השנים האחרונות, מאז קום המדינה, עלה תקציב המוסדות ומגיע כיום לסכום הכללי של מליון וחצי לירות ישראליות.

הענו לקריאתם של מוסדות אלו והאלפים החוסים בצלם לקראת השנה החדשה ושלחו את תרומותיכם בעין יפה ל-18 המוסדות החוגגים השנה את יובל ה'121 שלהם ונשארו עד היום עורף הישוב בחלוציותם על שדה התורה והחסד. בזכות הצדקה תתברכו בשנת חיים ושלוש ברכה והצלחה.

שלחו את תרומותיכם אל:

United Charity Institutions
of Jerusalem
154 NASSAU STREET
New York 38, N. Y.

דוד ל. מקלר, נשיא יצחק בנז'מין, גזבר
עורך "טאג'מארגען זשורנאל"
משה אליאך, מנהל כללי

ברכת שנה טובה לכל לקוחותינו!

From

KOSHER DESSERTS, INC.
MANUFACTURERS OF
KOJEL

שנה טובה ומבורכת
לכל קרובינו וידידינו ולכל בית ישראל.
משה שוואגער ומשפחתו

הנהלת מיסדר משה הם אגודות בני ציון

בפילדלפיה

מברכת את חבריה

בשנה טובה ומאושרה

יעקב צוזמר, נשיא כבוד

יעקב שטערן מאיר לוי

נשיא

גזבר

מורים רוזומף מאיר ווייציל

מתאם הפעולות

מוכיר

ברכת שנה טובה

ועד עירוני של ה"פארבאנד"

ש. בונצ'ק, יושב ראש

בנימין פלר, מזכיר

מ. ל. ווייס, גזבר

הננו מברכים בברכת שלום ושנת גאולה את כל חברינו ואת כל העברים בכל אתר ואתר העובדים באמונה למען שפתנו, עמנו וארצנו.

מרים וזאב אגרונוב

שנת גאולה וישועה לעמנו וארצנו.

יעקב צוזמר

פילדלפיה, פא.

ד"ר ה. גומברג

מברך את בית ישראל

בברכת שנה טובה ומוצלחת

שיקגו

ד"ר חיים הרים ורעיתו

מברכים את מנהל מערכת ה"בצרון".

הד"ר משה טשרנוביץ ומשפחתו וכל

תומכי ה"בצרון" וקוראיו

בשנה מאושרת.

שנת שלום וברכה

לקרובי וידידי בכל אתר ואתר

יעקב אברהם עפעל ומשפחתו

ויטרויט, מישיגן

NEW YEAR GREETINGS
TO ALL OUR FRIENDS
ROOF HEALTH CLUB
SHERATON ATLANTIC HOTEL
Broadway at 34th Street
New York City

לצבור המורים, לעסקני התרבות והחנוך
הלאומי בכל אתר ואתר, למנהיגי תנועת
ישראל העובדת, לפרנסי המגפיות,
למדיני תישראל ושריה והסתדרות
העובדים ולכל עם ישראל
שנת ברכה, בצרון ושגשוג
הועד המרכזי של בתי ספר עממיים
יהודים בארצות הברית וקנדה

ש. שאפירא ל. רובינשטיין
יושב-ראש מנהל

שנה טובה לכל קרובי בישראל ובאמריקה
הרב מרדכי באום ומשפחתו
ברוקלין, נ. י.

ד"ר אהרן דובנוב

מאת

שנת גאולה שלמה, שלום, בריאות והצלחה
2115 W. Grand Boulevard
Detroit 8, Mich.

שנת שלום ושלוה, ברכה והצלחה
לכל קרובינו וידידינו.

יעקב גודמן ורעייתו

336 West End Ave., N. Y.

ד"ר משה איינהורן

עורך "הרופא העברי"

מאת לכל קוראי "הרופא העברי" וקוראי
"בצרון", עורכיו ומשפחותיהם
שנה טובה ומבורכת.

ניו יורק

שנת ברכה והצלחה, גאולה שלמה וישועה
לאחינו די בכל אתר ואתר.

יצחק רבינוביץ

סוואמפסקוט, מאס.

ברכת שנה טובה

לכל בני משפחתי ומיודעי בכל אתר ואתר
שמעון עוזר קאמענעצקי

אנו מברכים את כל חברינו בשנה טובה ומוצלחת
הקבוצה העברית של טולידו, אוהיו
בן ציון סמירין, נשיא
זלמן מוסטוב שלמה סמולין
סגן נשיא ראש ועד התכנית
גדליהו שאפנעק, גזבר
זלמן מנדלסון, יצחק שילער, מזכירים

הגני מברך את כל בני משפחתנו, את כל חברי
המרכז היהודי דברוקלין ואת כל ידידי וחברי
בברכת שנה טובה ומתוקה, שנת שלום וגאולה
שלמה לעמנו בארץ-ישראל ובכל תפוצות הגולה.
הרב ישראל חיים לוינמל ורעייתו
ברוקלין, נ. י.

אני מברך את ידידי מר יעקב צוזמר
מפילדלפיה ובית לחם נ"ה בברכת
שנה טובה וגאולה שלמה לעמנו
ולארצנו.

פראנק קעסטי

מאטאפאן, מאס.

אנו מאחלים לכל קרובינו וידידינו ולכל
ישראל שנה טובה ומבורכת.

יעקב ופיגל קניגסברג

ברכת שנה טובה ומוצלחת, שנת בנין,
עליה ושלום למדינת ישראל, שנת אושר
ובריאות לכל קרובינו וידידינו בכל
אתר ואתר.

חיים ליף וביתו

שנה טובה וכוח"ט

למשפחותינו וכל מיודעינו ומכירינו.
ד"ר מ. גרבר ורעייתו

קליוולאנד, אוהיו

יחודית, יעקב, רפאל ואילנה יוזליץ
מברכים את משפחותיהם, ידידיהם
ומכיריהם בארצות-הברית ואת משפחתם
בישראל בשנה טובה ומוצלחת.

105 Arden Street, New York 40, N. Y.

שנת ברכה והצלחה

יעקב ליפמאן

ניו יורק.

LO 7-8700

INWOOD WINE &
LIQUOR CORP.

Call Us For Service
4765 Broadway
(Cor. Dyckman St.)
New York City

GLENN'S
HABERDASHERY, INC.

"Men's Wear for Men
Who Care"
178 Dyckman Street
Tel. LO 9-4470
New York 40, N. Y.

WORLD DRUGS

Prescription Specialists
M. Rosenblatt, PhG.
172 Dyckman Street
New York
Phone: LOrraine 7-1282

Greetings from
a friend of

DR. M. E. CHERNOWITZ

LO 7-2770

FOR STYLE AND FIT
COME TO THE
DYCKMAN DRESS SHOP
190 Dyckman Street
New York City

LOrraine 7-5965

MEYER POLLACK

בשר כשר

Strictly Kosher

Meat and Poultry Market
153 Dyckman Street
New York City

LOrraine 9-9384

FAMOUS

Kosher Delicatessen

כשר

202 Dyckman Street
New York City

DYCKMAN HARDWARE
& SUPPLY CO.

H A R D W A R E

House Furnishings,
Janitor's and Apartment
Electrical, Plumbing
Supplies - Paints - Glass
Repairing - Keys Made
Tel. LO 7-1589
200 Dyckman Street,
Near Broadway
New York 34, N. Y.

MERIT PHARMACY

210 Dyckman Street, N. Y.
R. Moses, B. S.
L. Schwartz, B. S.
Phones LO 7-2876
LO 9-9363

PERSONAL CLEANERS
& DYERS

Same Day Service
Cleaning On Premises
213 Dyckman Street, N. Y.
near Bickford's LO 7-6830

שנה טובה

בית מסחר ספרים

CO 7-2407

SOLOMON RABINOWITZ
HEBREW BOOK STORE
30 Canal Street
New York 2, N. Y.

לקוראי ה"בצרון",

לקרובי ומיודעי בישראל

ובארצות-הברית

בשנה טובה ומבורכת.

בנציון שיפמן

בשנה טובה ומוצלחת ובכתיבה

וחתימה טובה אנו מברכים את

אחינו וב"ב בניירירוק, את כל

קרובינו וב"ב כסט.לואיס, את

אחינו וב"ב בישראל, ואת כל

ידידנו באשר הם שם. המברכים

מתתיהו ורחל פרידמן

שנה טובה

הגנו מאחלים לכל ידידנו,

קרובינו ומכירינו בישראל,

בארצות הברית ובכל אתר ואתר

שנת בריאות שלום והצלחה

מרדכי (מאקס)

יעמי גרשברג

ברכת מזל טוב ליוך געורי מימי למדנו בישיבת

"עץ חיים" בירושלים עיה"ק

ר' שמריה הכהן מרגליות

(בן הרה"ג ר' אליהו בנו של ר' שמעון מו"ס,

מחלוצי מפיצי הספרות התורנית בישוב הישן),

ורעייתו הנכבדה, להפנס נכדם החביב

אליהו נתן לגיל של מצוות.

יהא חילו רב לאורייתא ויתערה בארץ מולדתו

ומולדת אבותיו.

א. ר. מלאכי ורעייתו

כאשר אתה בניו-יורק — בקר

LEO FULD'S

Cafe

SAHBRA

Only Israeli Cafe in America

Only Strictly

KOSHER NITECLUB

IN MANHATTAN

THE 4 HAYALONS

Israeli Comedy, Satire,

Humor Quartet

Esther Tohbi and All Israeli Revue

Parties 30 to 300

2 Shows Nitely. 3 Sat.

HOTEL WESTOVER

72nd Street

bet. Broadway & W. End Ave.

TR 3-1276 - EN 2-9600

יעקב קעסטענבוים ורעיתו ומשפחתו

מברכים את קרוביהם וידידיהם בשנה טובה ומעוטרת. תהא השנה הבאה עלינו שנת גאולה וישועה לכל היהודים. תכלה שנה וקללותיה ותחל שנה וברכותיה.

ברוקלין, נ. י.

א כתיבה וחתימה טובה צו אונזערע

פריינד אין אמעריקע בכלל, או צו אונזער

משפחה אין ישראל בפרט.

ראָזע און אברהם גערש

קהילה משכני-יהודה

מברכת את כל חבריה ואת הרב ד"ר ישראל י. קיויס ואת כל העברים באמריקה בגמר חתימה טובה, בשנת חיים טובים, ברכה והצלחה בוסטון, מאס.

ברכה לבבית לכל חברי הרבנים

ולקרובינו בדיטרויט

הרב משה חיים אדלר ורעית

דיטרויט, מישיגן

ברכה לחברי מערכת „בצרון“ ולבני משפחת מיסדו הגדול הפרופ' ר' חיים טשרנוביץ ז"ל, העברים העומדים על משמרת התחיה העברית. **ד"ר שמעון ברנשטיין ורעית**

ניו-יורק

אנו מברכים את בתנו ד"ר גיטה לוינדרון ואת בעלה משה רוזן ואת בניהם דוד בן ציון ויונתן, את בתנו פרומה ואת בעלה ד"ר חיים מרדכי בלום ואת בניהם משה ישראל ובן ציון ובתם חיה סימי ואת כל קרובינו ומיודעינו די בכל אתר ואתר.

מ. ב. לוינדר ורעיתו מריג

ניו-יורק

Barricini
wishes you a

HAPPY NEW YEAR

שנה טובה וסתיוקה

for
**FUND RAISING
SUCCESS**
with
EXTRA PROFITS
contact
**BARRICINI
CANDIES**
Dept. G 15
22-19 41st Avenue
Long Island City 1, N. Y.

BARRICINI
*Famous the World Over
for Fine Kosher Candies*

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 83c size
Save as much as 61c

Also available in 39c and 18c sizes
When Nature "forgets"... remember

EX-LAX
THE CHOCOLATED LAXATIVE

הפלה לאירופה... התחל סיוודך בישראל על אידיהנופש של קונארד

עלה על האניה להפגת-חג
רוחית-עונג של קונארד
דרך הים האטלנטי! אחרי
תענוגות נסיעתך, פתח לבך לקראת
אירופה כולה. קשרים נוחים עם ישראל
מספיקים הזדמנויות לבקר בדרך
את לונדון ופאריס!
מאכלים מצוינים, שירות ללא-פגם.
ריקודים, מסיבות, ספורט, משחקים
• תשומת-לב מיוחדת לצרכי
כשרות • חדרים לתפילה על האניה.

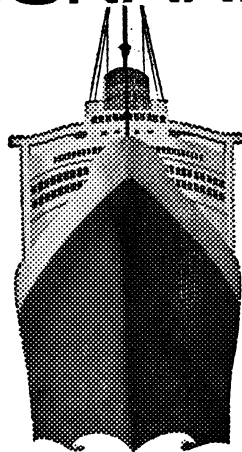
טיולי נופש בכל עתות השנה

טיולי ים התיכון בקארניה
אוקטובר 3, 1961, מאי 1, 1962
טיול דרום הים הפאסיפי — המזרח הרחוק
בקארניה

יאנואר 2, 1962
טיול ים התיכון במאוריטניה
פברואר 3, 1962

4 טיולי-משש במאוריטניה לים הקריבי
דצמבר 1961, ומשך אפריל 1962
ראה סוכן הנסיעה שלך
הנסיעה היא חצי התענוג! טע

CUNARD

CUNARD LINE

25 Broadway, N. Y. 4 • BO 9-5300
441 Park Ave., N. Y. 22 • PL 5-4300

הוצאת „שילה“ ניו-יורק

מה יעשה המורה המלמד ראשית הלשון העברית, ויש בכיתתו תלמידים הנעדרים לעת לעת — הילמדם את אשר החסירו — ביחידות? אם ישתמש המורה בספר הלימוד היחיד במינו

שֵׁר הַלְשׁוֹן

חלק ראשון, מאת צבי שארפשטיין

יוכל התלמיד המעוניין להכין את השיעור שנעדר בו, בעצמו בלי עזר. הציורים הרבים שבספר מתארים כל שם וכל פועל ואפשר לו לתלמיד רגיל להתכונן בעצמו. לא לחינם משתמשים טובי המורים בארצות-העברית ומחוץ להן בספר זה. הנסיון הורה להם כי הספר מודרג וקל וציוריו חופפים את כל תכנו.

* *

מה תעשה הגננת המבקשת ללמד בגן לא מלים עבריות בודדות, ואפילו לא משפטים בודדים, אלא לקשרם ולכללם בסיפור מעניין? — תשתמש בספר

יומו שֵׁר שְׁלֵמָה

ספר בתבנית גדולה שציוריו גדולי מידה הם והם מצטרפים לסיפור מעניין מאד. הילדים ייהנו מאוד ויפתחו לשונם לדבר ולספר בענייני הבית והגן, על בני אדם ועל בעלי חיים, על כל דבר המושך לבם

* *

מה יעשו המנהל והמורה המבקשים להכשיר את התלמידים להבין תפילה ולהשתתף בתפילה בציבור מתוך ידיעה והבנה? — יקבע בכיתה את הספר המשובח

הַמְכִּין לַתְּפִלָּה

חלקי תפילה קלים וחשובים, קלים בתחילה וקשים יותר אחר כך, והם באים בלויית תרגום אנגלי מודרני ודיבורי, ולפני כל תפילה באה הקדמה קצרה באנגלית להסביר עניינה. הספר מתפשט בכל ערי הארץ, כי נוכחו המנהלים והמורים בתועלתו הגדולה.

* *

מנהלים ומורים שלא עיינו בספר

בְּבוֹתֵינוּ

מאת צבי שארפשטיין

(לאחר ספר לימוד ראשון ללשון)

יטיבו לעשות אם יתבוננו בו להעריכו, כי עשוי ספר זה לפתור את הבעיה הקשה ביותר, להכשיר את התלמידים להבין את החומש. אין זה ספר המיוסד על צימצום ומקפח סיפורי תורה, בצאתו ידי חובתו במלים ספורות וקטועות, המכפידות במקום להקל, אלא קובץ מסיפורי בראשית בצירוף אגדות חז"ל ובלשון פשוטה, ובמידת האפשר בניבים המקוריים. המעבר מספר זה לחומש לא היא קשה ביותר. הספר מצויר יפה לפי רוח הארכיאולוגיה וישמש ריאליה לכלים קדומים ולמנהגים עתיקים.

* *

מה יעשה המורה לנער בר מצווה? איך יכשירו? הילמדנו סתם קריאת ההפטרה? הבנה יכינהו לאחריותו? — הוצאת „שילה“ הוציאה ספר מהודר ועשיר לתכלית זו ושמו

סֵפֶר בַּר מִצְוָה שְׁלֵי

MY BAR-MITZVAH BOOK

(ספר מיוחד לכל סדרה)

והוא מכיל מלבד ההפטרה בטעמיה ודיני הנחת תפילין בעברית ובאנגלית הספרת ההפטרה באנגלית מאת אמין-הדרוש הרב שלמה דוד גולדפארב ומאמר פופולארי ורב עניין על תוכן היהדות וערכה מאת החכם החוקר ד"ר מאיר וואכסמן. הספר מכיל רשימות קצרות על התורה ועשרת הדיברות, על סידור התפילות ועל הנביאים, ונדפס ביופי גדול. ההפטרה נדפסה באותיות מאירות עינים ובטעמים בהירים. הספר יישאר לזיכרון לבר המצווה, לחבבו כל ימי חייו. פרט את הסדרה הדרושה.

לפנות אל הוצאת „שילה“:

SHILO PUBLISHING HOUSE

310 West 105th Street

New York 25, N. Y.

עורכי ה"בצרון"

מברכים את

סופרי "בצרון", תומכיו וקוראיו
בשנת חיים ושלווה, ברכה וישועה

נחום גלאצר

צבי וולפמן

שמעון הלקין

ד"ר משה טשרנוביץ ורעיתו וב"ב

מברכים בשנה טובה ומאושרת

את קרוביהם, ידידיהם ומכיריהם ואת כל העברים הותיקים תומכי ה"בצרון"
וקוראיו ואת חברי
"הועד להוצאת כתבי רב צעיר"
שניאור זלמן אש, שמחה זאב זלצמן, שמואל כץ ויצחק פינקל.
מי יתן ותביא השנה אתה האדרת היצירה העברית ועלית קרנה של
מדינת ישראל.

ניו-יורק

שמואל כ"ץ ורעיתו ובנייביתו

מברכים את כל ידידיהם וקרוביהם באמריקה ובמדינת ישראל ואת חברי
הועד להוצאת כל כתבי רב צעיר ואת עורכי ה"בצרון"
ומשפחותיהם, ואת כל בוני ארצנו ותרבותנו
בשנה טובה ומאושרת

תכלה שנה וקללותיה — תחל שנה וברכותיה!

ניו-יורק

בגיל ורעהה אנו עומדים בהתגשם חזון הדורות לעינינו. אשרי עין ראתה
זאת ואשרי אוזן קשובה לפעמי משיחנו בארץ אבות.
אנו מברכים בשנה טובה ומוצלחת את ידידינו וקרובינו במדינת ישראל
ובכל אתר ואתר. יהי רצון ששנת תשכ"ב תביא ככנפיה השלווה
המקווה וישראל ישכון לכמה בארצנו.

יצחק ושושנה פינקל

מנהטן בימש, ברוקלין

שניאור זלמן אָש ורעיתו

מברכים את

עורכי ה"בצרון" ומשפחותיהם

ואת ידידיהם וקרוביהם בכל מקום שהם בשנה טובה ומבורכת
תכלה שנה וקללותיה — תחל שנה וברכותיה!
יהי רצון ששנה זו תהיה שנת ישועה וגאולה שלמה לעמנו ולארצנו.
ניו-יורק

**איגוד הפועלים
היהודים הלאומיים**
(ידישי-נאַציאָנאַלער אַרבעטער

פאַרבאַנד)

מברך את כל חבריו ואת כל הציונים

והעברים באשר הם שם

בשנה טובה ומבורכת

מאיר בראון, נשיא

לואים פינגל, מזכיר

מיכאל לופטמן

עורך-דין וסגן-נשיא של ה"בצרון"

שולח לכל קרוביו וידידיו, עורכי "בצרון",

סופריו, קוראיו ותומכיו

ברכת שנה טובה

MITCHELL LUFTMAN

1440 BROADWAY

New York 18, N. Y.

שנה טובה

הנני מאחל לכל ידידי, קרובי ומכירי

בישראל, בארצות הברית ובכל אתר

ואתר

שנת בריאות, שלום והצלחה

לכל קוראי "בצרון", לעורכיו, תומכיו

וסופריו, למדינת ישראל ושריה

ולכל עם ישראל בתפוצות

שנה טובה ומבורכת

משה ב. ניומאן

אברהם בן יוסף קבינסקי

השכונה הציונית דמנהטן ביטש, ברוקלין

מברכת את נשיא החסדרות הציונית באמריקה, מנחם ברסלר

את נשיא הגליל הציוני דברוקלין, דוד מאיר

ואת כל הציונים בכל מקום שהם

בשנה טובה ומאושרת.

אנו תפילה שבשנה הבאה נוכה לראות בפריחת מדינת ישראל ושגשוגה.

שמחה גולדמאן, נזכר

יצחק פינקל, נשיא

לראש השנה תשכ"ב

אנחנו מברכים את ה"בצרון" ואת עורכיו החשובים,
את קהל העברים בארצות-הברית ובשאר
התפוצות, ואת מדינת ישראל על
בניה-בונה

בשנה טובה ומוצלחת,
שנת הישגים והתקדמות

אגודת "עבריה" בסינסינטי

נחום עדן

נשיא

לאה מרמט

מזכירה

בתי-הספר הקהלתיים העבריים

בסינסינטי

ד"ר שרגא פייוול עדלין

נשיא

יוסף ל. הרשון

מנהל

חובבי התרבות העברית

בסינסינטי

ד"ר עזרא שפיוזהנדלר

נשיא

ד"ר משה זלסקי

מזכיר-מנהל

לשכת החינוך העברי

בסינסינטי

ברנרד רוזנברג

נשיא

ד"ר משה זלסקי

מנהל

ISRAEL STIEFEL

Senator in the General Assembly

of Pennsylvania

and his son

JAY ROBERT

Extend their

NEW YEAR GREETINGS

to their many friends and

acquaintances in Israel,

in the diaspora and

everywhere

May They All Be Inscribed

And Sealed In The Book Of

Life For Health, Happiness

And Contentment

תשכ"ב — 5722

Philadelphia, Pennsylvania

ישראל שטיבל

סינטור של מדינת פנסילבניה

ויו"ר הועד למען ה"בצרון"

בארצות הברית

ובנו

יעקב רוברט

מברכים את ידידיהם ומכיריהם בישראל,

בארצות הברית ובאשר הם שם בברכת

שנת גאולה שלמה

ובהגשמת שאיפותינו הלאומיות

וגם איהוליי-שגשוג ל"בצרון"

וברכות של הצלחה וכל טוב

למנהלי-המערכת

פרופיסור משה משרנוביץ

ומשפחתו

לעורכיו, סופריו, קוראיו

ולכל הובכי התרבות העברית

בכל אתר ואתר